

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ ТЕХНІЧНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ УКРАЇНИ
“КИЇВСЬКИЙ ПОЛІТЕХНІЧНИЙ ІНСТИТУТ
ІМЕНІ ІГОРЯ СІКОРСЬКОГО”**

**ВІСНИК
НАЦІОНАЛЬНОГО ТЕХНІЧНОГО
УНІВЕРСИТЕТУ УКРАЇНИ
“КИЇВСЬКИЙ ПОЛІТЕХНІЧНИЙ ІНСТИТУТ”**

**ПОЛІТОЛОГІЯ
СОЦІОЛОГІЯ
ПРАВО**

№ 3 (51)

Видавничий дім
«Гельветика»
2021

Друкується відповідно до рішення Вченої ради Національного технічного університету України “Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського”, протокол № 6 від 29 червня 2021 року.

Наказом МОН «Про затвердження рішень атестаційної колегії міністерства» від 24 вересня 2020 р. № 1188 збірник включено до переліку наукових фахових видань України (категорія Б) зі спеціальностей 052. Політологія, 054. Соціологія, 081. Право.

*Вісник Національного технічного університету України
“Київський політехнічний інститут”. Політологія. Соціологія. Право
включено до міжнародної наукометричної бази Index Copernicus International
(Республіка Польща).*

www.socio-journal.kpi.kiev.ua

Вісник Національного технічного університету України “Київський політехнічний інститут”. Політологія. Соціологія. Право : зб. наук. праць. – Київ, 2021. – № 3(51). – 76 с.

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

- Георгій Дерлуг'ян – PhD з соціології, професор соціології та публічної політики філіалу Нью-Йоркського університету в Абу-Дабі, ОАЕ (головний редактор);
- А.А. Мельниченко – к. філос. н., доц., декан факультету соціології і права КПІ ім. Ігоря Сікорського;
- В.А. Мисливий – д. ю. н., професор кафедри інформаційного, господарського та адміністративного права факультету соціології і права КПІ ім. Ігоря Сікорського;
- В.П. Степаненко – д. с. н., Манчестерський університет (Великобританія), головний науковий співробітник Інституту соціології НАНУ;
- Г.О. Коржов – к. с. н., доцент кафедри соціології, доцент кафедри соціології факультету соціології і права КПІ ім. Ігоря Сікорського;
- Д.І. Голосніченко – д. ю. н., доц., професор кафедри інформаційного, господарського та адміністративного права факультету соціології і права КПІ ім. Ігоря Сікорського;
- Є.Д. Лук'янчиков – д. ю. н., професор кафедри інформаційного, господарського та адміністративного права факультету соціології і права КПІ ім. Ігоря Сікорського;
- Є.І. Головаха – д. філос. н., професор, зав. відділу методології та методів соціологічних досліджень Інституту соціології НАНУ;
- М.Н. Єнін – к. с. н., доцент кафедри соціології факультету соціології і права КПІ ім. Ігоря Сікорського;
- О.А. Фісун – д. політ. н., професор, зав. кафедри політології Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна;
- О.Г. Злобіна – д. с. н., професор, зав. відділу соціальної психології Інституту соціології НАНУ;
- О.Д. Куценко – д. с. н., професор, зав. кафедри соціальних структур і соціальних відносин Київського національного університету ім. Тараса Шевченка;
- О.О. Бакалінська – д. ю. н., доц., провідний науковий співробітник Науково-дослідного інституту приватного права і підприємництва імені академіка Ф.Г. Бурчака Національної академії правових наук України;
- О.О. Кравчук – д. ю. н., доц., професор кафедри інформаційного, господарського та адміністративного права факультету соціології і права КПІ ім. Ігоря Сікорського;
- П.В. Федорченко-Кутуєв – д. с. н., професор, зав. кафедри соціології факультету соціології і права КПІ ім. Ігоря Сікорського;
- С.О. Макеєв – д. с. н., професор, зав. відділу дослідження соціальних структур Інституту соціології НАНУ;
- Т.Д. Брік – PhD з економічної історії університету Карлоса Третього, викладач Київської школи економіки;
- Я.Ю. Цимбаленко – к. н. з держ. упр., декан факультету соціології і права КПІ ім. Ігоря Сікорського;
- О.М. Головка, к. ю. н., старший викладач кафедри інтелектуальної власності та приватного права КПІ ім. Ігоря Сікорського;
- О.Л. Львова, к. ю. н., с.н.с., доцент кафедри інтелектуальної власності права та приватного права КПІ ім. Ігоря Сікорського;
- Д.О. Маріц, д. ю. н., доц., завідувач кафедри інтелектуальної власності та приватного права КПІ ім. Ігоря Сікорського;
- Абель Полезе – Ph.D. з соціальних наук, ст. науковий співробітник Інституту політичних наук та врядування Талліннського технічного університету, Таллінн, Естонія;
- Войцех Рафаловський – PhD з соціології, асистент-професор соціології Варшавського університету, Варшава, Польща;
- Джесіка Зиховіч – PhD зі слов'янських студій, наукова співробітниця Центру нових демократій імені родини Вейзерів Мічиганського університету;
- Джеффри Александер – PhD з соціології, професор соціології Йельського університету, США;
- Ерік Райнерт – PhD з економіки, професор управління технологіями Талліннського технічного університету, Естонія, Норвегія;
- Інес Супуле – Інститут соціології та філософії Латвійського університету, Рига, Латвія;
- Інта Меєріна – PhD з соціології, директор центру досліджень діаспори та міграції Латвійського університету;
- Іренеуш Садовський, PhD з політичних наук, науковий співробітник Інституту політичних досліджень ПАН, Польща;
- Кеван Харріс – PhD з соціології, асистент професор соціології університету Каліфорнії в Лос-Анджелес, США;
- Кімітака Мацузато – професор політичних наук Токійського університету, Японія;
- М.А. Мінаков – доктор філософських наук, старший науковий співробітник Інституту Дж. Кеннана, Міжнародний науковий центр Вудро Вільсона, США;
- Миколай Павляк – PhD з соціології, асистент-професор соціології Варшавського університету, Польща;
- Сальваторе Бабонес – PhD з соціології, асоційований професор соціології та соціальної політики Сіднейського університету, Австралія.

ЗМІСТ

СОЦІОЛОГІЯ

Зубченко О. С. Ефект сусідства на місцевих виборах.....	6
Кругляк М. Е. Торгівля жінками наприкінці XIX – на початку XX ст. (на прикладі підросійської України).....	13
Шкуров Є. В., Єнін М. Н., Коломієць Т. В., Кеннет Лаундра Глобалізаційні процеси в сучасному місті.....	19

ПОЛІТОЛОГІЯ

Бульбенюк С. С., Манелюк Ю. М. Інформаційний менеджмент у державній політиці: виклики часу та відповіді на них.....	31
Ляшенко Т. М. Криза розподілу в сучасному світі: тенденції та наслідки.....	37

ПРАВО

Burenko Roman Transformation of the Judiciary in Turkmenistan after 1991. Aspects of Development of Administrative Judiciary.....	44
Лук'янчиков Є. Д., Лук'янчиков Б. Є. Чи вичерпано можливості допиту як способу формування доказів у кримінальному провадженні.....	57
Ніколенко Л. М. Визначення місця судового прецеденту в системі джерел українського права.....	63
Попов К. Л. Криміналізація керування транспортними засобами в стані сп'яніння: проблеми законотворчої практики.....	69

CONTENTS

SOCIOLOGY

Zubchenko O.

The neighborhood effect on local elections..... 6

Krugliak M.

Trafficking in women in the late 19th – early 20th century
(on the example of Sub-Russian Ukraine)..... 13

Shkurov E., Yenin M., Kolomiets T., Kenneth Laundra

Globalization processes in the modern city..... 19

POLITICAL SCIENCE

Bulbeniuk S., Maneliuk Yu.

Information management in government policy:
the challenges of time and responses to them..... 31

Lyashenko T.

Crisis of distribution in the modern world: trends and consequences..... 37

LAW

Burenko Roman

Transformation of the Judiciary in Turkmenistan after 1991. Aspects of Development
of Administrative Judiciary 44

Lukianchykov E., Lukianchykov B.

Whether the possibilities of interrogation as a form of shaping evidence
in criminal proceedings have been exhausted?..... 57

Nikolenko L.

Determination of the judicial precedent in the system of sources of Ukrainian law..... 63

Popov K.

Criminalization of drunk driving: problems of legislative practice..... 69

УДК 316.334.3+342.8

DOI [https://doi.org/10.20535/2308-5053.2021.3\(51\).246407](https://doi.org/10.20535/2308-5053.2021.3(51).246407)

ЕФЕКТ СУСІДСТВА НА МІСЦЕВИХ ВИБОРАХ

Зубченко О. С.,

кандидат соціологічних наук,

доцент кафедри філософії та соціології

Маріупольського державного університету

ORCID ID: 0000-0001-6748-3981

zubchenko2016@online.ua

Статтю присвячено дослідженню впливу соціального оточення на електоральний вибір. Із цієї метою автор вводить поняття «ефект сусідства» – вплив повсякденного життя й щоденного спілкування людини на її голосування. Констатується, що найбільше значення ефект сусідства має на місцевих виборах, а за умов децентралізації його вивчення стає нагальним науковим і практичним завданням.

З використанням електоральної статистики показано, що ефект сусідства проявляється через персоналістськи орієнтоване голосування за представників місцевого нобілітету. Їхня партійність має вторинне значення. Зрозуміти значимість голосування окремих спільнот для претендентів на депутатські мандати допомагає коефіцієнт локалізації. Чим вищий він, тим більш точковою є підтримка певного електорального актора. Водночас автором доведено, що реформа виборчої системи змушує по-новому дивитися на явище електоральної локалізації. Якщо у 2015 році розподіл у цій сфері пролягав по лінії «велике місто – село», то за п'ять років до просторового додався партійний чинник.

Дослідник доводить, що ефект сусідства є невід'ємною характеристикою місцевої спільноти й виникає як результат розподілу світу політичного на «своє» та «чуже». У публікації відзначаються його позитивні риси – формування місцевої політичної ідентичності й у середньостроковій перспективі – стабільної прихильності до певної партії та разом із тим наголошується, що високі показники локалізації свідчать про фрагментованість місцевої політичної культури, відсутність реальної конкуренції політичних ідей і фактичну «приватизацію» партійних франшиз. Це становить серйозну загрозу розвитку місцевої демократії та потребує ретельної уваги з боку держави через регулювання виборчих правил.

Ключові слова: електоральна поведінка, ефект сусідства, коефіцієнт локалізації, глибина локалізації.

Постановка проблеми. Демократизація українського суспільства та значне зростання ролі місцевого самоврядування в житті держави сприяють швидкому збільшенню політичної ваги місцевих виборів. Значення цього інституту зростає з кількох причин. По-перше, у місцевих громадах з'явилася реальна влада та її фінансове підкріплення. По-друге, суцільна партизація перетворила місцеві ради на поле жорсткої політичної боротьби. По-третє, незважаючи на різні партійні прапори, де-факто регіональна влада залишається вотчиною локальних кланів зі значним домінуванням родинно-територіальних зв'язків і відносин.

На тлі цього варто пам'ятати, що однією з основних декларованих причин запровадження системи партійних списків від обласної до сільської ради було прагнення послабити вплив місцевих еліт, змусити їх визначатися зі своєю партійною належністю й бути лояльними до центру. Проте досвід голосування у 2015 та 2020 роках засвідчив, що нові виборчі правила так і не змогли змінити логіку функціонування місцевого політикуму, а децентралізація не тільки не сприяла зростанню громадянської свідомості й політичної електоральної конкуренції, а навіть призвела до формування електоральних «вотчин». Значну роль у цьому, зокрема, у сільській місцевості відіграє ефект сусідства.

© Зубченко О. С.

Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

Ми розуміємо ефект сусідства як вплив повсякденного життя та щоденного спілкування людини на її електоральний вибір, що зумовлюється локальними нормами й цінностями політичної поведінки. На думку Ю. Брайчевського, це раціональність виборця, що має сенс лише в конкретних суспільно-географічних умовах [2, с. 72]. Одними із таких умов є відносна замкненість і відосoble-ність певної територіальної спільноти, обмежена електоральна комунікація та значний вплив місцевих лідерів громадської думки. Очевидно, що всі перераховані ознаки характеризують насамперед електоральну поведінку жителів сільських поселень і деякою мірою малих міст.

Ефект сусідства можна розглядати в кількох вимірах. По-перше, як прояв лояльності до норм і правил поселенської групи. По-друге, як розподіл учасників політичного процесу на «своїх» – знайомих, відомих і прогнозованих, і «чужих». По-третє, як результат патрон-клієнтних зв'язків, підкорення людини силі традицій, волі формальних чи неформальних лідерів певної спільноти.

Філософське-світоглядне обґрунтування сусідства як особливої форми соціальних відносин бере початок у роботах Ф. Тьоніса [9] та В. Зомбарта [4]. З позицій електоральної географії про це вперше писав шведський дослідник Г. Тінгстен, який увів поняття «ефект контексту». Його ідеї розвивав Р. Арон, що розглядав електорат як сукупність гетерогенних груп населення, кожна з яких має своїх визнаних політичних авторитетів [6, с. 100]. Новим етапом у розумінні впливу локальних соціальних взаємин на підсумки виборів стала робота П. Тейлора та Р. Джонстона «Географія виборів» [15]. Оригінальний погляд на зв'язок електоральної поведінки й соціальної структури локальних співтовариств запропонував Р. Херберле [8, с. 27].

Серед сучасних західних дослідників у цій царині активно працюють К. Ацаймер і Дж. Еванс (аналіз відстаней між місцями проживання виборців і кандидатів-переможців) [10; 12], Р. Джонстон і Ч. Патті (взаємозв'язок соціально-економічного розвитку територій та електорального вибору) [13] і Т. Ван Дійк (особливості сприйняття ситуації виборів у малих поселенських спільнотах) [16]. Чималий інтерес становить «концепція місця» британо-американського політичного географа Дж. Егню, який уводить поняття «місцевий соціальний контекст», що складається з ефекту сусідства, регіонального поділу праці, регулювання інформаційних і комунікаційних потоків, державно-правового впливу, наявних соціальних протиріч і регіональних політичних акторів [10]. Саме ці чинники мають визначати проблемне поле виборчих кампаній у певному місті чи районі й, відповідно, стратегії мобілізації виборців. Однак в українських реаліях більшість політичних суб'єктів фактично не переобтяжують себе вивченням місцевої специфіки, а продовжують говорити з нашими співвітчизниками мовою біг-бордів і телевізійних ток-шоу.

На пострадянському просторі питання «сусідського» голосування є набагато менш вивченими. До цієї проблематики зверталися Ю. Брайчевський [2], М. Добиш [3], К. Аксьонов [1], І. Окунів [7], Д. Локтіонова [5] та інші автори. Разом із тим без відповіді залишаються запитання: чи зберігся та як трансформувалася після переходу від мажоритарної до пропорційної виборчої системи на місцевому рівні ефект сусідства?

Мета статті – з використанням даних електоральної статистики з відкритих джерел (www.cvk.gov.ua) провести емпіричний аналіз «сусідського» голосування на виборах до Запорізької обласної ради у 2015 та 2020 роках.

Виклад основного матеріалу. Ефект сусідства є складним феноменом, адже існує та розвивається в контексті наявних соціально-політичних розколів, місцевих політико-культурних традицій, активності місцевих фінансово-промислових груп і лідерів громадської думки тощо.

Варто розрізняти «сусідське» голосування від ідеологічного, соціотропного або мобілізованого в межах поселенської чи соціальної спільноти. Його головна відмінність – першочергова підтримка з року в рік свого земляка, колеги, знайомого, яскраво виражена персоналістська спрямованість вибору, незалежно від кольору партійних прапорів.

Таблиця 1

Підтримка кандидатів у депутати обласної ради у 2015 та 2020 роках

Кандидат і його партійність у 2015 та 2020 роках	Кількість голосів	
	2015 рік	2020 рік
Г. Марич (Опоблок – Порядок)	1769	1466
І. Гуцуляк (Наш край – ОПЗЖ)	693	676
Н. Авраменко (БПП – Батьківщина)	1693	1758
В. Лупинос (БПП – Слуга народу)	1950	2103
В. Щербина (БПП – Батьківщина)	1239	1083

Як бачимо з таблиці, ця тенденція найбільш яскраво проявилася в голосуванні за представників місцевого нобілітету. Разом із тим, використовуючи особливості нової виборчої формули, багато з них

змогли не тільки зберегти, а й посилити свої позиції. Наприклад, экс-опоблоківець Вадим Сухіна, що перейшов до лав ОПЗЖ, збільшив свій результат з 2874 до 6430 голосів, а колишній висуванець БПП та новоспечений лідер регіонального списку «За майбутнє» Володимир Кюрчев – з 1093 до 3754 голосів.

Разом із цим варто врахувати, що у 2015 році політичні партії мали змогу висунути своїх кандидатів у всіх виборчих округах. Відповідно, у бюлетенях люди ставили відмітки навколо знайомих прізвищ, особливо не переймаючись їхньою партійною ангажованістю. Власне, це й було однією з причин суттєвих міжокружних відмінностей у результатах багатьох політсил. Уже за п'ять років виборчі правила значно ускладнилися, адже тепер громадяни мали можливість підтримати як партію, так і конкретного її представника, зробивши вже не одну, а дві позначки у виборчому документі. Така модель повинна стимулювати претендентів до взаємної конкуренції, а виборців – до активності в отриманні інформації про політиків, які прагнуть представляти їхні інтереси.

Також паралельно зі змінами електоральних процедур відбувалася трансформація адміністративно-територіального устрою. У липні 2020 року на території регіону, замість двадцяти, було утворено п'ять районів, до складу яких увійшли й міста обласного значення включно з обласним центром. На їх основі обласна виборча комісія сформувала вісім округів по виборах депутатів облради, у кожному з яких розподілялося від 8 до 12 мандатів. Переформатування простору політичної конкуренції мало суттєві наслідки для окремих політсил.

Отже, постає питання про коректне статистичне вимірювання ефекту сусідства. Для цього ми пропонуємо ввести коефіцієнт локалізації, який свідчить про важливість для кандидата підтримки з боку певної поселенської спільноти. Через модифікації виборчої системи в останні роки цей показник варто розраховувати двома способами.

Зокрема, у 2015 році виборчі округи були невеликими та включали в себе компактні сільські райони або їх частини. За умов гомогенності електорального простору локалізованим можна вважати голосування, за результатами якого відсоток певної політсили щонайменше на третину перевищує її середньобласний результат.

Таблиця 2

Локалізація підтримки політичних сил на виборах до Запорізької обласної ради 2015 року

Політична партія	Кількість кандидатів із локалізованою підтримкою (К)	Загальна кількість кандидатів (к)	Коефіцієнт локалізації (К/к)
Опозиційний блок	26	83	0,31
Блок Петра Порошенка «Солідарність»	23	85	0,27
Наш край	22	85	0,26
ВО «Батьківщина»	20	85	0,24
Радикальна партія Олега Ляшка	14	74	0,19
Партія «УКРОП»	17	84	0,20
Об'єднання «Самопоміч»	15	30	0,50
Партія «Нова політика»	11	39	0,28
Аграрна партія України	15	84	0,18

Як бачимо з наведених даних, найбільша територіальна диференціація була в лідерів виборчих перегонів – Опоблоку, БПП та «Нашого краю». Підтримка інших суб'єктів також неоднорідна. Здобутки «Батьківщини» коливалися від 27 до 2,5%, а Радикальної партії – від 19 до 2,6%. На окрему увагу заслуговують «нішеві» партії – «УКРОП», «Самопоміч» і «Нова політика». Своїм успіхом вони зобов'язані виключно жителям Запоріжжя й деякою мірою Мелітополя. Цей феномен більш доречно описувати не через ефект сусідства, а через соціально-політичне розмежування між великим містом і селом, а також корпоративне голосування. Наприклад, «Нова політика», запорізька франшиза якої контролюється власником ПАТ «Мотор-січ» В'ячеславом Богуслаєвим, здобула майже 29% голосів у Шевченківському районі м. Запоріжжя, де розташоване це підприємство.

За п'ять років ситуація помітно змінилася. На території області було сформовано чотири виборчих округи, а кілька сільських територій і Шевченківський район обласного центру об'єднали разом. Такий джеримендентинг багато в чому мав штучний характер та абсолютно не співвідносився з електорально-географічними традиціями регіону. Наприклад, до Пологівського округу увійшли традиційно проукраїнська Гуляйпільщина, а разом із нею – Розівщина, де влітку 2014 року багато хто очікував російських «визволителів». Також через активізацію процесів децентралізації почали посилюватися політичні відмінності в ОТГ, особливо там, де об'єднавчі процеси відбулися ще у 2015–2017 роках.

Таким чином, є сенс обраховувати коефіцієнт локалізації за такою формулою:

$$K = N/n,$$

де N – загальна кількість голосів за кандидата, n – кількість голосів, які віддано за кандидата на території, де найбільше виражено ефект сусідства.

На нашу думку, про прояви цього ефекту можна говорити, якщо в одній або кількох сусідніх громадах, що мають міцні господарські зв'язки та спільний комунікативний простір, кандидат отримав 25 і більше відсотків голосів від загальної підтримки по округу. Тут можуть виникати й певні механічні диспропорції, зокрема, при голосуванні за перші номери виборчих списків.

Таблиця 3

Кількість кандидатів, які отримали 25 і більше відсотків від загальної підтримки в одній або кількох сусідніх громадах на виборах до Запорізької обласної ради 2020 року

Політична партія	Округ № 4	Округ № 5	Округ № 6	Округ № 7	Округ № 8	Усього кандидатів	Коефіцієнт локалізації
Опозиційний блок		2	2	5	3	12	0,27
Слуга народу	2	4	4	4	6	20	0,24
Наш край		3	1	1	4	9	0,15
Батьківщина	3	2		2	3	10	0,12
ОПЗЖ		6	4	5	4	19	0,23
Нова політика	10	2				12	0,17
«За майбутнє»	1	3	4	3	5	16	0,19
Європейська солідарність		3	2	4	4	13	0,27
Партія В. Буряка	1		1	1		3	0,06

Табличні розрахунки потребують додаткових пояснень.

По-перше, унікальною є ситуація в окрузі № 4. Симбіоз міської та сільської моделей голосування створює враження, немов вибори проходять у двох різних вимірах. Корпоративні партії, зокрема «Нова політика», навіть не пробували виходити за межі обласного центру, тоді як представники «слуг народу» В. Лупиніс та Н. Хитрова локалізували свою підтримку в межах Комишуваської та Кушугумської громад відповідно, а висуванець «Батьківщини» В. Щербина – у Широківській, Долинській і Біленьківській ОТГ.

По-друге, у найбільших політсил електоральний вибір локалізувався саме там, де вони отримали найвищі результати, зокрема, в Опоблоку й ОПЗЖ. Таким чином, ефект сусідства успішно використано партійними технологіями за принципом «з миру по нитці – голому сорочка».

По-третє, в окрузі № 8 завдяки «сусідському» голосуванню непоганих результатів досягли 29 кандидатів від різних партій. Як ми вже відзначали вище, це пояснюється високою гетерогенністю цієї електоральної території, співіснуванням маленьких сільських громад із домінуючим впливом місцевих латифундистів і великих міст із бурхливим політичним життям.

Також варто зазначити, що за п'ять років змінилися показники локалізації в різних електоральних акторів. Вірогідно, це пов'язано як зі зміною їхнього становища в континуумі «влада – опозиція», так із відмінностями в стратегіях залучення ЛОМів. Наприклад, у партії «Наш край» відповідний коефіцієнт зменшився майже вдвічі, адже в окремих містах і районах організації цієї політсили майже в повному складі перейшли до ОПЗЖ. «Батьківщина» так само в міжвиборчий період утратила чотири цільові електоральні території. Водночас сталі показники в БПП/ЄС не мають уводити нас в оману, адже формула голосування за прихильників П. Порошенка радикально змінилася. Якщо п'ять років тому це була типова «партія влади», що спиралася на мобілізовану, сусідську та корпоративно-кланову підтримку, то нині вона посіла нішу «міської» ліберальної політичної сили та майже ніде на селі не змогла подолати прохідний бар'єр до обласної ради.

Ще одна важлива статистична характеристика ефекту сусідства – це глибина локалізації підтримки, тобто скільки відсотків голосів від свого загального здобутку кандидат отримав в одній або кількох громадах. Цей показник дає змогу зрозуміти рівень впливовості партійного висувця (регіональний або локальний), проаналізувати електоральну стратегію (округ у цілому чи лише базова територія), а також побачити латентні внутрішньопартійні розклади.

Показники, які наведено в таблиці, сильно відрізняються в розрізі різних політсил. Зокрема, партія міського голови Запоріжжя Володимира Буряка майже повністю зробила ставку на обласний центр, а на селі обмежилася лише точковою присутністю. Опоблок, «Наш край» і «ЄС» майже не висунули популярних локальних лідерів в окрузі № 4, а найбільш конкурентною територією стала Пологівщина, де високі коефіцієнти локалізації підтримки відзначаються в чотирьох електоральних акторів.

Локалізація підтримки кандидатів у депутати обласної ради по виборчих округах

Політична партія	Округ № 4	Кількість кандидатів/ коефіцієнт локалізації Округ № 5	Округ № 6	Округ № 7	Округ № 8
Опозиційний блок	–	2/0,70	2/0,64	5/0,42	3/0,64
Слуга народу	2/0,70	4/0,73	4/0,65	4/0,52	6/0,81
Наш край	–	3/0,86	1/0,53	1/0,73	4/0,70
Батьківщина	3/0,54	2/0,80	–	2/0,69	3/0,70
ОПЗЖ	–	6/0,73	4/0,69	5/0,62	4/0,45
Нова політика	10/0,93	2/0,84	–	–	–
«За майбутнє»	1/0,61	3/0,85	4/0,66	3/0,73	5/0,74
Європейська солідарність	–	3/0,80	2/0,76	4/0,80	4/0,64
Партія В. Буряка	1/0,42	–	1/0,84	1/0,84	–

Таким чином, за результатами дослідження ми дійшли таких **висновків**. По-перше, ефект сусідства є невід'ємною характеристикою місцевої спільноти, виникає як результат диференціації світу політичного на «своє» та «чуже», з яким асоціюються відповідні кандидати. При цьому партійні прапори, під якими вони балотуються, часто відіграють вторинну роль. Відповідно, високі показники локалізації свідчать про фрагментованість місцевої політичної культури, відсутність реальної конкуренції політичних ідей і фактичну «приватизацію» партійних франшиз місцевим нобілітетом. По-друге, «сусідське» голосування трансформується від виборів до виборів. Якщо у 2015 році розподіл пролягав по лінії «велике місто – село», то за п'ять років до територіального чинника додався ще й партійний. Найвищі значення коефіцієнта фіксувалися в лідерів виборчих змагань – Опозиційної платформи «За життя», «Слуги народу» та Опозиційного блоку, що дало змогу останньому отримати депутатські мандати, незважаючи на невтішні прогнози соціологів. По-третє, ми відзначаємо, як позитивні (формування місцевої політичної ідентичності й у середньостроковій перспективі – стабільної прихильності до певної партії), так і негативні (феодалізація політики та зростання ролі локальних «князьків» в електоральних проектах) наслідки ефекту сусідства, важливість збалансованого державного регулювання регіонального розвитку та оптимізації виборчої системи на місцях.

Загалом у найближчі роки за умов поглиблення децентралізації та внесення відповідних змін до Конституції України вивчення соціально-психологічного, соціально-економічного підґрунтя «сусідського» голосування та його впливу на розвиток об'єднаних територіальних громад є перспективним напрямом для соціології виборів та електоральної географії.

Zubchenko O. The neighborhood effect on local elections

The article is devoted to the study of the influence of social environment on the electoral choice. To this end, the author introduces the notion of the effect of the neighborhood – the impact of the everyday life and the daily communication of man to its vote. It is stated that the most important value of the neighborhood has local elections, and in the conditions of decentralization of its study becomes an urgent scientific and practical task.

With the use of electoral statistics, it is shown that the effect of the neighborhood manifests itself through the personalist oriented vote for representatives of local nobility. Their parties have a secondary value. Understanding the significance of voting individual communities for contenders for deputy mandates helps the coefficient of localization. The higher it, the more point is the support of a certain electoral actor. At the same time, the author proved that the reform of the electoral system forces a new look at the phenomenon of electoral localization. If in 2015, the distribution in this area laced along the “Great City – Village” line, then a party factor was added to the spatial factor.

The researcher proves that the effect of the neighborhood is an integral characteristic of the local community and arises as a result of the distribution of the world of political to “its” and “alien”. The publication marks its positive features – the formation of local political identity and in the medium term – a stable commitment to a certain party and, at the same time, it is noted that high levels of localization indicate the fragmentation of local political culture, the lack of real competition of political ideas and actual “privatization” of party franchises. This is a serious threat to the development of local democracy and requires careful attention from the state through the regulation of electoral rules.

Key words: Electoral Behavior, Neighborhood Effect, Localization Coefficient, Depth of Localization.

Література:

1. Аксенов К.Э., Зиновьев А.С., Плещенко Д.В. Крупный город – регион – Россия: динамика электорального поведения на парламентских выборах. *Полис*. 2005. № 2. С. 41–52. URL: <https://doi.org/10.17976/jpps/2005.02.04> (дата звернення: 30.08.2021).
2. Браичевський Ю.С. Концепція місця як чинника електоральної поведінки та регіональна політична поляризація в Україні. *Економічна та соціальна географія*. 2013. Вип. 2(67). С. 67–73.
3. Добиш М.П. Сучасні тренди розвитку електорально-географічних досліджень у світі та розвиток електоральної географії в Україні. *Український географічний журнал*. 2018. № 4(104). С. 33–40. URL: <https://doi.org/10.15407/ugz2018.04.033> (дата звернення: 30.08.2021).
4. Зомбарт В. Буржуа: этюды по истории духовного развития современного экономического человека; Евреи и хозяйственная жизнь / пер. с нем. Москва : Айрис-пресс, 2004. 443 с.
5. Локтіонова Д.А. «Розколоте голосування» як показник клієнтально-патрональної моделі електоральної поведінки мешканців Миколаївщини. *Наукові праці. Серія «Політологія»*. 2011. Вип. 143. Т. 155. С. 85–91. URL: <http://politics.chdu.edu.ua/article/view/75167> (дата звернення: 30.08.2021).
6. Никитина Т.А., Терентьева И.А. Теоретико-методологические основы изучения электорального поведения населения. *Вестник Поволжского института управления*. 2018. Том 18. № 1. URL: <https://doi.org/10.22394/1682-2358-2018-1-98-105> (дата звернення: 30.08.2021).
7. Окунев И.Ю., Горелова Ю.С., Груздева Е.Е. Региональные особенности электорального поведения в Польше: опыт сравнительного пространственного анализа. *Сравнительная политика*. 2021. № 1. С. 149–160. URL: <https://doi.org/10.24411/2221-3279-2021-10011> (дата звернення: 30.08.2021).
8. Розік М.В. Теоретичні підходи до аналізу електоральної поведінки. *Гілея: науковий вісник* : збірник наукових праць. 2019. Вип. 144. С. 112–118.
9. Тенис Ф. Общность и общество. Основные понятия чистой социологии / пер с. нем. Санкт-Петербург : Владимир Даль, 2002. 430 с.
10. Agnew J. Place and Politics: The Geographical Mediation of State and Society. *Progress in Human Geography*. 2003. Vol. 5(27). P. 605–614. URL: <http://mural.maynoothuniversity.ie/13814/1/Agnew.pdf>, 30.08.2021 (дата звернення: 30.08.2021).
11. Evans J. (2012). Geolocation and voting: Candidate-voter distance effects on party choice in the 2010 UK general election in England. *Political Geography*. 2012. № 31 (5). P. 301–310. URL: <https://doi.org/10.1016/j.polgeo.2012.04.006> (дата звернення: 30.08.2021).
12. Evans J., Arzheimer K., Campbell R., Cowley P. Candidate localness and voter choice in the 2015 General Election in England. *Political Geography*. 2017. Vol. 59. P. 61–71. URL: <https://doi.org/10.1016/J.POLGEO.2017.02.009> (дата звернення: 30.08.2021).
13. Johnston R.J., Pattie C.J. Putting voters in their place: geography and elections in Great Britain. Oxford University Press, 2006. 336 p.
14. Prescott J.R.V. The Function and Methods of Electoral Geography. *Annals of the Association of American Geographers*. 1959. Vol. 49 (3). P. 296–304. URL: <https://doi.org/10.1111/j.1467-8306.1959.tb01615> (дата звернення: 30.08.2021).
15. Taylor P., Johnston R. The Geography of Elections. Harmondsworth: PenguinBooks, 1979. P. 528.
16. Dijk van T.A. Society and Discourse: How Social Contexts Influence Text and Talk. Cambridge University Press, 2009. 227 p.

References:

1. Aksenov K.Je. Zinov'ev A.S., Pleshchenko D.V. (2005) Krupnyj gorod – region – Rossija: dinamika jelektoral'nogo povedenija na parlamentskih vyborah. [Large city – region – Russia: dynamics of electoral behavior in the parliamentary elections]. *Polis*. № 2. S. 41–52. <https://doi.org/10.17976/jpps/2005.02.04> [in Russian].
2. Brajchevsjkyj Ju.S. (2013). Konceptcija miscja jak chynnyka elektoral'noji povedinky ta reghionaljna politychna poljaryzacija v Ukrajinі [The concept of place as a factor of electoral behavior and regional political polarization in Ukraine]. *Ekonomichna ta socialjna gheoghrafija*. Vyp. 2 (67). S. 67–73 [in Ukrainian].
3. Dobysh M.P. (2018) Suchasni trendy rozvytku elektoral'no-gheoghrafichnykh doslidzhenj u sviti ta rozvytok elektoral'noji gheoghrafiji v Ukrajinі [Current trends in the development of electoral-geographical research in the world and the development of electoral geography in Ukraine]. *Ukrajinsjkyj gheoghrafichnyj zhurnal*. Vyp. 4(104). S. 33–40. <https://doi.org/10.15407/ugz2018.04.033> [in Ukrainian].

4. Zombart V. (2004). Burzhua: jetjudy po istorii duhovnogo razvitija sovremennogo jekonomicheskogo cheloveka; Evrei i hozhajstvennaja zhizn [Bourgeois: sketches on the history of the spiritual development of a modern economic person; Jews and economic life]. / Per. s nem. M. : Ajris-press, 2004. 443 s. [in Russian].
5. Loktionova D.A. (2011) «Rozkolote gholosuvannja» jak pokaznyk klijentaljno-patronalnoji modeli elektoralnoji povedinky meshkanciv Mykolajivshhyny [«Split voting» as an indicator of the client-patron model of electoral behavior of inhabitants of Nikolaevshchina]. *Naukovi praci. Politologhija*. Vyp. 143. T. 155. S. 85–91. Rezhym dostupu: <http://politics.chdu.edu.ua/article/view/75167>, data zvernennja 30.08.2021 [in Ukrainian].
6. Nikitina T.A., Terent'eva I.A. (2018) Teoretiko-metodologicheskie osnovy izuchenija jelektoral'nogo povedenija naselenija [Theoretical and methodological foundations of the study of the electoral behavior of the population]. *Vestnik Povolzhskogo instituta upravlenija*. Tom 18. № 1. DOI 10.22394/1682-2358-2018-1-98-105 [in Russian].
7. Okunev I.Ju., Gorelova Ju.S., Gruzdeva E.E. (2021). Regional'nye osobennosti jelektoral'nogo povedenija v Pol'she: opyt sravnitel'nogo prostranstvennogo analiza [Regional features of electoral behavior in Poland: the experience of comparative spatial analysis] *Sravnitel'naja politika*. № 1. S. 149–160. DOI: 10.24411/2221-3279-2021-10011 [in Russian].
8. Rozik M.V. (2019). Teoretychni pidkhody do analizu elektoralnoji povedinky [Theoretical approaches to the analysis of electoral behavior]. *Zbirnyk naukovykh pracj «Ghileja: naukovyj visnyk»*. Vyp. 144. S. 112–118 [in Ukrainian].
9. Tenis F. (2002). Obshhnost' i obshhestvo. Osnovnye ponjatija chistoj sociologii [Community and society. Basic concepts of pure sociology]. Per s. nem. – SPb: Vladimir Dal'. 430 s. [in Russian].
10. Agnew J. (2003). Place and Politics: The Geographical Mediation of State and Society. *Progress in Human Geography*. Vol. 5(27). P. 605–614. URL: <http://mural.maynoothuniversity.ie/13814/1/Agnew.pdf>, 30.08.2021.
11. Evans J. (2012). Geolocation and voting: Candidate-voter distance effects on party choice in the 2010 UK general election in England. *Political Geography*. S 31(5), p. 301–310. <https://doi.org/10.1016/j.polgeo.2012.04.006>.
12. Evans J., Arzheimer K., Campbell R., Cowley P. (2017). Candidate localness and voter choice in the 2015 General Election in England. *Political Geography*. 2017. Vol. 59. P. 61–71. <https://doi.org/10.1016/J.POLGEO.2017.02.009>.
13. Johnston R.J., Pattie C.J. (2006). Putting voters in their place: geography and elections in Great Britain. Oxford University Press. 336 p.
14. Prescott J.R.V. (1959). The Function and Methods of Electoral Geography. *Annals of the Association of American Geographers*. Vol. 49(3), p. 296–304. <https://doi.org/10.1111/j.1467-8306.1959.tb01615>.
15. Taylor P., Johnston R. (1979). *The Geography of Elections*. Harmondsworth: PenguinBooks. P. 528.
16. Van Dijk T.A. (2009). *Society and Discourse: How Social Contexts Influence Text and Talk*. Cambridge University Press. 227 p.

Стаття надійшла до редакції 02.09.2021

Стаття рекомендована до друку 08.09.2021

ТОРГІВЛЯ ЖІНКАМИ НАПРИКІНЦІ ХІХ – НА ПОЧАТКУ ХХ ст. (НА ПРИКЛАДІ ПІДРОСІЙСЬКОЇ УКРАЇНИ)

Кругляк М. Е.,

кандидат історичних наук, доцент,

доцент кафедри туризму та готельно-ресторанної справи

Державного університету «Житомирська політехніка»

ORCID ID: 0000-0003-3837-0982

marinakrugljak@ukr.net

У статті розглянуто торгівлю жінками наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. як проблему міжнародного масштабу. Автором визначено Російську імперію й підросійську Україну, зокрема, як один зі світових центрів постачання т. зв. «живого товару» в основному до Туреччини та країн Американського континенту (США, Аргентини, Бразилії). Продемонстровано наявність розгалуженої системи з організації вербування дівчат, зокрема проаналізовано інститут агентів, котрі займалися пошуком «білих рабниць», наведено приклади методів, які вони застосовували (від оголошень у пресі й пропозицій високооплачуваної роботи до фіктивних шлюбів із фальшивими паспортами), продемонстровано корумпованість поліції й пасивну роль держави із запобігання торгівлі людьми (строк покарання агентів був мінімальним, справи часто закривалися за відсутності свідків, а органи поліції отримували хабарі від власників будинків розпусти). Головними факторами, що спричиняли поширення торгівлі жінками в підросійській Україні, були матеріальні. На тлі процесів модернізації та урбанізації, подальшого розвитку капіталістичних відносин, розширення індустрії розваг, легалізованої офіційно проституції здійснюється трансформація інституту сім'ї і шлюбу, що також позначилося на зростанні міжнародної торгівлі жінками на початку ХХ ст.

Світова спільнота розпочала активну боротьбу з торгівлею жінками наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст., провівши міжнародні конгреси в Лондоні та Франкфурті-на-Майні. Тим не менше на заваді активній боротьбі проти продажу людей було недосконале законодавство більшості країн, а подеколи відсутність законів, за якими організаторів торгівлі жінками можна було б притягти до відповідальності. Активна діяльність Російського товариства захисту жінок на початку ХХ ст., зокрема його Одеської філії, спричинила розробку й уведення в дію відповідного закону та проведення Всеросійського з'їзду в боротьбі з торгівлею жінками.

Ключові слова: агент, «живий товар», міжнародний конгрес, притон, торгівля жінками.

Постановка проблеми. 30 липня все прогресивне людство відзначає Всесвітній день боротьби з торгівлею людьми.

За період з 2017 по 2018 рік у понад ніж 110 країнах світу виявлено 74 514 осіб, що стали жертвами торгівлі людьми. Близько 70% з них – це жінки та дівчата, яких найчастіше продають з метою сексуальної експлуатації й набагато рідше задля примусової праці. За даними Міжнародної організації праці, у 2016 р. 28,7 млн жінок і дівчат у всьому світі стали жертвами примусової праці, боргової кабали, примусових шлюбів, сучасного рабства й торгівлі «живим товаром». Більшість торговців людьми – чоловіки. Генеральний секретар ООН Антоніу Гутерреш у доповіді зазначає: «Торгівля людьми триває, оскільки цей вид злочинної діяльності приносить величезні доходи і не пов'язаний з високим ризиком». За оцінками МОП, щорічний дохід від торгівлі людьми становить 150 млрд доларів – це найбільше у світі джерело незаконного прибутку. Головними факторами, що спричиняють заманювання жінок у тенета контрабандистів, є бідність і нерівність. В умовах пандемії COVID-19 ситуація лише погіршується, адже на тлі економічної нестабільності, безробіття, що зростає, тощо з'являються нові можливості для торговців використовувати цифрові технології для вербування своїх жертв [2].

Що стосується нашої держави, то за перше півріччя 2020 р. число мешканців України, що стали жертвами торговців людьми, досягло 800 осіб, що є на 40% вищим від аналогічного показника 2019 р. Згідно з інформацією, що надійшла з Білорусі, України та Молдови, 97% усіх виявлених жертв торгівлі людьми з метою сексуальної експлуатації – це жінки [9].

Торгівля жінками викликала жвавий інтерес у дослідників дорадянського періоду. Вартими уваги є фундаментальні дослідження В. О कोरोва [10] та М. Покровської [11], у яких розглянуто історію та стан проблеми у світі й поміж рядків згадано ситуацію в Російській імперії. Особливо багато уваги приділено Одесі як портовому місту, одному із центрів постачання білих рабінь за кордон. Із сучасних науковців виділимо монографію американської історики ні Л. Енгельштейн «Ключі щастя» [27], у якій торгівля жінками розглянута на тлі закономірних модернізаційних процесів, що охопили російське суспільство на межі ХІХ–ХХ ст. При написанні статті використано матеріали дорадянської преси (газети «Киевлянин», «Вольнь», «Новое время»), а також звіт про діяльність Російського товариства захисту жінок [15].

Мета статті – визначити масштабність залучення Російської імперії й підросійської України, зокрема, у процес експлуатації й торгівлі жінками наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст., проаналізувати причини цього явища, знайти історичні паралелі із сучасним станом речей у світі.

Виклад основного матеріалу. Російський дорадянський науковець В. О कोरोв у праці «Международная торговля девушками» відзначав, що «ганебна торгівля людьми існує в усій сучасній Європі в таких обурливих формах, про які навіть не підозрює суспільство». Автор наголошує на тому, що в усіх великих містах Європи є свої невеличкі ринки, спеціальні постачальники «живого людського товару», є спеціальні склади білих невольниць [10]. Численні агентства для торгівлі жінками були розкидані по всьому світі. На початку ХХ ст. в Австрії таких агентств було відомо 180. У них щохвилини було півтори тисячі жінок, яких можна було відправити куди завгодно. З однієї лише Генуї щороку відправляли в Америку до 1 200 дівчат, віком від 15 до 20 років. Їх вербували в основному в Австро-Угорщині, Росії, Франції, Швейцарії. Молодих італійок із Сицилії відправляли до Тунісу [11, р. 19; 18]. У США 1909 року було викрито близько 40 торговців жінок. Найбільше білих рабінь у країні було з Австро-Угорщини, Італії та Росії [20]. Головними центрами торгівлі жінок у США були Нью-Йорк і Чикаго. Чиказьке бюро купувало дівчат за 60 марок, а продавало за 600 марок, інколи навіть за 2 000 марок. Подружжя Дюфор, яке займалося торгівлею жінками в Чикаго, за перші 9 місяців 1908 р. мало обіг у 440 тис. марок, а за 1907 рік – 800 тис. марок. У визначені строки вони відправляли своїх агентів у Францію, Угорщину, Італію, Канаду. Місцева поліція за визначену винагороду закривала очі на подібні дії [20]. Що стосується Російської імперії, то дівчат вивозили до Константинополя, Єгипту, Індії, Китаю, США, Аргентини та Бразилії, натомість ввозили в Росію з Австро-Угорщини. У Буенос-Айресі на початку ХХ ст. повіз з Росії посідали друге місце за чисельністю після аргентинок (293 росіянки проти 598 аргентинок) [24, р. 35].

Для боротьби з торгівлею жінками наприкінці ХІХ ст. було створено два товариства: Міжнародну федерацію аболіціоністів і Лондонський комітет для виявлення та придушення торгівлі англійськими дівчатами, яких вивозять для наповнення будинків розпусти континенту [10]. Періодично скликалися міжнародні конгреси та проводилися конференції із запобігання торгівлі «живим товаром». Так, у червні 1899 р. в Лондоні було проведено Міжнародний конгрес для припинення торгівлі жінками. В заході взяли участь делегати з Росії, Франції, Німеччини, Австро-Угорщини, Бельгії, Нідерландів, Норвегії, Швеції, Данії, США та ін. У виступах учасників заходу було наголошено на неможливості судового переслідування агентів з продажу жінок, адже у кримінальних кодексах відсутні відповідні норми. В резолюції за результатами конгресу були пункти про об'єднання зусиль різних країн задля покарання тих, хто вербує жінок для занять розпустою, про необхідність полегшити видачу обвинувачених шляхом укладання міжнародних угод, про нагальну потребу налагодити контакти із філантропічними товариствами різних країн [7; 8, р. 1]. У вересні 1902 р. у Франкфурті-на-Майні було проведено засідання чергового міжнародного конгресу проти торгівлі жінками, а в червні того самого року з цією самою метою організовано міжнародну конференцію у Франції [3; 6, р. 2]. Тоді в Парижі зібралося 38 представників з 16 європейських країн, які закликали до вирішення проблеми на глобальному рівні [18]. На конференції постановили, що покаранням має бути кожен, хто для задоволення чужої-небудь хоті схилив та притягнув до розпусти неповнолітню чи повнолітню жінку, через обман, насильство, погрози, зловживання владою чи навіть за її згоди, навіть якщо окремі злочинні дії мали місце в різних країнах [8, р. 1].

Боротьбу з торгівлею «живим товаром» організувало й Російське товариство захисту жінок (створене 1900 р.), зокрема Одеське відділення організації. Спершу було вироблено текст відозви до жінок російською, єврейською та польською мовами, однак плакати так й не було надруковано. Допомогу Одеському відділенню надавали Російський генеральний консул в Константинополі пан Панафідін та його дружина, також Одеське міське громадське управління, яке асигнувало відділенню на потреби 1 500 руб. Комітетом було організовано поїздку в порти Близького Сходу присяжного повіреного Я. Г. Натансона [15, р. 66–67]. При Одеському відділенні товариства діяв Відділ розслідування, у функції якого входив також пошук дівчат, проданих у закордонні притони розпусти. З 42 справ, які провів Відділ розслідування з вересня 1910 по січень 1911 р., про розміщення жінок в закордонні притони розпусти було 4, з них лише 2 справи було завершено до кінця поточного року [15, р. 73–75].

Однак найбільшими досягненнями в роботі Російського товариства захисту жінок стали два заходи – прийняття 1909 року закону, спрямованого проти проституції (Товариство організувало потужну кампанію щодо його підготовки), та організація Першого Всеросійського з'їзду в боротьбі з торгівлею жінками, 21–25 квітня 1910 р. У роботі з'їзду взяли участь близько 300 осіб, серед них – представники благодійних і феміністичних організацій, просвітницьких установ і навчальних закладів, державних органів, лікарі. Майже дві третини учасників з'їзду становили жінки [27, р. 284–285].

Розглянемо, як відбувався пошук жертв. Найчастіше агенти шукали вродливих дівчат із мало-забезпечених і бідних сімей. Чоловіки могли просто підійти на вулиці або навіть прийти додому до дівчат із проханням приділити їм декілька хвилин часу. Привід для розмови міг бути різним. Наприклад, один із агентів прийшов у помешкання сестер Шевченко в Одесі й розповів, що з каси контори магазину О. Бродського зникли гроші та діаманти, для розкриття крадіжки йому необхідна допомога молодій дівчини, яку буде винагороджено 500 рублями. Одна із сестер у передчутті легкого заробітку одразу ж погодилася, її навіть не здивувало те, що їй треба було пливати на пароплаві, аби виконати цю місію [12]. Часто агенти розпочинали розмову з молодими дівчатами, майстринями, прислугою на вулиці. Далі вже надходять пропозиції хорошого місця й пристойного заробітку в іншому місті (якщо агент бачить, що дівчат подібні умови не цікавлять, він дізнається адреси безробітних подруг і звертається до них). Ще один спосіб пошуку – знайти потенційну білу рабіню в лікарні. Видужавши, дівчата матимуть матеріальні труднощі, тоді й можна буде запропонувати їм різний заробіток, на який вони, безумовно, погодяться. Або друк оголошень з пропозиціями роботи економок, буфетниць, покоївок, бонн у газетах і довідкових конторах [10, р. 8, 12]. Подеколи агенти вдавалися до одруження з майбутніми жертвами. Звернувши увагу на вродливу дівчину з незаможної родини, агент надсилає до неї сваху або сам починає упадати за нею. Якщо дівчині подобається чоловік, то він одружується з нею (при цьому використовується фальшивий паспорт), називаючи себе купцем, наприклад, із Таганрогу, Ростова чи Керчі. Після весілля молоді опиняються в Константинополі: чоловік раптом зникає, а дружина потрапляє до гарему. Зазначимо, що в Одесі в 1880-ті рр. деякі чоловіки встигали по шість разів одружуватися з майбутніми білими рабіннями [10, р. 17]. У «Киевлянині» (1903) описана історія молодій одеситки І. Шпірман, яка після нетривалого знайомства з комівожером лодзинських фірм Д. Шварцем вийшла за нього заміж. Одразу після весілля молоді поїхали до Варшави. Дочка не подавала звісток, тож батьки вирішили розпочати її пошук, а невдовзі дівчина повернулася – хвора, схудла, у лахмітті. Як з'ясувалося, Д. Шварц виявився одним із агентів із пошуку «живого товару» й доставки його в Болгарію та Румунію. Чоловік мав намір продати свою вже дружину Шпірман у будинок розпусти в Яффі, однак йому це не вдалося зробити, адже дівчина випадково зустріла знайомого одесита С-р, що звернувся до поліції й урятував її. Слідством було встановлено, що Д. Шварц під видом одруження вивіз і продав у будинки розпусти не одну дівчину з Одеси та суміжних із нею міст [13].

Агентами могли бути й жінки, які також шукали дівчат із бідних родин і пропонували їм казкові заробітки за кордоном. Зокрема, 1904 року в «Киевлянині» було описано історію одеситок Р. Фурман та Е. Шнайдерман, які повірили пані М. Ватман, що обіцяла хороший заробіток подалі від дому. Дівчата залишили батьків і поїхали з нею в Данію, отримавши наперед по 50 руб. У Копенгагені стало зрозуміло, що кінцевий пункт подорожі – будинок розпусти в Буенос-Айресі. Під час сутички дівчат із пані Ватман останню було вбито [25]. Історії відомі приклади, коли родичі продавали в рабство власних дітей, дружин, сестер (Одеса, 1885) [10, р. 22]. Не варто думати, що агенти діяли тільки в Одесі й що їхніми жертвами були виключно бідні жінки. Так, 1888 року в Харкові було викрито цілий притон агентів. Жертвами стали дві дівчини (17 і 18 років) із заможної міщанської родини. Їм було обіцяно 50 руб. на місяць за виконання легкої роботи з шиття. Дівчата таємно від батьків поїхали в Катеринослав, де опинилися в будинку розпусти [10, р. 9–10].

З Одеси «живий товар» постачався до Туреччини через Севастополь чи Керч. На початку ХХ ст. двома світовими центрами торгівлі невільницями стали Туреччина й Аргентина. В останній білими рабіннями торгували відкрито. Про дії агентів знає поліція та банки, знає і влада, але не втручається, адже в такий спосіб, по-перше, захищає місцевих жінок від занять проституцією, а по-друге, від торгівлі жінками держава отримує великі й постійні прибутки. Те саме мало місце й у Туреччині. Зокрема, у Константинополі утримувачі будинків розпусти сплачували поліції щомісячно хабарі в розмірі 500 руб. з будинку [6; 10, р. 10–11]. А загалом відомими регіонами, де діяли агентства з пошуку дівчат для продажу, були Галичина й територія історичної Польщі, зокрема Привіслянський край і Варшава, де агентами найчастіше були євреї [14]. Газета «Киевлянин» (1899) розповідала про викриття «шайки торговців «живим товаром», на чолі якої був варшавський єврей, що проживав у Буенос-Айресі. Двічі на рік він приїжджав у Європу для укладання нових угод із агентами. Останні схилили молодих дівчат до подорожі до Америки, обіцяючи вигідне працевлаштування чи

одруження. З Катовіце дівчат із підробними документами відправляли через Відень до Генуї, де їх садовили на англійські судна й під наглядом агентів переправляли в Буенос-Айрес, де продавали за ціною від 1 000 до 2 500 руб. за людину. Щороку відправляли по 4–5 партій «живого товару», а за 1898 та 6 місяців 1899 року – 50 дівчат [17].

Ще одним центром торгівлі жінками було місто Ясси. Звідти «товар» іде частково в Росію, частково в Туреччину. Білі невольниці направляються в Ригу та Вільну, куди приїжджають великі торговці. Звідти «товар» розподіляється всіма містами імперії й доходить навіть до віддалених місць Сибіру [7]. Шукали своїх жертв агенти й на тютюнових плантаціях у Закавказзі. Звідти дівчат вивозили за кордон під виглядом покоївок, бонн, гувернанток у супроводі дядечка чи кузена [4]. Невільниць з підросійської України можна було побачити й у будинках розпусти Японії. Зокрема, в лютому 1902 р. поліцейський агент з Нагасакі знайшов у місцевих притонах 100 єврейських дівчат, вивезених з Одеси [5]. Агент-фактори шукали свої жертви й у провінції, зокрема в Ольгополі Подільської губернії [10, р. 11].

Як жили дівчата в притонах у Константинополі, дізнаємося від очевидиці з Волині Е. Рудман. 1906 року її, 14-річну дівчину, обманом змусили приїхати до Одеси, де вона потрапила в будинок розпусти. Невдовзі її було продано в Константинополь, до будинку побачень деякої Перле. У цьому місці проживало 68 дівчат із Росії. Умови існування були жахливими: бранки важко працювали, недоїдали, їх нерідко били. Одну дівчину за спробу втечі так побити мотузкою, що вона два тижні була хвора. Інша дівчина, одеситка з інтелігентної родини, з горя облила себе гасом і згоріла. На щастя, Е. Рудман все-таки вдалося втекти з цього притону [9].

Зауважимо, що покарання за торгівлю жінками були незначними. Організатори шайки в Польщі, що вивозили дівчат в Аргентину, Мошек Гендлер (26 років), Іцек Бенкович (32 роки) та Хава Пекарчик, отримали від окружного суду лише місяць арешту. Однак Варшавська судова палата, розглянувши цю справу через протест товариша прокурора, визнала їх винними за 328 статтею Уложения о наказаниях й засудила чоловіків до виправного арештантського відділення на рік, жінку ж ув'язнили на рік [16]. Зміст цієї статті: «Кто будет подговаривать каких-либо подданных империи к переселению за границу, тот за сие подвергается: лишению всех особенных, лично и по состоянию присвоенных, прав и преимуществ и ссылке на житье в Сибирь или отдаче в исправительные арестантские отделения по пятой степени 31 статьи сего уложения (Уложение, 1876: 204) у (у статті 31-й читаємо: «Степень 5. Ссылка на житье в губернии Томскую или Тобольскую, или работы в исправительных арестантских отделениях на время от одного до полутора года» [26]. Оглядач «Киевлянина» констатував: «Продажем живого товару займаються в Одесі цілі, правильно організовані шайки й боротися із цим злом дуже важко. Нерідко й російському консулу в Константинополі вдається затримати мерзенних продавців, але справи про них майже завжди закінчуються на їхню користь. Так, нині в руках поліції знаходиться дехто Лейба Татарський, відомий комісіонер зі збуту живого товару, а між тим йому загрожує найнезначніша кара, а може, і повне виправдання, що є в цих випадках результатом відсутності показань свідків» [21]. Нерідко до торгівлі «живим товаром» мали стосунок і представники інтелігенції. У листопаді 1908 р. газети повідомляли, що на чолі волинської шайки з доставки «живого товару» до Константинополя був житомирський адвокат Брусилівський, що постачав жінкам фальшиві паспорти [1].

Висновки. Отже, торгівля «живим товаром» стала проблемою всесвітнього масштабу наприкінці XIX – на початку XX ст. Російська імперія й, зокрема, підросійська Україна стали одним із центрів цього ганебного явища. Причинами поширення торгівлі білими рабнями можна вважати процеси урбанізації та модернізації, подальший розвиток ринкових відносин. Жінки й дівчата із сільської місцевості, часто неграмотні, опинялися в ситуації матеріальної незабезпеченості, а тому радо відгукувалися на пропозиції швидкого й великого заробітку. До того ж в умовах, коли проституція в Російській імперії офіційно була легалізована, а торгівля «живим товаром» приносила величезні прибутки, не варто дивуватися, що ця сфера охопила не лише портові міста, а й проникла в провінцію. Попри глобальний характер проблеми, держава не проявляла своєї зацікавленості у швидкому її розв'язанні: строк покарання агентів був мінімальним, справи часто закривалися за відсутності свідків, а органи поліції отримували хабарі від власників будинків розпусти. Діяльність громадськості та меценатів, зокрема Російського товариства захисту жінок, численні публікації в пресі періодично нагадували владі про проблему торгівлі «живим товаром». Утім вирішення проблеми до початку Першої світової війни так і не сталося.

Krugliak M. Trafficking in women in the late 19th – early 20th century (on the example of Sub-Russian Ukraine).

The article considers trafficking in women in the late nineteenth – early twentieth century as a problem of international scale. The author identifies the Russian Empire and Sub-Russian Ukraine in particular as one of the world's supply centers, the so-called "living goods", mainly to Turkey and the Americas (the

USA, Argentina, Brazil). The existence of an extensive system for organizing the recruitment of girls, in particular the institute of agents engaged in the search for “white slaves” are analyzed, the examples of methods they used (from press announcements and offers of high-paying jobs to fictitious marriages with fake passports) are given, the passive role of the state in preventing human trafficking is demonstrated (the term of punishment of agents was minimal, cases were often closed in the absence of witnesses, and police received bribes from the owners of brothels). The main factors causing the spread of trafficking in women in Sub-Russian Ukraine were material. Against the background of modernization and urbanization, further development of capitalist relations, expansion of the entertainment industry, officially legalized prostitution, the institution of family and marriage is being transformed, which also affected the growth of international trafficking in women in the early twentieth century.

The world community began an active fight against trafficking in women in the late nineteenth and early twentieth centuries, holding international congresses in London and Frankfurt am Main. However, the active fight against human trafficking was hampered by imperfect legislation in most countries and sometimes by the lack of laws under which organizers of trafficking in women could be prosecuted. The active work of the Russian Society for the Protection of Women in the early twentieth century, in particular its Odessa branch, led to the development and implementation of the relevant law and the holding of the All-Russian Congress in the fight against trafficking in women.

Key words: agent, hangout, international congress, “living goods”, trafficking in women.

Література:

1. Арест торговца живым товаром. *Киевлянин*. 1908. № 306. 4 ноября. С. 3.
2. Доклад ООН: пандемия усугубила угрозу торговли людьми, особенно для женщин и девочек. URL: <https://news.un.org/ru/story/2020/09/1387132> (дата звернення: 02.09.2021).
3. «Желтая книга» о торговле женщинами. *Киевлянин*. 1902. № 285. 15 октября. С. 2.
4. Живой товар. *Киевлянин*. 1901. № 23. 23 января. С. 4.
5. К торговле живым товаром. *Киевлянин*. 1902. № 34. 3 февраля. С. 3.
6. Л. Г. Белые рабыни. *Новое время*. 1902. № 9553. 8 (21) октября. С. 2–3.
7. Международный конгресс для пресечения торговли женщинами. *Киевлянин*. 1899. № 168. 20 июня. С. 2.
8. Меры к пресечению торгова женщинами. *Киевлянин*. 1909. № 233. 24 августа. С. 1.
9. На фоне пандемии растет число жертв торговли людьми. URL: <https://news.un.org/ru/story/2020/07/1382961> (дата звернення: 02.09.2021).
10. Окорочков В. *Международная торговля девушками для целей разврата и меры к ее прекращению*. Москва : Т-во Скоропечатни А.А. Левенсон, 1892. 63 с.
11. Покровская М.И. *О жертвах общественного темперамента*. Санкт-Петербург : Тип. П.П. Сойкина, 1902. 80 с.
12. Похищение девушки. *Киевлянин*. 1903. № 93. 3 апреля. С. 5.
13. Продавец «живого» товара. *Киевлянин*. 1903. № 226. 17 августа. С. 5.
14. Против терпимости. *Вольнь*. 1899. № 6. 2 мая. С. 1.
15. Российское общество защиты женщин в 1911 году (Год двенадцатый). Санкт-Петербург : Тип. Ф. Вайсберга и П. Гершунина, 1912. 196 с.
16. Судебная хроника. Живой товар. *Киевлянин*. 1902. № 172. 24 июня. С. 2.
17. Торговля белами невольницами. *Вольнь*. 1899. № 42. 18 июня. С. 2.
18. Торговля девушками. *Киевлянин*. 1902. № 216. 7 августа. С. 2.
19. Торговля женщинами. *Киевлянин*. 1908. № 189. 10 июля. С. 5.
20. Торговля женщинами в Соединенных Штатах. *Киевлянин*. 1909. № 188. 10 июля. С. 3.
21. Торговля женщинами в Соединенных Штатах. *Киевлянин*. 1909. № 195. 17 июля. С. 2.
22. Торговля «живым товаром». *Киевлянин*. 1899. № 186. 8 июля. С. 3.
23. Торговля «живым товаром». *Киевлянин*. 1902. № 259. 19 сентября. С. 4.
24. Труды Первого Всероссийского съезда по борьбе с торгом женщинами и его причинами. Санкт-Петербург : Типо-Литография С.-Петербургской одиночной тюрьмы, 1911. Т. 1. 334 с.
25. Убийство продавщицы «живого товара». *Киевлянин*. 1904. № 272. 1 октября. С. 5.
26. Уложение о наказаниях уголовных и исправительных 1866 года. Санкт-Петербург : Тип. М. Стасюлевича, 1876. 726 с.
27. Энгельштейн Л. Ключи счастья. Секс и поиски путей обновления России на рубеже XIX – XX веков. Москва : Терра, 1996. 570 с.

References:

1. Arest torgovtsha zhivym tovarom [Arrest of a merchant of live goods] (1908). *Kiyevlyanin*. № 306. 4 noyabrya. S. 3. [in Russian].
2. Doklad OON: pandemiya usugubila ugrozu torgovli lyud'mi, osobenno dlya zhenshchin i devochek [UN report: pandemic exacerbates human trafficking threat, especially for women and girls] (2020). Retrieved from: <https://news.un.org/ru/story/2020/09/1387132> [in Russian].
3. Engel'shtejn L. (1996). *Klyuchi schast'ya. Seks i poiski putej obnovleniya Rossii na rubezhe 19–20 vekov [Keys of Happiness. Sex and the search for ways to renew Russia at the turn of the 19th–20th centuries]*. Moscow : Terra. 570 s. [in Russian].
4. K torgovle zhivym tovarom [To trade in human goods] (1902). *Kievlyanin*. № 34. 3 fevralya. S. 3 [in Russian].
5. L. G. Belye rabyni [White slaves] (1902). *Novoe vremya*. № 9553. 8 (21) oktyabrya. S. 2–3 [in Russian].
6. Mery k presecheniyu torga zhenshchinami [Measures to suppress bargaining in women] (1909). *Kievlyanin*. № 233. 24 avgusta. S. 1 [in Russian].
7. Mezhdunarodnyj kongress dlya presecheniya torgovli zhenshchinami [International Congress for the Suppression of Trafficking in Women] (1899). *Kievlyanin*. № 168. 20 iyunya. S. 2 [in Russian].
8. Na fone pandemii rastet chislo zhertv torgovli lyud'mi [Against the backdrop of the pandemic, the number of victims of human trafficking is growing] (2020). Retrieved from: <https://news.un.org/ru/story/2020/07/1382961> [in Russian].
9. Okorokov V. (1892). *Mezhdunarodnaya torgovlya devushkami dlya celej razvrata i mery k eya prekrashcheniyu [International trafficking in girls for the purpose of debauchery and measures to stop it]*. Moscow : T-vo Skoropechatni A. A. Levenson, 1892. 63 s. [in Russian].
10. Pohishchenie devushki [Kidnapping the girl] (1903). *Kievlyanin*. № 93. 3 aprelya. S. 5 [in Russian].
11. Pokrovskaya M. I. (1902). *O zhertvah obshchestvennogo temperamenta [About the victims of social temperament]*. St. Petersburg: Tip. P. P. Sojkina. 80 s. [in Russian].
12. Prodavec "zhivogo" tovara [The seller of the "live" product] (1903). *Kievlyanin*. № 226. 17 avgusta. S. 5 [in Russian].
13. Protiv terpimosti [Against tolerance] (1899). *Volyn'*. № 6. 2 maya. S. 1 [in Russian].
14. Rossijskoe obshchestvo zashchity zhenshchin v 1911 godu (God dvenadcaty) [Russian Society for the Protection of Women in 1911 (Year twelve)] (1912). St. Petersburg : Tip. F. Vajsberga i P. Gershunina. 196 s. [in Russian].
15. Sudebnaya hronika. ZHivoj tovar [Forensic Chronicle. Live goods] (1902). *Kievlyanin*. № 172. 24 iyunya. S. 2 [in Russian].
16. Torgovlya belymi nevol'nicami [Trade in white slaves] (1899). *Volyn'*. № 42. 18 iyunya. S. 2 [in Russian].
17. Torgovlya devushkami [Trafficking in girls] (1902). *Kievlyanin*. № 216. 7 avgusta. S. 2 [in Russian].
18. Torgovlya zhenshchinami [Trafficking in women] (1908). *Kievlyanin*. № 189. 10 iyulya. S. 5 [in Russian].
19. Torgovlya zhenshchinami v Soedinennyh SHTatah [Trafficking in women in the United States] (1909a). *Kievlyanin*. № 188. 10 iyulya. S. 3 [in Russian].
20. Torgovlya zhenshchinami v Soedinennyh SHTatah [Trafficking in women in the United States] (1909b). *Kievlyanin*. № 195. 17 iyulya. S. 2 [in Russian].
21. Torgovlya «zhivym tovarom» [Trade in "live goods"] (1899). *Kievlyanin*. № 186. 8 iyulya. S. 3 [in Russian].
22. Torgovlya "zhivym tovarom" [Trade in "live goods"] (1902). *Kievlyanin*. № 259. 19 sentyabrya. S. 4 [in Russian].
23. Trudy Pervogo Vserossijskogo s"ezda po bor'be s torgom zhenshchinami i ego prichinami [Proceedings of the First All-Russian Congress on Combating Trafficking in Women and Its Causes] (1911). St. Petersburg: Tipo-Litografiya S.-Peterburgskoj odinochnoj tyur'my. T. 1. 334 s. [in Russian].
24. Ubijstvo prodavshchicy "zhivogo tovara" [The murder of a saleswoman for "live goods"] (1904). *Kievlyanin*. № 272. 1 oktyabrya. S. 5 [in Russian].
25. Ulozhenie o nakazaniyah ugolovnyh i ispravitel'nyh 1866 goda [Code on penal and correctional punishments 1866] (1876). St. Petersburg: Tip. M. Stasyulevicha. 726 s. [in Russian].
26. «ZHeltaya kniga» o torgovle zhenshchinami [The Yellow Book on Trafficking in Women] (1902). *Kievlyanin*. № 285. 15 oktyabrya. S. 2 [in Russian].
27. «ZHivoj tovar» ["Live goods"] (1901). *Kievlyanin*. № 23. 23 yanvarya. S. 4 [in Russian].

Стаття надійшла до редакції 02.09.2021

Стаття рекомендована до друку 08.09.2021

ГЛОБАЛІЗАЦІЙНІ ПРОЦЕСИ В СУЧАСНОМУ МІСТІ

Шкуров Є. В.,

кандидат філологічних наук,

старший викладач кафедри журналістики та реклами

Київського національного торговельно-економічного університету

ORCID ID: 0000-0001-5947-599X

Єнін М. Н.,

кандидат соціологічних наук,

доцент кафедри соціології

Національного технічного університету України

«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»

ORCID ID: 0000-0002-3835-2429

yeninmaksym@gmail.com

Коломієць Т. В.,

кандидат філософських наук,

доцент кафедри соціології

Національного технічного університету України

«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»

ORCID ID: 0000-0002-2715-7804

Кеннет Лаундра,

кандидат соціологічних наук,

професор кафедри соціології

Університету Міллікіна

Темпи урбанізації на початку XXI століття дедалі пришвидшуються. Для великих міст знаковими стають процеси глобалізації. Глобалізація стала одним із потужних факторів, які детермінують формування й візуально-архітектурної, і культурно-поведінкової та економіко-політичної сфер життя міста. Глобалізація створює й задає загальні тренди поведінкових патернів суспільства, зумовлюючи їх фреймами єдиних процесів на світовому та регіональному рівнях. В українській соціологічній думці бракує рецепції західних дискурсів глобалізації міста. У статті проаналізовано низку тез сучасних західних учених стосовно питань глобалізації та урбанізації. Розкрито взаємозалежність глобалізаційних процесів, комунікації та урбанізації: разом із пришвидшенням процесів комунікації пришвидшується й глобалізація, яка впливає на урбанізацію. Осмислено потенціал глобалізаційних явищ у трансформаційно-урбаністичних процесах: соціально-економічних, соціально-політичних, соціально-культурних. Акцентовано увагу на тому, що глобалізація світового господарства з одночасним розмиванням національного суверенітету сучасних держав, фрагментацією соціально-класової структури, ціннісною трансформацією в напрямі посилення індивідуалістичної орієнтації масової свідомості, комерціалізацією системи вищої освіти формує нову конфігурацію нерівності, у якій найбільш успішні й урбанізовані міста стають центрами технологічних, економічних і культурних інновацій. Розглянуто процеси уніфікації та взаємозалежності, які виразно простежуються на всіх рівнях глобалізаційних практик, особливо в житті міст. Світ уніфікується, що викликає як позитивні, так і негативні рецепції в суспільному та науковому дискурсах. У статті приділено увагу соціологічній інтерпретації міста в контексті урбанізму як способу життя (Urbanism as a Way of Life): розглянуто вплив міського способу життя на трансформацію гендерних ролей,

потенціал універсальної інклюзії в процесах опанування повсякденних практик: велике місто має бути толерантним і мультикультурним.

Ключові слова: місто, соціологія міста, урбанізація, урбаністика, Smart City, Global City, глобалізація, трансформація гендерних ролей, джентрифікація.

Постановка проблеми. Місто здавна було одним із фундаментальних елементів соціологічного дискурсу. До його осмислення зверталися Г. Зіммель, М. Вебер, Ф. Тьоніс, Ч. Бут, Л. Вірт, Х. Зорбо, Е. Бреджесс та інші. Західне місто початку ХХ ст. характеризувалося низкою процесів: індустріалізацією, урбанізацією, відчуженням і виникнення особливого міського способу життя [24]. Сьогодні місто знову концентрує «ключові макросоціальні тенденції сучасності» [24], серед яких – глобалізація. Нова програма розвитку міст ООН підкреслює важливість глобалізаційних процесів і синергетичної взаємодії.

Сучасні міста – середовище проживання мільярдів людей по всьому світові. У 2015 році, за даними ООН, у містах проживало 54% населення світу, або 4 мільярди чоловік, населення міст становило уже близько 55% популяції. Очікується, що через 30 років, до середини ХХІ століття, ця цифра сягне 68% населення Землі. Це явище має виражений економічний ефект. Містам властиве зростання продуктивності на 2–5% при подвоєнні чисельності населення (World Urbanization Prospects. The 2018 Revision United Nations). Світ урбанізується – і виникає питання, як це вплине на суспільство й життя окремих людей.

Іншим повсюдним фактором, який впливає на сучасне людство, стала глобалізація. Через усеохопність глобалізації вона зачіпає більшість міст, але лише деякі з них стають по-справжньому глобальними. У 2020 році на першому місці серед глобальних міст – Лондон, Нью-Йорк, Токіо, Париж і Сінгапур. Як стверджується в Новій програмі розвитку міст ООН 2016 року, «якщо процес урбанізації буде розумно спланований та ефективно організований, то він зможе стати значущим інструментом для досягнення сталого розвитку як у розвинених, так і в країнах, що розвиваються» (Доклад «Ход здійснення Нової програми розвитку городів и Повестки дня в області устійливого розвитку на період до 2030 года»). Таким чином, вивчення синкретизму процесів урбанізації та глобалізації є нагальним питанням, обумовленим соціально-економічними й культурними тенденціями ХХІ ст. Актуальним процес ефективної урбанізації є і для українських міст.

Феномен глобалізації привернув увагу дослідників у другій половині ХХ ст. До осмислення глобалізації зверталися З. Бауман, У. Бек, К. Леві-Стросс, І. Валерстайн, С. Сассен та інші [1; 3; 4; 14, 24; 30], серед українських учених – П. Куцик, А. Малюк та інші [12; 18]. Процеси глобалізації міста стали предметом вивчення низки західних авторів, зокрема С. Сассен, авторку терміна «глобальне місто» (англ. «Global City»), М. Кастельса, Р. Флориду, Дж. Фрідмана та інших [10; 24–26; 30–31].

Сучасне велике місто специфічне тим, що воно вбудоване в глобальну структуру економічних, культурних і політичних відносин. Глобалізація стала однією зі сфер, які обумовлюють формування й візуально-архітектурної, і культурно-поведінкової, й економіко-політичної сфери життя міста. Глобалізація створює загальні правила поведінки суспільства, обумовлюючи його в рамках єдиних процесів на світовому та регіональному рівнях. Глобалізація – явище найбільш помітне у ХХ – поч. ХХІ століття, часу, коли процеси комунікації значно прискорилися. Комунікація є одним із головних структуроутворюючих факторів суспільства. Н. Луман характеризує комунікацію як головний механізм, що дає змогу виділити існування суспільства як окремого феномена. Прискорення процесів комунікації стало важливою причиною процесів глобалізації.

Мета статті – осмислення потенціалу явищ глобалізації для успішної урбанізації українських міст, зокрема м. Києва. Українські міста поки що не стали значними центрами глобалізаційних процесів. Утім такі великі міста, як Київ, Одеса, Харків тощо, відіграють важливу роль для регіональних процесів. Україна має потенціал для подальшого розвитку мегаполісів як частини мережі глобальних міст, і важливо виділити сфери, що потребують додаткової уваги при їх становленні.

Виклад основного матеріалу. Як правило, у числі глобальних центрів – міста, що мають тривалу історію та значний культурний бекграунд, що стосується й найбільших українських мегаполісів і вказує на їх потенціал. Утім, як зазначають С. Сассен та Р.С. Лінд, до когорти глобальних міст можуть належати й нові міста, серед таких, наприклад, Маямі. На розбудову цього міста вплинув розвиток інфраструктури, зокрема економічної. Було відкрито відділення латиноамериканських фірм, пожвавилася міжнародна торгівля, розширився житловий сектор [24]. Тож на полі глобалізованої Європи мають потенціал становлення й менші міста України, які поки не демонструють виразних маркерів глобального міста.

Варто зазначити, що не можна розглядати місто поза його системного зв'язку з міською агломерацією. Як приклад – Київська агломерація, моноцентричне муніципальне утворення, у структурі якого Київ пов'язаний із низкою міст і районів Київської області. Структури передмістя столиці

пов'язані з нею системою економічних та освітніх комунікацій. Маятникова міграція обумовлена тим, що жителів передмістя працює в столиці. Міські агломерації стають специфічною формою урбанізації регіонів. Одна з її причин – дорога вартість житла в основному місті, проблеми екології тощо.

Глобальні міста – форма мегаполісу, яка займає одне із центральних місць в інформаційній і фінансовій комунікації всієї світсистеми. Варто відзначити, що не тільки сам мегаполіс може являти собою глобальне місто. Деякі вчені зараховують до його структури й міську агломерацію або своєрідну хорду міст. Міська агломерація – важливе питання сучасної урбаністики, тому соціально-економічні маркери та індикатори життя міста мають стосуватися життя всієї агломераційної структури.

Як зазначає І. Валлерстайн, школа світсистемного аналізу заговорила про глобалізацію ще до того, як з'явилось це слово [4]. Як одиниця цього аналізу розуміється світсистема, а не національна держава [4]. Соціальна дійсність визначається не особливостями суспільства тієї чи тієї країни. Вирішальними факторами є «держави й міждержавні структури, виробничі фірми, домогосподарства, класи, різноманітні групи та об'єднання – і саме ці інститути формують основу, яка дає змогу системі функціонувати, але водночас живить конфлікти й суперечності, які її пронизують» [4].

І. Валлерстайн зазначає, що для світекономіки вирішальною соціально-культурною тенденцією є накопичення капіталу, що негласно постулюється як мета подібної світсистеми. Відповідно, міждержавні структури, транснаціональні компанії, інститути різних рівнів накопичення капіталу вбачають як найбільш важливу справу. Окремі індивідууми діють у руслі заданого суспільством вектору. Цифрова економіка дає можливість кожному стати підприємцем за допомогою нових платформ. Інстаграм, Фейсбук та інші соціальні мережі використовуються як засіб просування товарів окремих користувачів. Разом із тим окреме домогосподарство не може конкурувати з транснаціональною компанією. Домогосподарства стають джерелом заробітку для цифрових гігантів, які збирають надприбутки за рахунок надання платформ користувачам. Можна погодитися з тим, що саме накопичення капіталу стає одним із найбільш впливових каменів сучасного глобального світу. Відповідно, накопичення капіталу є й одним із найбільш впливових важелів, що сприяють глобалізації.

Економіка – одна з головних ланок у механізмі міського життя. Для міст та агломерацій драйверами економічного зростання можуть бути будь-які економічні галузі. Разом із тим для великих міст та агломерацій концентрація на інноваційних галузях економіки, таких як наукоємні виробництва, фінанси або освіта, може бути більш вигідною, ніж невеликим містам. Диверсифікована економіка міста створює кращу комунікацію між інноваційними галузями в межах мегаполісу й агломерації. Зокрема, концентрація освітніх хабів, таких як університети або освітні курси, які готують фахівців для нових галузей, забезпечують людський капітал для інноваційних сфер.

Утім не тільки економічна взаємодія створює підвалини для глобального світу. Кінець ХХ століття позначено особливим розвитком економічних, культурних, соціальних, політичних, наукових тощо взаємозв'язків. Разом із пришвидшенням процесів комунікації пришвидшується й глобалізація. Уніфікованість і взаємозалежність виразно окреслюється на всіх рівнях, які зачіпає глобалізація, у тому числі в житті міст. Світ уніфікується, що викликає як позитивні, так і негативні рецепції в суспільному та науковому дискурсах. Процеси технологічного розвитку пришвидшують комунікацію. М. Маклюєн говорить про сучасний світ як «глобальне село»: «Ми живемо в єдиному тісному просторі, у якому лунає звук племінних барабанів» [17]. Масова міграція та вестернізація додатково руйнують кордони.

Термін «глобалізація» набув широкої популярності завдяки роботі «Глобалізація ринків» науковця й маркетинголога Т. Левітта, яка вийшла друком у 1983 р. Він слушно помітив: майбутнє належить не транснаціональним підприємствам, а глобальним: «Комерційний успіх подібного підходу підтверджує успіх McDonald's на Єлисейських полях, Coca-Cola в Бахрейні й Pepsi-Cola в Москві, рок-музики, грецького салату, голлівудських фільмів, косметики Revlon, телевізорів Sony та джинсів Levi's усюди. Ці приклади ілюструють загальний дрейф у бік однаковості у світі» [15]. У конкуренції глобального світу виграє не адаптований під смаки конкретного ринку продукт, а максимально дешевий, надійний і такий, що відповідає сучасному світовому стандарту.

Схильність глобалізації до уніфікації та нівелювання меж перегукується з онтологією міського життя. Р. Парк відзначає: «Міська спільнота є, нарешті (оскільки вона зараз, як і завжди була плавильним котлом рас і культур), регіоном виникнення нових інститутів у міру занепаду старих, їх перетворення й зникнення» [21]. Глобалізація, як й урбанізація, уніфікують спосіб життя та практики повсякденності.

Разом із тим уніфікація може нести загрози для розвитку людства, вважає антрополог К. Леві-Стросс: «Для прогресу потрібно, щоб люди співпрацювали; під час співпраці вони бачать, як поступово відбувається стирання якісної відмінності їхніх вкладів, хоча саме первісна розмаїтість робила їхню співпрацю плідною та необхідною» [14]. Світова цивілізація має носити коаліційний характер, аби зберігати самобутність культур і спільнот. Відповідно, сучасне глобалізоване місто стає перед потребою в універсальній інклюзії: велике місто має бути толерантним і мультикультурним.

Глобалізація світового господарства з одночасним розмиванням національного суверенітету сучасних держав, фрагментацією соціально-класової структури, ціннісною трансформацією в напрямі посилення індивідуалістичної орієнтації масової свідомості, комерціалізацією системи вищої освіти [6–7; 11; 35–36] формує нову конфігурацію нерівності, у якій найбільш успішні й урбанізовані міста стають центрами технологічних, економічних і культурних інновацій.

Сучасний світ нерівності формує соціальний розкол не тільки між індустріально розвиненими урбанізованими й аграрними територіями. Ці центри відриваються від решти світу, перевершують у розвитку власні національні економіки країн, що відносяться до категорії успішних. Це відкриває новий вимір нерівності, доповнюючи модель глобальної економіки з її поділом на «ядро», «периферію» й «напівпериферію», або «глобальний Північ» і «глобальний Південь».

Як пише С. Сассен, багатство і влада концентруються скоріше в мережі суперурбанізованих зон, які відіграють у транснаціональній економіці роль «командних центрів», що домінують і над сировинними, і над індустріальними регіонами. Згідно з даними дослідження Інституту Брукінга, у 2012 р. 300 найбільших міст, чие населення становить лише 19% населення світу, забезпечували 51% світового валового продукту [33]. На думку Д. Іванова, глобалізація призводить не до виникнення «всесвітнього суспільства», скоріше, до утворення мережі анклавів глобальності. У таких мегаполісах, як Нью-Йорк, Лос-Анджелес, Лондон, Токіо, Москва тощо, це повсякденний досвід транснаціонального, мобільного та мультикультурного життя. Навіть у найбільш розвинених країнах доступ до соціально значущих ресурсів в анклавах глобальності істотно відрізняється від умов життя зовнішніх щодо мегаполісів просторах [9].

Уніфікація може передаватися на соціальні практики. Зрештою, однаковий спосіб життя в однакових умовах призведе до подібного життєвого укладу. Важко уявити, пише К. Леві-Стросс, щоб одна цивілізація могла скористатися стилем життя іншої. У цьому випадку або один патерн буде розчинено в іншому, або виникне новий патерн у результаті синтезу, який не зводиться до попередніх [14].

Маркетолог Т. Левітт, який розглядає процеси глобалізації з позицій ринку, зауважує про зміни способу життя в глобальному суспільстві: «Різні культурні переваги, національні смаки і стандарти – це пережитки минулого. Деякі з них помруть поступово, інші будуть процвітати на глобальному ринку. Так звані етнічні ринки є хорошим прикладом. Китайська їжа, лаваш, країна й західні музика, піца і джаз зараз популярні всюди. Вони націлені на сегмент ринку, який існує у світовому масштабі. Це не суперечить глобальній гомогенізації, але підтверджує цю тенденцію» [15]. Таким чином, культурні та соціальні практики повсякденності уніфікуються, що на теперішній момент є паливом для цивілізації.

Гібридизація породжує нові уніфіковані форми, розчиняючи багатоманіття старих. Утім багатство форм вичерпується. Глобалізація може призвести до ситуації зупинки прогресу, про яку попереджає К. Леві-Стросс.

Викликає цікавість думка К. Леві-Стросса про соціальну диференціацію як наслідок прогресу. Так, неолітична революція призвела до виникнення держав, каст і класів, а індустріальна революція зумовила виникнення пролетаріату та нових форм експлуатації людської праці [14]. Інформаційне глобалізоване суспільство також має викликати зміни в соціальній структурі.

Отже, глобалізація стала незмінною частиною суспільних процесів. Найвиразніший маркер цього – глобалізована економіка. На ринках домінують глобальні компанії, що створюють уніфіковану однорідну продукцію. Такий продукт має високу якість, вигідний і для покупця, і для виробника. Для виробника – через достатню маржу, для покупця – через невисоку середню ціну.

Відзначимо так само, що практики споживання якогось продукту стають частиною усталеного життєвого укладу. Особливо це стає помітним у великих містах. Вони більше схильні до процесів глобалізації через більш виражену вбудованість у мережу глобальних наднаціональних процесів. Можна очікувати, що процеси урбанізації великих міст будуть проходити під знаком глобалізації й сильніше відображати її тренди. Глобалізація великого міста є маркером залученості країни в наднаціональні процеси. Разом із тим глобалізація призведе до стирання етнічної ідентичності, уніфікації практик побуту, посилить міграційні процеси й фінансову нерівність.

Нині близько половини населення світу проживає в містах [29]. Ступінь урбанізації досягає незнаного рівня, тож важливою сферою наукового мислення стає урбаністика. Ця наука має інтердисциплінарний характер і зосереджена на дослідженні специфіки функціонування міста та його внутрішніх структур [2], а також розмірковує, як поліпшити механізми функціонування цих структур. Урбанізація – низка процесів розвитку й розбудови міст і «збільшення їх ролі в соціально-економічному й культурному житті суспільства» [2]. Урбанізація як процес зумовлений концентрацією засобів виробництва. Міста ставали великими промисловими центрами, об'єднуючи довкола себе мільйони людей. Разом із тим не менш важливим для урбанізації є формування особливих соціокультурних умов. Місто стає осердям соціокультурної та суспільно-політичної динаміки.

Сьогоднішній світ перетворено на складне системне явище, де кожна країна та місто перебувають у невидимій взаємодії. Міста набувають нової якості через стрімкі темпи зростання населення й ускладнення інфраструктури. По мірі поступу інформаційного суспільства місто стає почасти віртуальним, переходить у «цифровий вимір». Це частково полегшує проблеми комунікації, утім створює додаткову, часто експериментальну інфраструктуру, яка функціонує в режимі он-лайн.

Одна зі специфічних рис сьогодношньої урбанізації – глобалізація. «Глобалізація й нові інформаційні технології є одними з головних сил, перебудовують сьогодні соціальні, економічні політичні відносини, а також форми суб'єктивності» [25]. Глобалізація позначена поглибленням економічних, культурних, комунікаційних зв'язків, інтенсифікацією ринків капіталу, робочої сили, технологій. Місто стає осередком таких перетворень.

Передусім глобалізація міста відбувається через економічні процеси. Глобальне місто – це насамперед місто, що має великий вплив на економіку регіону та світу. С. Сассен відзначає, що, незважаючи на цифровізацію деяких секторів економіки, локалізація все ж має значення для них [25]. Розмір міста та його агломерації при цьому мають не вирішальне значення. Глобальне місто – це простір, де глобалізація отримує конкретне втілення в суспільному й економічному житті. Оскільки система, що визначає їх функціонування, більша від національної економіки та культури, життя такого міста знаходиться й під впливом транснаціональних мереж циркуляції економічного, культурного та людського капіталу.

Важливим фактором успішної глобалізації міста, окрім докорінних інфраструктурних перетворень, є створення особливої культури: «Елементи національного (наприклад, фірми, капітал, культура) можуть усе частіше знаходитися за межами територіальної держави, наприклад, в іншій країні або в цифрових просторах» [25]. Л. Вірт як один із фундаторів соціології міста вводить у науковий дискурс поняття урбанізму як способу життя (urbanism as a way of life), чим значно розширює евристичний потенціал соціологічних інтерпретацій урбаністичних практик: «До тих пір, поки ми ототожнюємо урбанізм із фізичним існуванням міста, розглядаючи його як суворо обмежену в просторі сутність, і вважаємо, що всі міські властивості раптово зникають, як тільки ми перетинаємо довільно встановлену межу, ми, імовірно, так ніколи й не дійдемо адекватної концепції урбанізму як способу життя. Технологічний прогрес у засобах транспорту й комунікації, що відкриває воістину нову епоху в історії людства, підкреслив роль міст як домінуючих елементів нашої цивілізації, призвів до поширення міського способу життя далеко за межі міста як такого» [28, р. 4–7]. Урбанізація, за Л. Віртом, – це вже не просто процес, за допомогою якого люди підтягуються в місце, зване містом, і вбудовуються в його систему життєдіяльності. Це ще й кумулятивне посилення характеристик, які відрізняють пов'язаний зі зростанням міст спосіб життя. Це рух до способів життя, що вважаються міськими, які проявляється в людей усюди, де вони опиняються в радіусі чарівних впливів, що йдуть від міста по транспортних і комунікаційних каналах, у силу величезної могутності його інститутів та особистостей [28, р. 4–7].

Не уникнули такого впливу урбаністичного способу життя традиційні інститути шлюбу та сім'ї й пов'язані з ними гендерні ролі. Як зазначає Т. Коломієць, урбанізацію як процес, що детермінує розвиток міської культури, характеризує значне послаблення впливу традиційних норм і правил на поведінку особистості, зниження ролі соціальних інститутів, нівелювання значимості думки територіальних общин. У цих умовах відбуваються складні динамічні процеси, пов'язані з функціонуванням гендерних ролей. Тенденції відходу від традиційних патріархальних поведінкових патернів, що пов'язують чоловіків із публічним простором та інструментальною функцією (гендерна роль «годувальника»), а жінок – із приватним простором та експресивною функцією (гендерна роль «берегині сімейного вогнища»), помітні ще в середині минулого століття [13, с. 39].

Фемінізм як продукт глобалізаційно-урбаністичних процесів і потужний суспільно-політичний рух поступово надав жінкам більше прав для політичної, культурної, економічної самореалізації, але переважно в межах урбаністичного простору (повсякденні практики доглядової праці й пов'язаних із нею інструментальних та експресивних функцій у сільській місцевості залишилися більшою мірою традиційними та консервативними й базуються на чітких демаркаційних лініях між чоловічим і жіночим простором і формами зайнятості й самореалізації).

Утім, аналізуючи концепцію патріархату С. Волбі, можна констатувати, що формальні зміни призвели до певного послаблення приватного патріархату з одночасним посиленням публічного патріархату. Залишаючись патріархальним, домогосподарство перестало бути основним місцем прояву патріархальних тенденцій. В умовах приватної форми патріархату відбувається індивідуальна експропріація результатів жіночої праці чоловіками на рівні домогосподарств, водночас в умовах публічної форми патріархату відбувається колективне привласнення результатів жіночої праці чоловіками шляхом наявних систем оплати й моделей зайнятості на рівні суспільства [13, с. 39].

Якщо урбаністичним впливам досить важко розхитувати підвалини «публічного патріархату», то приватна сфера сім'ї та міжособистісних взаємин зазнає значно потужніших трансформаційних

впливів. Поверховість, анонімність і плінність міських соціальних зв'язків дають змогу зрозуміти ту розумову витонченість (*sophistication*) і ту раціональність, які зазвичай приписують мешканцям міст [38, р. 12]. Це призводить до нівелювання багатьох традиційних цінностей. Зокрема, значних впливів зазнала концепція батьківства. Однією з традиційних цінностей української аграрної культури, на основі якої формувалася модель батьківства, була настанова на розмноження й багатодітність. Відсутність у подружжя дітей завжди трактувалася як особисте нещастя: усна народна творчість передає всю глибину і трагедійність сприйняття бездітності: «з дітьми хата – базар, без дітей – кладовище». Особливо важливою реалізація репродуктивних функцій була для жінки, оскільки саме через материнство жінка могла реалізувати одну з провідних гендерних ролей, сприяючи підвищенню свого статусу та відтворенню й закріпленню основних гендерних стереотипів [13, с. 40]. Трансформація цінностей дітонародження та батьківства, спричинена «трансформацією інтимності» (Е. Гіденс) як одного з результатів урбанізаційних процесів, зараз найповніше втілюється в концепції чайлдфрі. Цим терміном називають людей, для яких відмова від реалізації функцій батьківства стала свідомим вибором. Людей із чайлдфрі-ідеологією у двох основних формах: «реджектори» (ті, що відчують гостру відразу до процесів вагітності, дітонародження й вигодовування, демонструють неприязнь до дітей) та «афексіонадо» (у цілому позитивно ставляться до дітей, але вважають реалізацію репродуктивних функцій перешкодою для власної свободи й самореалізації) – уперше описала канадська дослідниця Д. Віверс у відомій праці «Childless by Choice» [37]. Пізніше тема чайлдфрі як свідомого вибору активно розпрацьовувалася в руслі феміністичної оптики (Емі Блекстоун, Орні Донат): бездітність дає змогу жінкам відійти від гендерних стереотипів, що абсолютизують материнство, і сконцентруватися на кар'єрному зростанні та інших формах особистісної самореалізації. При цьому варто пам'ятати, що саме в межах урбанізму як способу життя, що спирається на ідеї індивідуалізму, атомізації, раціоналізму, прагматизму, динамічності й відкритості стосунків, концепція багатодітності як невід'ємного складника консервативної патріархальної сімейної культури зазнала значних трансформаційних впливів, підважуючи та нівелюючи провідну роль репродуктивних функцій.

Маркери глобалізованості в культурному середовищі яскраво видно в тих сферах культури, які реалізують основні потреби людини. До таких можна віднести комунікацію. Вона реалізована в соціальних мережах, які за своєю концепцією не знають кордонів. Мережеві комунікації впливають на розвиток економіки та розширення політичної участі в сучасному світі [8, с. 22–24]. Іншим маркером є харчування: в Україні представлено низку продукції транснаціональних корпорацій. Важливим структурним елементом може бути розмаїття ресторанів та інших закладів харчування, зокрема в Києві представлена кухня багатьох культур та етносів. Мова може йти як про виразно глобалізовану кухню: піцу, суші, китайську кухню тощо, водночас бачимо й інші етнічні кухні, тобто реалізацію процесів глокалізації.

Глобальне місто не створюється кількістю його жителів. Навпаки, зростання населення, яке не підкріплено достатнім розвитком інфраструктури, призводить до погіршення рівня життя. С. Сассен та Р.С. Лінд наводять приклад Індії, яка прагне до урбанізації на кшталт США: «Чи в змозі індійські дороги витримати більше трафіку або чи спроможні каналізаційні труби слугувати для ще більшої кількості багатоповерхових будинків?» [32, р. 18]. Якщо звернутися до даних про світовий трафік, побачимо, що не так багато міст випереджають українські мегаполіси в завантаженості трафіку.

Звернемося до даних, які наводить нідерландська компанія «TomTom». Ця компанія займається GPS-навігацією. Згідно з дослідженням «Traffic Index» за 2019 р., яке враховує інформації 416 міст у 57 країнах на 6 континентах, Київ займає 3 місце за проблемністю трафіку в Європі і 12 серед усіх міст світу (Traffic Index, 2019). Рівень заторів у Києві становить 53%; це означає, що в «годину пік» 30-хвилинна поїздка займатиме на 53% більше часу. Трансформуючи проценти у хвилини, унаочнимо, з якою складною ситуацією стикаються кияни. Ураховуючи відсоток заторів, додатковий середній час у дорозі становитиме:

$$0,53 * 30 \text{ хв.} = 15,9 \text{ хв.}$$

Таким чином, загальний середній час подорожі збільшується на половину:

$$30 \text{ хв.} + 15,9 \text{ хв.} = 45,9 \text{ хв.}$$

Серед європейських міст більший за Київ рівень заторів зафіксовано лише в московському регіоні, де він становить 59%, і Стамбулі – 55%. Не набагато краща від столиці ситуація в Одесі, яка займає 7 місце в Європі та 18 у світі. Рівень заторів у цьому місті становить 47%. Харків посів 9 місце в Європі та 22 у світі з рівнем заторів 45%. Більшість європейських мегаполісів показують кращі результати, зокрема такі великі міста, як Париж, Рим і Лондон. Непокіють і динаміка зростання рівня заторів на дорогах українських мегаполісів. Так, у столиці України за 2019 р. він зріс на 7%. Нижче ми наводимо статистику за 2019 р., яка демонструє перших 25 позицій серед європейських міст, які є лідерами за рівнем заторів. Усього дослідження «Traffic Index» за 2019 р. враховує 239 європейських міст.

**Європейські міста з найбільшим рівнем заторів згідно з дослідженнями
«Traffic Index» за 2019 рік**

Рейтинг міст за рівнем заторів у Європі за 2019 р.	Рейтинг міст за рівнем заторів у світі за 2019 р.	Місто	Країна	Рівень заторів за 2019 р.	Динаміка рівня заторів за 2019 р.
1	6	Московська область	Росія	59%	+3%
2	9	Стамбул	Туреччина	55%	+2%
3	12	Київ*	Україна	53%	+7%
4	14	Бухарест	Румунія	52%	+4%
5	16	Санкт-Петербург	Росія	49%	+2%
6	17	Дублін	Ірландія	48%	+3%
7	18	Одеса*	Україна	47%	0%
8	19	Лодзь	Польща	47%	+3%
9	22	Краків	Польща	45%	+5%
10	23	Новосибірськ	Росія	45%	+1%
11	25	Самара	Росія	44%	0%
12	27	Познань	Польща	44%	+5%
13	29	Харків*	Україна	43%	0%
14	30	Афіни	Греція	43%	+3%
15	33	Единбург	Об'єднане Королівство	41%	+1%
16	35	Єкатеринбург	Росія	41%	+4%
17	37	Варшава	Польща	40%	+1%
18	41	Вроцлав	Польща	39%	+4%
19	42	Париж	Франція	39%	+3%
20	43	Рим	Італія	38%	-1%
21	44	Брюссель	Бельгія	38%	+1%
22	45	Лондон	Об'єднане Королівство	38%	+1%
23	47	Дніпро*	Україна	37%	0%
24	48	Будапешт	Угорщина	37%	+2%
25	53	Люксембург	Люксембург	36%	+3%

* – у таблиці нами виділено українські міста серед перших 25 позицій рейтингу.

Подібна статистика невтішна, з огляду на ускладнення життєвого укладу мешканців великих українських міст і їх метрополій. Згідно з даними статистики компанії «TomTom», киянин, який користується транспортом у години пік, на рік витратить приблизно 227 годин свого життя, або 9 днів та 11 годин. Одесит проводить приблизно 184 години, або 7 днів і 16 годин, у заторах; харків'янин – 163 години, або 6 днів 19 годин (TomTom: MapMaking in the Era of Big Data, 2019). Як бачимо, у ситуації глобалізаційних впливів, коли категорія простору поступово нівелюється й витісняється категорією часу, а поняття «відстані», за слушним зауваженням З. Баумана, втрачає значення об'єктивної безособової фізичної даності, а набуває властивостей соціального продукту: його величина залежить від швидкості, з якою ми його долаємо, міські трафіки є потужним деструктивним чинником розвитку міста [1, с. 15]. У зв'язку з цим особливої актуальності набуває ідея зонування міст: перевага надається функціям, а не простору, логіка та естетика вимагають від кожного елемента міської забудови функціональної визначеності й однозначності.

Сучасне місто описане Л. Віртом у праці «Урбанізм як спосіб життя» (1938 р.) як таке, що призводить до утворення все більших і різноманітних спільнот, що співіснують у все щільнішому середовищі [38]. Подібні трансформації можна розуміти як своєрідний еволюційний процес, якому властиві не лише підвищення чисельності населення, а також диверсифікація та конфлікти. По мірі збільшення міграції до міст збільшується його расове, етнічне й культурне різноманіття, що вважаються позитивною рисою цього процесу. Однак водночас зі зростанням цього різноманіття виникають

конфлікти цими уособленими групами городян, які змагаються за обмежені можливості та ресурси. Подібні процеси ми бачимо в багатьох великих містах сучасної Європи та США.

Зазначену специфіку еволюції сучасних міст чи не краще за всіх описав Р. Парк, який популяризував концепцію екології людини в 1936 р. Згодом він позбудовував одну з найважливіших теорій, необхідну для розуміння сучасного міського середовища, відому як міська екологія. Р. Парк та Е. Берджесс досліджували моделі зростання американських міст, зокрема Чикаго, і зауважили, що це зростання призводило до виникнення своєрідних «концентричних кіл» (теорія концентричних зон).

Р. Парк та Е. Берджесс викладали в Чиказькому університеті, який був колыскою американської соціології. У той період відбувалося стрімке зростання населення міст і населення, що призвело до низки соціальних проблем: злочинність, бідність, етнічні, расові та культурні конфлікти, соціально-економічна нерівність, нестабільність у сім'ях. Подібні соціальні проблеми й сьогодні залишаються відмітною рисою американських соціологічних досліджень.

Спрямувавши свою увагу на злочини та заворушення, які відбувалися в Чикаго, вони помітили високий рівень насилля неподалік від центру міста. Цю місцевість вони описали як конгломерат транзитних кварталів («transitional neighborhoods») і назвали «Зоною II». Тамтешні мешканці мали невеликі доходи та більший за інші райони рівень міграції, як зовнішньої, так і внутрішньої. Ця місцевість також мала численнішу кількість іммігрантських груп, у тому числі зі Східної та Південної Європи, які мігрували до США в пошуках роботи й благополуччя наприкінці XIX – на поч. XX століття. Р. Парк та Е. Берджесс висунули гіпотезу, що ці групи містян конкурували за економічні блага й переваги як і з іншими мігрантами, так й американцями, що призводило до посилення конфліктів.

Сьогодні деякі подібні місця стають осередком джентрифікації, показуючи нове обличчя західного міста. Колишні транзитні квартали ремонтуються та перетворюються на елітні, а расові й етнічні меншини, що в цих осередках довгий час зберігали свою самобутність, витісняються. Прикладом такого району є «Українське село» («Ukrainian Village»), що знаходиться на захід від центру Чикаго. Його залишило більшість етнічних українців, натомість місцевість заповнила елітна джентрифікована нерухомість, де може собі дозволити мешкати лише заможний прошарок містян.

Ця втрата культурного розмаїття й витіснення жителів із низькими доходами, які були майже вигнані зі свого району, викликає занепокоєння та розглядається як передвісник майбутньої ще більшої соціально-економічної нерівності, яку можна побачити в інших джентрифікованих районах у багатьох містах по всій території сучасних Сполучених Штатів. І в міру подальшого зростання у світовому масштабі демографічного тиску й посилення соціально-економічної нерівності, з'являється більше конфліктів і пов'язаних із ними соціальних проблем, спричинених боротьбою за життя й виживання індивідів у дедалі більшій тісноті окремих районів урбанізаційного простору.

Висновки. Отже, глобалізація може стати шансом для українського міста. Швидкий розвиток глобалізаційних процесів пов'язаний із технічними, культурними, економічними, політичними факторами. Важливим складником сучасних глобалізаційних процесів є не просто бурхливий розвиток міст як нових просторово-поселенських структур, а й викликані ними якісні процеси трансформації культурних норм, сімейних цінностей, гендерних стереотипів. Початок XXI століття став часом цифровізації та прискорення комунікації на всіх рівнях. Місто стає фронтиром у цьому, оскільки саме тут стикаються представники різних поглядів, рас, культур. Урбанізація, так само як глобалізація, призводить до уніфікованості й гібридизації, і міста стають осередком подібних процесів. Велике населення міст призводить до проблем у логістиці та інфраструктурі. Утім місто, якщо воно не має відповідних адміністративних, правових, інфраструктурних тощо рішень численних проблем, не може вважатися дійсно глобальним, незважаючи на велику кількість населення. Ми доходимо висновку, що глобалізаційні процеси мають підкріплюватися розвитком інфраструктури й інклюзії у великих містах.

Shkurov E., Yenin M., Kolomiets T., Kenneth Laundra. Globalization processes in the modern city

The pace of urbanization at the beginning of the XXI century is accelerating. For large cities, the processes of globalization are becoming significant. Globalization has become one of the powerful factors that determine the formation of both visual-architectural, and cultural-behavioral and economic-political spheres of city life. Globalization creates and sets the general trends of behavioral patterns of society, determining their frames of unified processes at the global and regional levels. Ukrainian sociological thought lacks a reception of Western discourses of the city's globalization. The article analyzes a number of theses of modern Western scholars on globalization and urbanization. The interdependence

of globalization processes, communication and urbanization is revealed: along with the acceleration of communication processes, globalization, which affects urbanization, is also accelerating. The potential of globalization phenomena in transformational-urban processes is understood: socio-economic, socio-political, socio-cultural. Emphasis is placed on the fact that the globalization of the world economy with the simultaneous erosion of national sovereignty of modern states, fragmentation of social and class structure, value transformation in the direction of strengthening the individualistic orientation of mass consciousness, commercialization of higher education forms a new configuration where the most successful and urbanized cities become centers of technological, economic and cultural innovation. The processes of unification and interdependence, which are clearly traced at all levels of globalization practices, especially in the life of cities, are considered. The world is unifying, which causes both positive and negative receptions in social and scientific discourses. The article focuses on the sociological interpretation of the city in the context of urbanism as a way of life (Urbanism as a Way of Life): the influence of urban lifestyle on the transformation of gender roles, the potential of universal inclusion in everyday life – a big city should be tolerant and multicultural.

Key words: city, sociology of city, urbanization, urban planning, Smart City, Global City, globalization, transformation of gender roles.

Література:

1. Бауман З. Глобалізація. Наслідки для людини і суспільства / пер. з англ. І. Андрущенко. Київ, 2008. 109 с.
2. Безлюбченко О.С., Завальний О.В. Урбаністика. Харків : ХНУМГ ім. О. М. Бекетова, 2015. 274 с.
3. Бек У. Что такое глобализация? Москва : Прогресс-Традиция, 2001. 304 с.
4. Валлерстайн И. Миросистемный анализ: Введение / пер. Н. Тюкиной. Москва : Издательский дом «Территория будущего», 2006. 248 с.
5. Ход осуществления Новой программы развития городов и Повестки дня в области устойчивого развития на период до 2030 года : доклад Ассамблеи ООН-Хабитат Программы Организации Объединенных Наций по населенным пунктам. URL: https://unhabitat.org/sites/default/files/2020/05/hsp_ha_1_4_r.pdf
6. Єнін М., Віхров М. Ідеологічні ідентичності та можливість групових рухів солідарності в сучасній Україні. *Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія «Соціологічні науки»*. 2013. № 23. С. 222–236.
7. Єнін М. Еліта і народні маси в суспільстві другого модерну. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна*. 2010. № 891. С. 50–55.
8. Єнін М., Коржов Г. Мережева комунікація: ризики та перспективи (на основі соціологічних опитувань громадської думки в країнах Євросоюзу). *Вісник Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут»*. Серія «Політологія. Соціологія. Право»: збірник наук. праць. Київ ; Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2021. № 1 (49). С. 22–29. URL: [https://doi.org/10.20535/2308-5053.2021.1\(49\).232789](https://doi.org/10.20535/2308-5053.2021.1(49).232789)
9. Иванов Д.В. Новые конфигурации неравенства и потоковые структуры глэм-капитализма. *Социс*. 2016. № 6. С. 13–23.
10. Кастельс М. Информационная эпоха: экономика, общество и культура / пер. с англ. Москва : ГУ ВШЭ, 2000. 608 с.
11. Кутуев П., Енин М., Костюченко С. Вызовы успешному трудоустройству молодежи в контексте современной идеологии университетского образования. *Идеология и политика*. 2019. № 2 (13). С. 60–86.
12. Куцик П.О., Ковтун О.І., Башнянин Г.І. Глобальна економіка: принципи, становлення, функціонування, регулювання та розвитку : монографія. Львів : Видавництво ЛКА, 2015. 594 с.
13. Коломієць Т.В., Василюк О.І. Вплив урбанізації на трансформацію гендерних ролей. *Вісник НТУУ «КПІ»*. Серія «Політологія. Соціологія. Право». 2019. № 4 (44). С. 37–42.
14. Леви-Стросс К. Раса и история. 2006. URL: https://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Culture/levestr/rasa.php
15. Левитт Т. Глобализация рынков. 2015. URL: <https://marketing-course.ru/levitt-globalizaciya-marketin/>.
16. Луман Н. Введение в системную теорию. Москва : Логос, 2007. 360 с.
17. Мадисон А. Маршалл Маклюэн и информационные войны. 2011. URL: <http://www.mcluhan.ru/articles/marshall-maklyuen-i-informacionnye-vojny/>
18. Малюк А. Дискурс глобализации с точки зрения мир-системного анализа. *Социология: теория, методы, маркетинг*. 2005. № 2. С. 176–197.

19. Метелева Е.Р. Зарубежные подходы к исследованию крупнейших городов в условиях глобализации. *Baikal Research Journal*. 2017. Т. 8. № 1.
20. Офіційний сайт «Traffic Index 2019». URL: <https://www.tomtom.com/>
21. Парк Р. Город как социальная лаборатория. *Социологическое обозрение*. 2002. Т. 2. № 3. С. 4–12.
22. Попов Е.А. Городская среда как объект изучения в социологии. *Социодинамика*. 2019. № 9. С. 20–24.
23. Преобразование нашего мира: Повестка дня в области устойчивого развития на период до 2030 года : Резолюция Генеральной Ассамблеи ООН от 25 сентября 2015 года. URL: <https://undocs.org/ru/A/RES/70/1>
24. Сассен С. Глобальный город: введение понятия. *Глобальный город: теория и реальность*. Москва : ООО «Аванглион», 2007. С. 9–27.
25. Сассен С. Город как призма для социальной теории: новые исследовательские перспективы. *Научный ежегодник Института философии и права Уральского отделения РАН*. 2013. Том 13. Вып. 4. С. 74–93.
26. Флорида Р. Креативный класс: люди, которые меняют будущее. Москва : Классика-XXI, 2011. 430 с.
27. 2020 Global Cities Index: New priorities for a new world. URL: <https://www.kearney.com/global-cities/2020>
28. Global Power City Index (GPCI). URL: http://mori-m-foundation.or.jp/pdf/GPCI2020_summary.pdf.
29. Hannigan, J., Richards, G. Introduction. *The SAGE Handbook of New Urban Studies*, SAGE Publications Ltd. London, 2017. P. 1–14.
30. Sassen S. The global city: introducing a concept. *The Brown Journal of World Affairs*. 2005. Vol. XI. Iss. 2. P. 27–43.
31. Sassen S. The Global City: Enabling Economic Intermediation and Bearing Its Costs. *City & Community*. 2016. Vol. 15. Iss. 2. P. 97–108.
32. Sassen S., Lynd R. What Makes a Global City Global? *Foreign Policy*. 2010. № 182. P. 18.
33. The Brookings Institution. *Global Metromonitor: Slowdown, Recovery*. Metropolitan Policy Program, 2012. 52 p.
34. TomTom: MapMaking in the Era of Big Data. 2019. URL: <https://corporate.tomtom.com/static-files/2ee5744c-bc66-443c-aed3-0eeb6452d9d9>
35. Yenin M. Higher education in Ukraine: current problems and probable social consequences of its reforming in the context of neoliberal transformation. *Социология: теория, методы, маркетинг*. 2016. № 1. С. 117–126.
36. Yuliya Yurchenko, Pavlo Kutuev, Maksym Yenin, Hennadii Korzhov. Class Divisions and Social Inequality in Independent Ukraine. Mykhailo Minakov, Georgiy Kasianov, Matthew Rojansky (eds.). From «The Ukraine to Ukraine. A Contemporary History, 1991–2021». Ibidem-Verlag, Stuttgart, 2021. 386 p.
37. Veevers. J.E. Childless by choice. Toronto : Butterworths, 1980. 220 p.
38. Wirth Louis. Urbanism as a Way of Life. *The American Journal of Sociology*. 1938. Vol. 44. № 1. P. 1–24. URL: <https://www.sjsu.edu/people/saul.cohn/courses/city/s0/27681191Wirth.pdf>
39. World Urbanization Prospects. The 2018 Revision United Nations. New York, 2019. URL: <https://population.un.org/wup/Publications/Files/WUP2018-Report.pdf>

References:

1. Bauman Z. Hlobalizatsiya. Naslidky dlya lyudyny i suspil'stva / per. z anhl. I. Andrushchenka. Kyiv, 2008. 109 s. [in Ukrainian].
2. Bezlyubchenko O. S. Zaval'nyy O. V. Urbanistyka. Kharkiv: KHNUMH im. O. M. Beketova, 2015. 274 s. [in Ukrainian].
3. Bek U. Chto takoe hlobalyzatsyya? Moskva: Prohress-Tradytsyya, 2001. 304 s. [in Russian].
4. Vallersteyn Immanuil. Mirosistemnyy analiz: Vvedeniye / per. N. Tyukinoy. Moskva: Izdatel'skiy dom «Territoriya budushchego», 2006. 248 s. [in Russian].
5. Doklad «Khod osushchestvleniya Novoy programmy razvitiya gorodov i Povestki dnya v oblasti ustoychivogo razvitiya na period do 2030 goda» Assamblei OON-Khabitat Programmy Organizatsii Ob'yedinennykh Natsiy po naselennym punktam. URL: https://unhabitat.org/sites/default/files/2020/05/hsp_ha_1_4_r.pdf [in Russian].
6. Yenin M., Vikhrov M. Ideolohichni identychnosti ta mozhlyvist' hrupovykh rukhiv solidarnosti v suchasniy Ukrayini. *Visnyk Luhans'koho natsional'noho universytetu imeni Tarasa Shevchenka (sotsiolohichni nauky)*. 2013. № 23. S. 222–236 [in Ukrainian].
7. Yenin M. Elita i narodni masy v suspil'stvi drugoho modernu. *Visnyk Kharkivs'koho natsional'noho universytetu imeni V.N. Karazina*. 2010. № 891. S. 50–55 [in Ukrainian].

8. Yenin M., Korzhov H. Merezheva komunikatsiya: ryzyky ta perspektyvy (na osnovi sotsiolohichnykh opytuvan' hromads'koyi dumky v krayinakh Yevrosoyuzu). *Visnyk Natsional'noho tekhnichnoho universytetu Ukrayiny "Kyyivs'kyy politekhnichnyy instytut". Politolohiya. Sotsiolohiya. Pravo* : zb. nauk. prats'. Kyiv; Odesa: Vydavnychyy dim «Hel'vetyka», 2021. № 1 (49). S. 22–29. DOI: [https://doi.org/10.20535/2308-5053.2021.1\(49\).232789](https://doi.org/10.20535/2308-5053.2021.1(49).232789) [in Ukrainian].
9. Ivanov D. V. Novyye konfiguratsii neravenstva i potokovyye struktury glem-kapitalizma. *Sotsis*. 2016. № 6. S. 13–23 [in Russian].
10. Kastel's M. Informatsionnaya epokha: ekonomika, obshchestvo i kul'tura / per. s angl. Moskva : GU VSHE, 2000. 608 s. [in Russian].
11. Kutuyev P., Yenin M., Kostyuchenko S. Vyzovy uspeshnomu trudoustroystvu molodezhi v kontekste sovremennoy ideologii universitetskogo obrazovaniya. *Ideologiya i politika*. 2019. № 2 (13). S. 60–86 [in Russian].
12. Kutsyk P.O., Kovtun O.I., Bashnyanyn H.I. Hlobal'na ekonomika: pryntsypy, stanovlennya, funktsionuvannya, rehulyuvannya ta rozvytku: monohrafiya. L'viv: Vydavnytstvo LKA, 2015. 594 s. [in Ukrainian].
13. Kolomiyets' T.V. Vasylets' O.I. Vplyv urbanizatsiyi na transformatsiyu hendernykh roley. *Visnyk NTUU «KPI»*. *Politolohiya. Sotsiolohiya. Pravo*. 2019. № 4 (44). S. 37–42 [in Ukrainian].
14. Levi-Stross K. Rasa i istoriya. 2006. URL: https://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Culture/levestr/rasa.php 15 [in Russian].
15. Levitt T. Globalizatsiya rynkov. 2015. URL: <https://marketing-course.ru/levitt-globalizaciya-marketin/> [in Russian].
16. Luman N. Vvedeniye v sistemnyu teoriyu. Moskva: Logos, 2007. 360 s. [in Russian].
17. Madison A. Marshall Maklyuen i informatsionnyye voyny. 2011. URL: <http://www.mcluhan.ru/articles/marshall-maklyuen-i-informacionnye-vojny/> [in Russian].
18. Malyuk A. Diskurs globalizatsii s tochki zreniya mir-sistemnogo analiza. *Sotsiologiya: teoriya, metody, marketing*. 2005. № 2. S. 176–197 [in Russian].
19. Meteleva Ye. R. Zarubezhnyye podkhody k issledovaniyu krupneyshikh gorodov v usloviyakh globalizatsii. *Baikal Research Journal*. 2017. T. 8. № 1 [in Russian].
20. Ofitsiyyny sayt «Traffic Index 2019». URL: <https://www.tomtom.com/> [in Russian].
21. Park R. Gorod kak sotsial'naya laboratoriya. *Sotsiologicheskoye obozreniye*. 2002. T. 2. No. 3. S. 4–12 [in Russian].
22. Popov Ye.A. Gorodskaya sreda kak ob'yekt izucheniya v sotsiologii. *Sotsiodinamika*. 2019. № 9. S. 20–24 [in Russian].
23. Rezolyutsiya General'noy Assamblei OON ot 25 sentyabrya 2015 goda «Preobrazovaniye nashego mira: Povestka dnya v oblasti ustoychivogo razvitiya na period do 2030 goda». URL: <https://undocs.org/ru/A/RES/70/1> [in Russian].
24. Sassen S. Global'nyy gorod: vvedeniye ponyatiya. Global'nyy gorod: teoriya i real'nost'. Moskva: OOO «Avanglion», 2007. S. 9–27 [in Russian].
25. Sassen S. Gorod kak prizma dlya sotsial'noy teorii: novyye issledovatel'skiye perspektyvy. *Nauchnyy yezhegodnik Instituta filosofii i prava Ural'skogo otdeleniya RAN*. 2013. Tom 13. Vyp. 4. S. 74–93 [in Ukrainian].
26. Florida R. Kreativnyy klass: lyudi, kotoryye menyayut budushcheye. Moskva: Klassika-XXI, 2011. 430 s. [in Russian].
27. 2020 Global Cities Index: New priorities for a new world. URL: <https://www.kearney.com/global-cities/2020> [in English].
28. Global Power City Index (GPCI). URL: http://mori-m-foundation.or.jp/pdf/GPCI2020_summary.pdf [in English].
29. Hannigan J., Richards G. Introduction. *The SAGE: Handbook of New Urban Studies*, SAGE Publications Ltd, London, 2017, pp. 1–14 [in English].
30. Sassen S. The global city: introducing a concept. *The Brown Journal of World Affairs*. 2005. Vol. XI, Iss. 2, University of Chicago Press, Chicago, pp. 27–43 [in English].
31. Sassen S. The Global City: Enabling Economic Intermediation and Bearing Its Costs. *City & Community*, 2016. 06 Vol. 15, Iss. 2, pp. 97–108 [in English].
32. Sassen S., Lynd R. What Makes a Global City Global? *Foreign Policy*. No. 182 November. 2010, p. 18 [in English].
33. The Brookings Institution. Global Metromonitor: Slowdown, Recovery. Metropolitan Policy Program, 2012. 52 p. [in English].
34. TomTom: MapMaking in the Era of Big Data. 2019. URL: <https://corporate.tomtom.com/static-files/2ee5744c-bc66-443c-aed3-0eeb6452d9d9> [in English].

35. Yenin M. Higher education in Ukraine: current problems and probable social consequences of its reforming in the context of neoliberal transformation // *Sotsiologiya: teoriya, metody, marketing*. 2016. № 1. С. 117–126 [in English].
36. Yuliya Yurchenko, Pavlo Kutuev, Maksym Yenin, Hennadii Korzhov. Class Divisions and Social Inequality in Independent Ukraine // Mykhailo Minakov, Georgiy Kasianov, Matthew Rojansky (eds.). From «The Ukraine to Ukraine. A Contemporary History, 1991–2021». Ibidem-Verlag, Stuttgart 2021. 386 p. [in English].
37. Veevers. J. E. Childless by choice. Toronto : Butterworths, 1980. 220 p.
38. Wirth Louis. Urbanism as a Way of Life. *The American Journal of Sociology*. 1938. Vol. 44, No. 1. P. 1–24. URL: <https://www.sjsu.edu/people/saul.cohn/courses/city/s0/27681191Wirth.pdf> [in English].
39. World Urbanization Prospects. The 2018 Revision United Nations. New York, 2019. URL: <https://population.un.org/wup/Publications/Files/WUP2018-Report.pdf> [in English].

Стаття надійшла до редакції 01.10.2021

Стаття рекомендована до друку 12.10.2021

УДК 351.751:[004.738.5:005

DOI [https://doi.org/10.20535/2308-5053.2021.3\(51\).246416](https://doi.org/10.20535/2308-5053.2021.3(51).246416)

ІНФОРМАЦІЙНИЙ МЕНЕДЖМЕНТ У ДЕРЖАВНІЙ ПОЛІТИЦІ: ВИКЛИКИ ЧАСУ ТА ВІДПОВІДІ НА НИХ

Бульбенюк С. С.,

доцент кафедри політології

Київського університету імені Бориса Грінченка

ORCID ID: 0000-0001-9760-7850

svisb@ukr.net

Манелюк Ю. М.,

доцент кафедри політичних технологій

Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана

ORCID ID: 0000-0002-8186-7604

У статті розглядаються особливості формування державної політики в царині інформаційного менеджменту під впливом системних викликів останніх років. Окрема увага звертається на роль і місце громадянського суспільства, зокрема його мережевого сегменту, у взаємовідносинах держави та ЗМК на медіаринку. Автори пропонують обґрунтування інформаційного менеджменту й соціального капіталу суспільства як взаємопов'язаних політико-соціальних феноменів. Ефективна популяризація тих чи інших моделей інформаційного менеджменту можлива за умов залучення соціального капіталу до механізмів політичної комунікації. Водночас соціальний капітал як виключно груповий ресурс виступає й об'єктом, і суб'єктом інформаційних потоків, задіяних у процесах політичної комунікації.

Проблема заангажованості ЗМК висвітлюється у двох аспектах. По-перше, через розгляд комунікаційних технік. По-друге, з'ясовано, що в останні роки усталеною стає практика формування якісно інших моделей фінансування ЗМК. У статті аналізуються перспективи диверсифікації джерел фінансування ЗМК за допомогою громадсько-активістських кампаній донатів і краудфандингу, зокрема, в Україні. У вітчизняних соціополітичних реаліях, на думку авторів, варто вести мову радше про спроби запровадження подібної системної практики. І це не дивно, бо поширення практик донатів і краудфандингу ЗМК є одним із індикаторів зрілості громадянського суспільства.

Проте традиційні й сучасні канали взаємодії держави та громадянського суспільства в царині інформаційного менеджменту можуть мати непередбачувані наслідки, наприклад, загрози маніпулятивних впливів різного спрямування.

Ключові слова: інформаційний менеджмент, громадянське суспільство, засоби масової комунікації, соціальні мережі, соціальний капітал, медіаринок, державна політика.

Постановка проблеми. Питання формування комплексної політики інформаційного менеджменту на державному рівні в Україні постало з особливою гостротою у 2014 р. Наприкінці 2014 р. було створено Міністерство інформаційної політики України, яке функціонувало до вересня 2019 р. Нині за інформаційну політику на державному рівні відповідальні насамперед Державний комітет з питань телебачення та радіомовлення й Міністерство культури, молоді та спорту України. Утім зрозуміло, що питання політики інформаційного менеджменту не обмежується аналізом діяльності органів виконавчої влади та відповідної нормативно-правової бази, тому що відносини в інформаційно-комунікаційній царині впродовж двох останніх десятиліть набули якісно іншого змісту. Отже, інформаційний менеджмент у державній політиці сьогодні – це не тільки царина формування світоглядно-ціннісних засад суспільства, функціонування й розвитку засобів масової комунікації (далі – ЗМК) та впливів на громадську думку й масову суспільну свідомість, а й царина, яка за своєю природою

є синтетичною – такою, що поєднує політику органів державної влади та зусилля й потенції громадянського суспільства, новітній медіа ринок та усталені фінансові ринки, традиційні й інноваційні комунікаційні техніки та практики. Тому, на наше переконання, політологічні дослідження, присвячені тематиці розвитку царини інформаційного менеджменту, є не лише актуальними, а й затребуваними в практичній площині.

Метою статті є розгляд основних завдань державної політики в царині інформаційного менеджменту, які сформувалися під впливом викликів сучасності. Автори звертають увагу на те, що в політологічних розвідках, присвячених висвітленню проблематики інформаційного менеджменту як важливого складника державної політики, наявний брак аналізу впливів громадянського суспільства, у тому числі мережевого громадянського суспільства, на систему інформаційного менеджменту загалом і на фінансування незалежних ЗМК зокрема. Подібні дослідження є особливо значущими, зважаючи на їх прикладне спрямування, з огляду на одне із завдань представленої статті – пошук точок дотику інформаційного менеджменту та соціального капіталу суспільства й держави як взаємопов'язаних феноменів.

Ті чи інші аспекти інформаційного менеджменту як складника державної політики висвітлювалися в багатьох працях вітчизняних і зарубіжних дослідників останніх років. Серед українських науковців – фахівців у зазначеній царині – варто згадати Т. Бірюкову, О. Зернецьку, П. Жежничу, О. Матвієнко й інших. З огляду на проблематику представленої статті, автори звернулися до праць кількох останніх років таких вітчизняних учених, як О. Андрєєва, М. Єнін і Г. Коржов, В. Крисаченко, Д. Калакура. Окремо слушно відзначити підручник 2018 р. «Масові комунікації» С. Квіта, який пропонує комплексний міждисциплінарний погляд на феномен комунікації в сучасному світі. Оскільки представлена розвідка має теоретико-прикладне спрямування, автори вважали за необхідне використати дані аналітичних доповідей (А. Корбут і Семінару ЄФЖ), а також посилання на актуальні нині проекти донатів і краудфандингу в Україні.

Виклад основного матеріалу. Вибір тієї чи іншої моделі інформаційного менеджменту на державному рівні залежить від багатьох факторів, одним із ключових є рівень стабільності політичної й соціальної систем суспільства, адже, як зауважує В. Крисаченко, сутність функціонування певного соціуму безпосередньо залежить від того, яка в ньому утверджується модель стабілізації внутрішнього стану, які вектори подальшого розвитку він (соціум – С. Б., Ю. М.) [1]. Модель стабілізації внутрішнього стану може визначатися, виходячи з різних критеріїв, також вона зумовлюється специфікою інформаційно-комунікаційного середовища. Скажімо, таким критерієм може бути пріоритетний тип політичного режиму: авторитарний, а тим більше тоталітарний, політичні режими основний наголос роблять на стабілізації примусово-директивного характеру й, відповідно, на мобілізації громадян неавтономної природи. Якщо ми розглядаємо особливості стабілізації функціонування соціуму за умов демократії, то за таких умов слушно вести мову про процедурно-інституційне розмаїття подібних моделей, адже сучасна демократія – це насамперед поліархічна система, у якій відсутня єдина чітко визначена вертикаль політичної мобілізації.

Принцип автономної мобілізації в демократичних політичних системах стає «точкою відліку», похідними якої є демократія участі або партисипаторна демократія, самоорганізаційні засади функціонування й розвитку громадянського суспільства, паритетність індивідуальних, групових і спільних інтересів. Саме тому важливим стає соціальний капітал – «включеність індивіда в систему міжособистісних суспільних зв'язків і комунікацій» [1]. Через розгляд соціального капіталу ми можемо проаналізувати соціальні зв'язки особи, ступінь її включеності до соціальних, політичних, економічних культурних процесів і трансформацій на індивідуальному та груповому рівнях.

Ще одним поняттям, яке є необхідним в інструментарії дослідників політичних процесів і явищ у сучасному світі, є поняття «інформаційний менеджмент». Інформаційний менеджмент охоплює «широкий спектр діяльності, пов'язаної з управління інформаційними системами, ресурсами та інформаційним процесом у різних сферах суспільного життя», він спрямований на врегулювання відносин у комунікаційному просторі тієї чи іншої країни шляхом «вироблення законодавчого поля державної інформаційної політики, її реалізації» [2].

Чому варто розглядати соціальний капітал та інформаційний менеджмент як взаємопов'язані політико-соціальні феномени? Відповідей є кілька.

Інформаційний менеджмент як важливий напрям державної політики спрямований, зокрема, на популяризацію й упровадження певних моделей політичної мобілізації всіх громадян і/або представників окремих соціальних і верств суспільства. Водночас соціальний капітал як виключно груповий ресурс виступає й об'єктом, і суб'єктом інформаційних потоків, залучених до процесів політичної комунікації, адже, за визначенням одного з творців теорії соціального капіталу П. Бурдьє, соціальний капітал має подвійну природу. З одного боку, це соціальні відносини, що дають змогу індивідам мати доступ до ресурсів, якими володіють інші індивіди. З іншого боку, соціальний капітал визначають самі ресурси, їх кількість і якість [3].

Популяризація й упровадження певних моделей політичної мобілізації може здійснюватися через різні механізми політичної комунікації – від політичної пропаганди до ідеологічного плюралізму. Важливим етапом політичної комунікації є налагодження каналів комунікації політичного/державного лідера та громадян. Політичний/державний лідер зазвичай є комунікатором, а громадяни – реципієнтами соціально й політично важливої інформації (інформаційних повідомлень). Зважаючи на те, що реакція громадськості на певні інформаційні повідомлення може мати небажане для комунікатора забарвлення, комунікатор має зважати на комунікативні бар'єри політичної комунікації. Комунікативні бар'єри – це не тільки безпосередні перешкоди, які спричиняють дисконікаційні проблеми, а й, за словами Н. Трач, це такі феномени соціокультурного характеру, як «ефект ореолу, інформаційне перевантаження, ефект бумерангу», вплив лідерів думок на аудиторію [4].

Скажімо, дія «ефекту ореолу» в соціальній психології пояснюється особливим психологічним феноменом, коли образ особистості з приписаними їй уявними якостями, створений під впливом специфічної соціальної установки, виконує роль ореолу для цього індивіда та витісняє в очах оточуючих реальні риси його характеру [5]. Як приклад, «ефект ореолу» може виявлятися у створенні соціальної установки, коли успішність індивіда в одній царині діяльності (шоу бізнес, спорт, бізнес) формує переконання потенційних виборців у його неминучій успішності й у політичній діяльності. А. Шварцнеггер, Д. Трамп, В. Кличко, В. Зеленський – ці імена політиків, які мали акторський, спортивний або бізнесовий бекграунд, згадуються найчастіше в контексті розгляду «ефекту ореолу».

Варто зауважити, що в політичній комунікації «ефект ореолу» може використовуватися як для створення уявного позитивного іміджу політичного лідера, так і для створення уявного негативного іміджу. Найчастіше «ефект ореолу» як механізм політичної комунікації та політичну технологію водночас нині використовують політичні лідери двох типів – лідери-популісти й авторитарні лідери-харизматики. За умов утвердження якісно нового політичного квазіактора – лідерів думок у соціальних мережах – застосування «ефекту ореолу» посилюється додатковим інформаційним супроводом і маніпулятивними інформаційними впливами.

Тож питання політичної заангажованості нових медіа – соціальних мереж і лідерів думок – набуває все більшої гостроти. Б. Потятиник називає такі варіанти стосунків комунікаційної техніки та суспільного устрою:

1. Техніка за своєю суттю є нейтральною. Вона однаковою мірою може слугувати різним суспільно-політичним устроєм, навіть діаметрально протилежним.
2. Розвиток комунікаційної техніки створює сприятливіші умови для розвитку демократії та свободи.
3. Техніка неоднорідна. Деякі її різновиди більш «демократичні», аніж інші.
4. Розвиток комунікаційної техніки створює кращі можливості для контролю громадської думки й суспільної свідомості з боку елітних суспільних прошарків і в такий спосіб може сприяти утвердженню тоталітарних суспільних форм [6].

Чому важливо акцентувати увагу на з'ясуванні природи й сутності тієї чи іншої моделі комунікаційної техніки? На наш погляд, передусім тому, що саме вибір застосування тієї чи іншої моделі комунікаційної техніки суттєво впливає на сприйняття та формування оцінки певного інформаційного повідомлення громадськістю, адже інформація у формі інформаційних повідомлень уже давно перетворилася не просто на спосіб і форму донесення до громадськості певних фактів соціального та політичного життя, а й на засіб конструювання громадської думки. Більшість демократичних держав та урядів нині надають перевагу моделі партнерської взаємодії із ЗМК, автократії сучасності традиційно спираються на директивні односпрямовані канали комунікаційної взаємодії.

Зрозуміло, що актуальним залишається питання фінансування ЗМК, адже незаангажованість і незалежність ЗМК багато в чому базуються на фінансовому складникові. Показово, що саме в останнє десятиліття паралельно з розвитком мережевого громадянського суспільства і становленням різноманітних форм первинної громадянської активності й політичної самоорганізації почалося формування якісно інших моделей фінансування ЗМК. Подібні моделі базуються переважно на застосуванні системи донатів незалежних ЗМК та краудфандингу.

Асоційована дослідниця Академії лідерства Єлизавети II Chatham House А. Корбут в аналітичній доповіді «Посилення суспільного інтересу до медіасектору України» зауважує, що медіаринок України нині важко назвати вільним, бо олігархічні впливи (прямі й опосередковані) на нього були та залишаються значними. Утім процеси, ідеї й актори вітчизняного медіаринку особливо після 2014 р. дають підстави стверджувати, що поступово медійне середовище України змінюється [7].

Система донатів незалежним ЗМК та/або й окремим індивідуальним акторам – медіаринку – дає змогу позбутися впливів як олігархічних суб'єктів, так й уникнути державного субсидування. Якщо для західних медіаринків система донатів є доволі звичною й перевіреною часом, то у вітчизняних соціополітичних реаліях, на думку авторів, варто вести мову радше про спроби запровадження

подібної системної практики, адже нестабільність соціально-економічного розвитку не може не впливати до коло потенційних донорів незалежних ЗМК. До того ж автократичні реванші в частині країн світу останніх років і перемоги популістських сил зумовлюють звуження ринку незалежних ЗМК. Так, у звіті Media Pluralism Monitor за 2020 р. зазначено про «загальну стагнацію, або погіршення стану в усіх чотирьох основних сферах, охоплених МРМ: базовий захист, плюралізм ринку, політична незалежність і соціальна інклюзивність» [8].

Тож не дивно, що в останній рік діяльність багатьох впливових міжнародних неурядових організацій спрямована на забезпечення спроможності громадянських суспільств у країнах перехідного типу. Не є винятком Україна. На наш погляд, наочним прикладом застосування практик донатів і краудфандингу в Україні є започаткований торік Міжнародним фондом «Відродження» спільно з Європейським Союзом 4-річний проект «EU4USociety». В оголошених цілях проекту «посилення залучення, сталості, спроможності, актуальності й впливу українського громадянського суспільства у вирішенні актуальних внутрішніх, регіональних і глобальних викликів» [9].

Частиною названого проекту став конкурс «Краудфандинг для медіа» (березень-квітень і серпень-листопад 2021 р.). Організатори конкурсу поставили подвійну мету – «зміцнення зв'язків ЗМІ з їхніми аудиторіями, формування навколо медіа сталих спільнот» (власне ця мета і є заявленою в анонсі конкурсу – С. Б., Ю. М.) та розширення практики фінансування суспільно значущих соціальних ініціатив шляхом залучення коштів громадян [10]. Таким чином, одна з найстаріших і найавторитетніших у новітній політичній історії України неурядових організацій – МФ «Відродження» – спільно з ЄС акцентують увагу громадськості на важливості розширення практик донатів і краудфандингу для незалежних медіа з метою формування відкритого й конкурентного інформаційного середовища.

Варто зазначити, що утвердження як поширених і звичних практик донатів і краудфандингу, у свою чергу, є одним із індикаторів зрілості громадянського суспільства, адже не можна не погодитися з професоркою О. Андрєєвою, яка визначає четвертий, останній, етап (рівень) взаємодії держави та громадянського суспільства, коли між цими двома ключовими акторами вибудовуються відносини вищого рівня – партнерські відносини. Партнерські відносини держави та громадянського суспільства «характеризуються спільною відповідальністю в процесі прийняття життєво важливих рішень для суспільства» [11].

Однак, розглядаючи різні формати практик партнерської взаємодії держави та громадянського суспільства в царині інформаційного менеджменту, слушно підкреслити, що й сучасні, і традиційні канали взаємодії можуть мати непередбачувані наслідки. Скажімо, інтернет-практики взаємодії держави та громадянського суспільства, у тому числі в царині інформаційного менеджменту, несуть загрози маніпулятивних впливів, які позначатимуться на стабільності політичної системи загалом. «Процес інтерпретації політичних явищ в онлайн-просторі може формувати нові ціннісно-сміслові орієнтири, що не завжди збігається з політичними цінностями традиційних медіаканалів трансляції інформації. Це явище може ставати одним із факторів дестабілізації політичної системи», – пишуть вітчизняні соціологи М. Єнін і Г. Коржов, аналізуючи ризики і перспективи розвитку мережевої комунікації [12].

Висновки. Бурхливий розвиток ІКТ, який спостерігається впродовж кількох останніх десятиліть, спричинив необхідність переформатування такої специфічної царини державної політики, як інформаційний менеджмент. Інститути громадянського суспільства та його мережевих сегментів нині є важливими складниками системи інформаційного менеджменту, що сприяє налагодженню тіснішої взаємодії держави та громадянського суспільства, з одного боку, і зміцненню потенцій до самоорганізації громадян – з іншого. Проте варто звернути увагу на можливі негативні наслідки поглиблення інтернет-практик подібної взаємодії, висвітлення яких, на наше переконання, має стати предметом подальших дослідницьких розвідок з окресленої тематики.

Bulbeniuk S., Maneliuk Yu. Information management in government policy: the challenges of time and responses to them

The article examines the peculiarities of the formation of government policy in the field of information management under the influence of systemic challenges of recent years. Particular attention is paid to the role and place of civil society, in particular its network segment, in the relationship between the state and the media in the media market. The authors propose a rationale for information management and social capital of society as interrelated political and social phenomena. After all, the effective promotion of certain models of information management is possible under the conditions of attracting social capital to the mechanisms of political communication. At the same time, social capital as an exclusively group resource is both an object and a subject of information flows involved in the processes of political communication.

The problem of mass media involvement is covered in two aspects. First, through the consideration of communication techniques. Secondly, it was found that in recent years the practice of forming qualitatively different models of mass media financing has become established. The article analyzes the prospects of diversification of mass media funding sources through public activist campaigns of donors and crowdfunding, in particular in Ukraine. In the domestic socio-political realities, according to the authors, it is worth talking more about attempts to introduce such a systemic practice. And this is not surprising, because the spread of donor and crowdfunding practices of the mass media is one of the indicators of the maturity of civil society.

However, traditional and modern channels of interaction between the government and civil society in the field of information management can have unpredictable consequences, such as the threat of manipulative influences of different directions.

Key words: information management, civil society, mass media, social networks, social capital, media market, state policy.

Література:

1. Крисаченко В. Громадянське суспільство в Україні: стратегії та стратегіями функціонування і розвитку. *Українознавство*. 2021. № 1 (78). С. 121–140. С. 124, 131.
2. Калакура Я. Методологічні засади інформаційного менеджменту в умовах окупаційно-гібридної війни Росії проти України. *Актуальні питання українського інформаційного простору*. 2021. № 1 (7). С. 69–84. С. 73.
3. Bourdieu P. «The Forms of Capital», Handbook of theory and research for the sociology of education, edited by John G Richardson. New York : Greenwood Press, 1986. P. 241–258. P. 249.
4. Трач Н.О. Соціально-психологічні та інформаційно-комунікаційні механізми політичного лідерства : автореф. дис. ... канд. політ. наук : 23.00.02. Київ, 2010. 20 с. С. 10.
5. Дрьомін В.М. Ефект «ореолу» в механізмі криміналізації неповнолітніх правопорушників. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2017. № 6. С. 288–291. С. 290.
6. Квіт С. Масові комунікації : підручник. 2-е видання, виправлене і доповнене. Київ : Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2018. 352 с. С. 244.
7. Korbut A. Strengthening public interest in Ukraine's media sector. URL: <https://www.chathamhouse.org/2021/04/strengthening-public-interest-ukraines-media-sector> (дата звернення: 22.08.2021).
8. Як створити незалежні ЗМІ для протидії політичному втручання? (Семинар ЄФЖ). *Все про безпеку журналістів в Україні*. 2021. 04.29. URL: <http://nsju.org/golovna/yak-stvoryty-nezalezhni-zmi-dlya-protydiyi-politychnomu-vtruchannuu-seminar-yefzh/> (дата звернення: 23.08.2021).
9. «EU4USociety» – спільний 4-річний проєкт Міжнародного фонду «Відродження» та Європейського Союзу. URL: <https://www.irf.ua/eu4usociety-spilnyj-4-richnyj-proyekt-mizhnarodnogo-fondu-vidrodzhennya-ta-yevropejskogo-soyuzu/> (дата звернення: 23.08.2021).
10. Конкурс «Краудфандинг для медіа». URL: <https://www.irf.ua/contest/konkurs-kraudfanding-dlya-media/> (дата звернення: 23.08.2021).
11. Андрєєва О.М. Електронна демократія: взаємовідносини влади і громадянського суспільства. *«Принциповий прагматизм» ЄС – наслідки для Східної та Південно-Східної Європи : політичні, економічні, правові та комунікаційні аспекти* : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції. 21–22 травня 2021 р., м. Київ / КНУ імені Т. Шевченка, Інститут міжнародних відносин, Центр досконалості Жана Моне. Київ, 2021. С. 86–88. С. 87.
12. Єнін М.Н., Коржов Г.О. Мережева комунікація : ризики та перспективи (на основі соціологічних опитувань громадської думки в країнах Євросоюзу). *Вісник НТТУ «КПІ». Серія «Політологія. Соціологія. Право»*. 2021. Випуск 1(49). С. 22–29. С. 27.

References:

1. Krysachenko V. (2021) Hromadianske suspilstvo v Ukraini : strahii ta strahemy funktsionuvannia i rozvytku [Civil Society in Ukraine : Strategies and Stratehemies Operation and Development]. *Ukrainoznavstvo*. № 1 (78). Kyiv. S. 121–140 [in Ukrainian].
2. Kalakura Ya. (2021) Metodolohichni zasady informatsiinoho menedzhmentu v umovakh okupatsiino-hibrydnoi viiny Rosii proty Ukrainy [Methodological principles of information management in the conditions of occupation-hybrid war of Russia against Ukraine]. *Aktualni pytannia ukraintskoho informatsiinoho prostoru*. № 1 (7). S. 69–84 [in Ukrainian].
3. Bourdieu P. (1986) «The Forms of Capital», Handbook of theory and research for the sociology of education, edited by John G Richardson. New York : Greenwood Press, pp. 241–258.

4. Trach N. (2010) Sitsialno-psyholohichni ta informatsiino-komunikatsiini mekhanizmy politychnoho liderstva [Socio-psychological and information-communication mechanisms of political leadership]. *Extended abstract of PhD's thesis*. Kyiv. 20 s. [in Ukrainian].
5. Driomin V. (2017) Efekt oreolu v mekhanizmi kryminalizatsii nepovnolitnikh pravoporushnykiv [The effect of «halo» in the mechanism of criminalization of juvenile offenders]. *Yupydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal*. № 6. S. 288–291 [in Ukrainian].
6. Kvit S. (2018) Masovi komunikatsii : pidruchnyk [Mass communications]. Kyiv : Vydavnychii Dim «Kyievo-Mohylianska akademiia». 352 s. [in Ukrainian].
7. Korbut A. Strengthening public interest in Ukraine's media sector. Retrieved from <https://www.chathamhouse.org/2021/04/strengthening-public-interest-ukraines-media-sector>.
8. Yak stvoryty nezalezni ZMI dlia protydii politychnomu vtruchanniu? (Seminar YeFZh) / Vse pro bezpeku zhurnalistiv v Ukraini (2021.04.29) [How to create independent media to counter political interference? (EFJ Seminar) / All about the safety of journalists in Ukraine]. Retrieved from <http://nsju.org/golovna/yak-stvoryty-nezalezni-zmi-dlya-protydiyi-politychnomu-vtruchannyu-ceminar-yefzh/> [in Ukrainian].
9. «EU4USociety» – spilnyi 4-pichnyi proiekt Mizhnarodnogo fondu «Vidrozhennia» ta Yevropeiskoho Soiuzu [EU4USociety is a joint 4-year project of the International Renaissance Foundation (IRF) and the European Union]. Retrieved from <https://www.irf.ua/eu4usociety-spilnyj-4-richnyj-projekt-mizhnarodnogo-fondu-vidrozhennya-ta-yevropejskogo-soyuzu/> [in Ukrainian].
10. Konkurs kraudfanding dlia media [Competition «crowdfunding for media»]. Retrieved from <https://www.irf.ua/contest/konkurs-kraudfanding-dlya-media/> [in Ukrainian].
11. Andrieieva O., M. (2021) Elektronna demokratiia: vzaiemovidnosyny vlady I hromadiankoho suspilstva [E-democracy: the relationship between government and civil society]. *Proceedings of the International Conference «Pryntsupovy prahmatyzm» YeS – naslidky dlia Skhidnoi ta Pivdenno-Skhidnoi Yevropy : politychni, ekonomichni, pravovi ta komunikatsiini aspekty*. Kyiv. S. 86–88 [in Ukrainian].
12. Yenin M. N., Korzhov H., O. (2021) Merezheva komunikatsiia : rysyky ta perspektyvy (na osnovi sotsiolohichnyh opytuvan hromadskoi dumky v krainah Yevrosoyuzu) [Network communication: risks and prospects (based on opinion polls in EU countries)]. *Visnyk Natsionalnoho tekhnichnoho universytetu Ukrainy «Kyivskiy politekhnichnyi instytut». Politolohiia. Sotsiolohiia. Pravo: Zb. nauk. prats.* № 1 (49). S. 22–29 [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 31.08.2021

Стаття рекомендована до друку 09.09.2021

КРИЗА РОЗПОДІЛУ В СУЧАСНОМУ СВІТІ: ТЕНДЕНЦІЇ ТА НАСЛІДКИ

Ляшенко Т. М.,

доктор політичних наук,

*провідний науковий співробітник відділу теоретичних
та прикладних проблем політології*

Інституту політичних і етнонаціональних досліджень

імені І. Ф. Кураса Національної академії наук України

ORCID ID: 0000-0002-5807-1130

tet.lyachenko@ukr.net

У статті розглядаються основні причини виникнення кризи розподілу в сучасному світі. З розповсюдженням пандемії COVID-19 проблема розподілу та пов'язані із цим кризи стали основними проблемами, які привертають увагу як урядів, так і світової громадськості. Збільшення рівня безробіття, гендерна диспропорція, нерівність доходів і багатства – ось деякі з побічних ефектів пандемії коронавірусу. Криза посилила нерівність у всіх основних лініях розлому суспільства та відкинула назад здобутки в зменшенні бідності в усьому світі. Пандемія та її наслідки стали нагадуванням про необхідність переходу до більш справедливого і стійкого суспільства.

Криза розподілу може призвести до краху багатьох суспільних підсистем. Найбільш успішним стають системи, структури, організації, здатні змінюватися, бути в стані перманентних змін та ефективно долати конфлікти.

Політика розподілу не обов'язково означає програми соціального забезпечення для малозабезпечених груп населення або широкий розподіл суспільних благ і фінансів. Перерозподіл повноважень керівників також підпадає під політику перерозподілу. Ідея створення держави добробуту, її розвиток, а потім і всеохоплююча криза привертають увагу до таких найважливіших моментів існування людства, як процес розподілу благ і право на доступ до ресурсів як усередині окремих країн, так і у світі в цілому.

Країни з високим рівнем державного соціального забезпечення мають широкодоступні освітні програми, які значною мірою фінансуються за рахунок податків. Таким чином, для забезпечення рівних можливостей і досягнення рівних результатів необхідна узгодженість підготовки професійних кадрів з наявним ринком праці.

Для вирішення проблем розподілу й захисту від ризиків розподілу необхідна відповідна чітка правова система, особливо щодо економічного права, насамперед у таких його формах: податковому, фінансовому та антимонопольному законодавстві, які на практиці вирішують проблеми розподілу. Таким чином, кризи розподілу повинні ефективно контролюватися й вирішуватися шляхом посилення регулювання економічного законодавства.

Ключові слова: криза розподілу, пандемія COVID-19, глобалізація, соціально-економічний розвиток, освіта, рівність.

Постановка проблеми. Політичний розвиток являє собою суперечливий і досить конфліктний процес. Загострюється боротьба за панування тих чи інших цінностей, політичні інститути не справляються з політичною активністю соціальних груп, виникають суперечності, конфлікти, які можуть призвести до кризи.

Теоретики політичного розвитку вважають, що політичні суспільства на своїх стадіях розвитку зазнають низки п'ятикратних криз (ідентичність, легітимність, участь і вплив, розподіл). Ці кризи детально описані сучасними американськими дослідниками Дж. Коулманом, Л. Пайєм, Л. Біндером у книзі «Crises and Sequences in Political Development» («Кризи й послідовності в політичному розвитку») у 1971 році.

Українська дослідниця Т. Пояркова розглядає кризу як «тривалий системний процес з різноманітними проявами». Багато вітчизняних науковців приділили увагу системним дослідженням політичної кризи в цілому. Конфліктологічне тлумачення політичної кризи визначено в роботах С. Лавренова, синергетична парадигма кризи розглядається в роботах С. Ставченка, А. Черній, інституційний підхід до політичних криз представлений у роботах А. Глухової, І. Кліма, М. Петрова, Т. Пояркової, Д. Чемшита, Г. Щедрової. Проте досліджень, які були б присвячені конкретно кризі розподілу у вітчизняній політологічній науці, немає.

Мета статті полягає в такому:

- виявити основні причини виникнення кризи розподілу;
- охарактеризувати тенденції протікання цієї кризи, яка поглиблюється глобалізацією та пандемією COVID-19;
- дослідити шляхи її подолання.

Виклад основного матеріалу. Кризи можуть виникати під впливом різних факторів: вони можуть бути зумовлені неефективністю політичних інститутів, виникненням соціально-політичних конфліктів, структурно-функціональним дисбалансом, модернізаційними процесами. Криза модернізаційного процесу зумовлюється неефективним розподілом ресурсів у суспільстві. Розподіл ресурсів вважається ефективним, коли в умовах модернізації політична система здатна задовольнити базові потреби людини. Результатом справедливого розподілу має стати зниження поляризації в суспільстві, збільшення кількості середнього класу та зниження рівня соціальної напруги.

На сучасному етапі серйозну кризу розподілу спричиняють декілька факторів:

1. Цифрова революція лежить в основі величезних прибутків для тих, хто має навички та підготовку, щоб скористатися її перевагами, але вона виключає з ринку праці тих, кого економісти називають робітниками середньої кваліфікації. Комп'ютерне програмне забезпечення й автоматизована промисловість позбавили доходу робітників без вищої освіти або середньої кваліфікації.

2. Глобалізація. Конкуренція з боку економік, що розвиваються, таких як, наприклад, китайська, у поєднанні зі зниженням торгових бар'єрів зменшує перспективи для місцевих робітників. Це спричиняє руйнівні наслідки для працівників таких галузей, як текстиль, шкіряні вироби, електроніка тощо. «Найбільшою економічною подією за останні 50 років став перехід Китаю від бідної та відсталого країни, яка переживала постійну політичну й економічну кризу, до світового виробника з доволі добре освіченою, високодоступною кваліфікованою робочою силою, що використовує сучасні технології. Проривною ідеєю Китаю стало рішення дозволити вільну мобільність робочої сили, прийняти західні технології та прямі іноземні інвестиції та розпочати торгівлю по всьому світу» [1].

3. Створення великих фірм, які можуть отримувати доходи в усьому світі в масштабах, набагато більших, ніж у попередніх поколіннях. При цьому виникає надзвичайно велика різниця в оплаті праці між топ-менеджерами та рядовими працівниками, а також мегаполісами й невеличкими містами.

4. Занепад організованої праці. Частка працівників, охоплених профспілками, за останні чотири десятиліття впала вдвічі (у США, наприклад їх частка становить 10%). Це фактично ліквідує можливість найманих працівників домовлятися про підвищення заробітної плати й отримання пільг.

5. Тенденція до зрощення капіталу та влади. Багатство надає політичну владу, і це дає змогу економічним переможцям додатково винагороджувати себе через державну політику, наприклад, коли видатні артисти та спортсмени можуть отримати нелегальні переваги. Така ситуація найбільш гостро проявилася під час пандемії COVID-19 при отриманні вакцини.

З розповсюдженням пандемії COVID-19 проблема розподілу та пов'язані із цим кризи стали основними проблемами, які привертають увагу як урядів, так і світової громадськості.

Розподіл вакцини від COVID-19 по всьому світу характеризується нерівномірністю й нестабільністю. Найменш розвинені країни вимушені самостійно боротися з пандемією COVID-19, а всередині цих країн найбільш вразливі прошарки населення залишаються поза розподілом засобів забезпечення та лікування від вірусу. Згідно з дослідженнями Agence France-Presse, країни з високим рівнем доходу, такі як Сполучені Штати Америки та члени Європейського Союзу, отримують таку кількість вакцин, яка набагато перевищує реальну потребу в ній. Незважаючи на те що кількість населення в країнах із високим рівнем доходу становить лише 16 відсотків від загальної кількості населення світу, вони отримують 47% усіх доз вакцин. Натомість на країни з низьким рівнем доходу припадає лише 0,2% усіх доз вакцин, незважаючи на те що їхнє населення становить 9% населення світу [2].

Збільшення рівня безробіття, гендерна диспропорція, нерівність доходів і багатства – ось деякі з побічних ефектів пандемії коронавірусу. Незважаючи на те що низка вакцин проти Covid-19 розроблена за рекордні терміни, для усунення соціальної та економічної шкоди, спричиненої вірусом, можуть знадобитися десятиліття. Криза посилила нерівність у всіх основних лініях розлому суспільства й відкинула назад здобутки в зменшенні бідності в усьому світі.

Нові дані, отримані Федеральною резервною системою США, показують, що розрив багатства в Америці збільшився, а економічна нерівність зросла у 2020 році на тлі пандемії коронавірусу, що непропорційно вплинуло на працівників низькооплачуваних послуг, водночас багатство мільярдерів зросло безпрецедентними темпами. За останніми даними ФРС, 1% провідних американців мають загальну чисту вартість 34,2 трлн доларів США (або 30,4% усього домогосподарства в США), тоді як нижчі 50% населення разом утримують лише 2,1 трлн доларів США (або 1,9% усього багатства) [3].

Згідно з дослідженням Oxfam, з 18 березня до кінця 2020 року глобальне багатство мільярдерів зросло на 3,9 трлн доларів США. На відміну від цього, за даними Міжнародної організації праці, загальний заробіток працівників у світі скоротився на 3,7 трильйона доларів США, оскільки мільйони людей утратили роботу по всьому світу [4].

Дослідження, опубліковане швейцарським банком UBS і бухгалтерською компанією PwC, показало, що загальне багатство 2 189 мільярдерів світу злетіло до рекордно високого рівня – 10,2 трлн доларів США наприкінці липня, знищивши попередній рекорд у 8,9 трлн доларів США, зафіксований наприкінці 2017 року [5].

До того ж необхідно враховувати, що довгострокові наслідки для здоров'я тих, хто перехворів на коронавірус, ще майже невідомі, про що нам скажуть дані про тривалість життя через роки. Сьогодні ми знаємо, що Економічні розриви серед населення лише збільшилися: і хоча високооплачувані працівники змогли працювати дистанційно, багато робітників – особливо некваліфікованих і жінок – звільнені або переведені на неповний робочий день. Як зазначає український дослідник А. Колот, «коронавірусна криза матиме дедалі більший асоціальний характер. Великою є ймовірність збереження сучасних трендів суспільного поступу, коли зростає соціальна нерівність у різноманітних формах, знижується частка доходів від праці в складі ВВП, нарощуються темпи й масштаби становлення «безлюдної» економіки без людиноорієнтованих зрушень у соціальній політиці в цілому та соціально-трудовій зокрема» [6].

Україна залишається серед країн Європи, які найбільше постраждали від пандемії COVID-19.

Система охорони здоров'я України отримала 26 мільйонів доларів США через Фонд фінансування Світового банку на лікування хворих на COVID-19. Станом на кінець 2020 року витрачено 78,4 млрд грн на боротьбу з коронавірусом, нині Рахунковою палатою проводиться аудит витрачених коштів.

У травні 2021 року Банк розпочав новий Український надзвичайний проект реагування та вакцинації проти COVID-19, який передбачає 90 мільйонів доларів США, які будуть використані Міністерством охорони здоров'я для впровадження вакцини в країні.

Окрім пандемії COVID-19, криза розподілу в гуманітарній сфері посилюється наслідками зміни клімату. Сьогодні існує ризик втрати прогресу щодо скорочення бідності, голоду та хвороб у всьому світі. Порятунком може стати лише глобальні заходи міжнародного співтовариства: упроваджуючи соціальну, гуманітарну й економічну політику на місцях, є потреба її узгодження зі світовими тенденціями та наявними проблемами.

Наявність нерівності й несправедливості може спричинити ризики розподілу, що спричинить кризи розподілу. Криза розподілу є крайнім проявом проблем розподілу, які посилюються відмовою від їх вирішення. З одного боку, дисбаланс розподілу безпосередньо впливає на стійкий економічний розвиток, що призводить до криз розподілу. З іншого боку, несправедливий розподіл призводить до правової та соціальної нерівності й несправедливості, тим самим порушуючи легітимність і стійкість розподілу та переміщуючи кризи розподілу на соціальний і політичний рівень, що, у свою чергу, може викликати кризи проникнення, легітимності.

Отже, криза розподілу може призвести до краху багатьох суспільних підсистем. Кінець ХХ – початок ХХІ століття характеризується зростанням динамічності змін у соціальних системах. В аспекті виживання і стабільного функціонування соціальних систем зміни стають умовами стабільності й адекватного пристосування систем до змінного середовища, зміни є можливостями, потенціалом системи до відтворення або модернізації. Найбільш успішним стають системи, структури, організації, здатні змінюватись, бути в стані перманентних змін та ефективно долати конфлікти. Сучасне сприйняття кризи в процесі управління стало тісно пов'язаним з аналізом процесу змін і конфліктів. Перманентна присутність у розвитку політичних систем конфліктів і кризових процесів розглядається як норма. За висловом американського політолога Л. Даймонда, «без змагань і конфліктів немає демократії», щоправда, їх має бути «не надто багато» [7]. До того ж криза повинна сприйматися не лише як форма перебігу змін, а і як інструмент реалізації змін.

Насамперед мова йде про заходи запобігання кризі, які б сприяли суспільній рівності. Але політика розподілу не повинна означати лише програми соціального забезпечення для малозабезпечених груп населення або широкий розподіл суспільних благ і фінансів, перерозподіл повноважень керівників також підпадає під політику перерозподілу.

Очевидно, що ідея створення держави добробуту, її розвиток, а потім і всеохоплююча криза привертають увагу до таких найважливіших моментів існування людства, як процес розподілу благ і право на доступ до ресурсів як усередині окремих країн, так і у світі в цілому. Це може бути забезпечення доступу пересічних громадян до природних зон, чистої питної води, культури або більш «вільного» інтернету. Виникають усе нові питання щодо їх розподілу. Це може пояснюватися як тим, що ідея загального або спільного споживання обсягу товарів і послуг (продукти харчування, житло, охорона здоров'я, освіта, транспорт тощо), що зростає, усе більш популярна в багатьох суспільствах, як багатих, так і бідних, так і тим, що під впливом технічного прогресу скорочується число робочих місць. У зв'язку з цим виникають навіть такі ідеї, як уведення базового доходу для гідного життя, незалежно від необхідності працевлаштування.

Розподіл ринкового доходу є ендегенним і залежить від внутрішньої політики особливо в освітній сфері, адже освітня політика в широкому розумінні сприяє більш рівномірному розподілу професійних і кваліфікаційних навичок, а отже, є активною політикою розподілу. У більшості розвинених країн соціальний градієнт освіти є показовим: статистичні дані показують, що країни з низькою нерівністю доходів також, як правило, мають низьку нерівність в освітніх досягненнях.

Країни з широким рівнем державного соціального забезпечення, такі як країни Північної Європи, також добре відомі тим, що освітні програми значною мірою фінансуються за рахунок податків і є широкодоступними. Це передбачає вищий поріг освіти та кваліфікації людей, які шукають роботу, отже, мінімальна заробітна плата в таких країнах висока. Таким чином, для забезпечення рівних можливостей і досягнення рівних результатів, що відповідають високому рівню зайнятості, необхідна узгодженість підготовки професійних кадрів з наявним ринком праці. З огляду на те що розподіл заробітної плати й, отже, доходів стали в останні роки більш нерівними, проблемам освіти приділяється більше уваги в останніх ініціативах щодо соціально-економічних реформ. Це стосується як загального рівня, так і якості освіти, віку вступу й термінів навчання. Кінцевою метою сучасної освіти є позитивне навчання або перекваліфікація для максимальної адаптації до ринку праці.

Таблиця

Співвідношення коефіцієнта Джині та державних соціальних витрат в країнах Європи та США

Країни	Коефіцієнт Джині, 2020 рік	Державні витрати на освіту, у % від ВВП	Соціальні витрати, у % від ВВП, 2019 рік	Соціальні витрати, у % від ВВП, 2009 рік	Коефіцієнт державних витрат, у % до ВВП, 2020 рік
Бельгія	27,16	6,4	28,9	29,7	60,8
Фінляндія	27,23	6,4	29,132	29,4	56,72
Норвегія	27,97	7,9	25,316	23,3	58,15
Польща	29,93	4,6	21,336	21,5	48,95
Естонія	30,13	5,0	18,4	20	44,73
Швеція	30,26	7,6	25,452	29,8	53,06
Франція	32,36	5,5	30,987	32,1	62,4
Іспанія	34,84	4,2	23,7	26	52,26
Німеччина	32,38	4,9	25,881	27,8	51,09
Латвія	34,92	4,4	16,436	–	42,51
Велика Британія	35,04	5,4	20,616	24	41,3
Литва	35,55	3,8	16,698	–	42,02
Італія	36,2	4,0	28,195	27,8	57,25
США	41,95	5,0	18,710	19,2	31

Джерела: *Ranking of the Gini index by country 2020*. URL: <https://www.statista.com/forecasts/1171540/gini-index-by-country>; *Government expenditure on education, total (% of GDP)*. Data as of September 2020.

URL: <https://data.worldbank.org/indicator/SE.XPD.TOTL.GD.ZS>; *Social spending*. URL: <https://data.oecd.org/socialexp/social-spending.htm>; *Social spending after the crisis*. *Social expenditure (SOCX) data update 2012*.

URL: http://eclairs.fr/wp-content/uploads/2011/09/2012OECD2012_Social-spending-after-the-crisis_8pages-1.pdf; *Public spending ratio in the member states of the European Union in 2020*. URL: <https://www.statista.com/statistics/263220/public-spending-ratio-in-eu-countries/>

Як видно з таблиці, в останні десять років намітилася стійка світова тенденція до скорочення соціальних видатків з держбюджету. Виявилось, що високий рівень перерозподілу державою коштів, як і високі видатки на соціальну сферу, не сприяють економічному зростанню. Наслідками високого рівня перерозподілу державою доходів і високого рівня бюджетних видатків на соціальний захист і соціальне забезпечення стало стримування економічного зростання й розвитку реального сектору економіки, зменшення обсягів інвестування, зростання безробіття, збільшення бюджетного дефіциту, зростання внутрішнього та зовнішнього державного боргу, стримування реформування соціальної сфери, а також збільшення потреби в додаткових джерелах бюджетних надходжень.

Франція залишається країною, яка є найщедрішою щодо державних соціальних виплат. Більшість скандинавських країн поряд із високими видатками на освіту також займають високі позиції в рейтингу державних соціальних виплат. Данія, Швеція та Норвегія витратили більше 25 відсотків. Іспанія та Італія також є країнами з високим відсотком соціальних виплат від ВВП. Але на індекс Джині впливають насамперед витрати на освіту, а соціальні видатки для зміни пропорцій між багатими та бідними суттєвого значення не мають.

Інтенсивний розвиток суспільства споживання, яке закономірно походить від суспільства добробуту, породжує розвиток нового стандарту споживання, а саме масового споживання. Наприклад, у Франції, країні з високими соціальними видатками, з'явився широкомасштабний розподіл, заснований на ліквідації посередників і продажів за низькими цінами. Наприкінці 1990-х років масовий розподіл товарів народного вжитку став основною галуззю економіки. За чотири десятиліття в багатьох сферах економіки утворилися олігополії. У 1980 році загалом шість груп контролювали 28% ринку, сьогодні шість груп контролюють продаж понад 90% споживчих товарів через свої центральні відділи закупівель: Carrefour, Leclerc, Système U, Casino, Intermarché та Auchan [8]. Ці цифри ілюструють силу та швидкість концентрації великого роздрібного продавця, який став ключовим гравцем в економіці й у системі розподілу.

Розподіл – надзвичайно складна тема. Оскільки економічна та правова системи сильно відрізняються від країни до країни, то кожна з них має свої специфічні проблеми, що в подальшому спричиняє різницю щодо політичних рішень і громадської думки. Тим не менше проблеми розподілу, які вже давно стали центральним моментом в історії, і сьогодні залишаються актуальними.

Кожна країна, імовірно, зазнала декількох криз на власному шляху економічного розвитку. Ефективним розвитком можна назвати лише скоординований і збалансований економічний розвиток – такий, що дає змогу уникнути виникнення кризи. Натомість якщо реальна економіка не координується з віртуальною економікою, а національна економіка не збалансована зі світовою економікою, виникає загроза рівновазі системі розподілу, що може призвести до економічних криз або криз розподілу. Тому збалансований, стабільний та ефективний розвиток є надзвичайно важливим для країни.

Криза розподілу означає нездатність правлячої еліти забезпечити прийнятний для суспільства рівень матеріального добробуту і його розподіл. Особливо гострі форми ця криза набуває тоді, коли неминуха на першому етапі модернізації майнова диференціація з часом не тільки не скорочується, а й продовжує збільшуватися. У результаті в суспільстві починають поширюватися настрої невдоволення соціальною несправедливістю, що є значно серйознішим дестабілізуючим фактором, ніж сам по собі низький рівень життя. Крім того, зменшення товарних і продовольчих ресурсів може супроводжуватися загостренням міжнародних відносин, зростанням сепаратистських рухів тощо.

Проблеми розподілу спричиняють ризики розподілу, які, накопичуючись і концентруючись, спричиняють кризу розподілу. По суті, кожна економічна криза – це криза розподілу. Незбалансований розподіл спричиняє незбалансованість економіки в цілому, порушуючи нормальне функціонування економічної та соціальної системи. Таким чином, проблеми розподілу повинні вирішуватися на постійній основі, а ризики розподілу повинні бути своєчасно пом'якшені, щоб запобігти серйозним кризам розподілу [9].

Висновки. Хоча існують глибокі економічні причини для всіх видів криз розподілу, необхідно усвідомлювати, що відсутність правових норм є основною причиною їх виникнення. Ефективні правові норми можуть сприяти захисту від криз або їх пом'якшенню, сприяючи ефективному економічному розвитку. Тому необхідне посилення правового регулювання економіки як способу запобігання потенційним ризикам. На практиці більшість країн визнали, що правове регулювання варто посилити особливо за допомогою економічного права.

Для вирішення проблем розподілу й захисту від ризиків розподілу необхідна відповідна чітка правова система, особливо щодо економічного права. Насамперед у таких його формах: податковому, фінансовому й антимонопольному законодавстві, які на практиці вирішують проблеми розподілу. Таким чином, кризи розподілу повинні ефективно контролюватися та вирішуватися шляхом посилення регулювання економічного законодавства. На практиці можуть бути використані конкретні методи для запобігання ризикам і протистояння кризам. Налаштування промислової структури може

сприяти збалансованому розвитку регіонів. Водночас зменшення розриву в розподілі доходів може запобігти несправедливому розподілу доходів, а зменшення навантаження на підприємства може сприяти розвитку малих і середніх підприємств. Крім того, зменшення вартості життя при збільшенні доходів жителів також сприятиме зниженню ризику кризи розподілу. Усе це могло б сприяти нормальному функціонуванню та скоординованому розвитку економіки й суспільства.

Lyashenko T. Crisis of distribution in the modern world: trends and consequences

Main causes of crisis of distribution in the modern world are considered in the article. While the COVID-19 pandemic is spreading, the problem of distribution and related crises have become main issues that attract attention of both governments and the world community. Rising unemployment, gender disparities, income inequality and wealth are some of the side effects of the coronavirus pandemic. The crisis has exacerbated inequality on the all main dividing lines of society and pushed back achievements in reducing poverty all around the world. The pandemic and its aftermath have reminded us of the need to move to a society, which would be fairer and more sustainable one.

The distribution crisis can lead to the collapse of many social subsystems. The systems, structures and organizations, which are able to change in a permanent way and effectively overcome conflicts, become the most successful.

Distribution policy does not necessarily mean welfare programs for low-income groups or a broad distribution of public goods and finances. Redistributing manager's power is also subject to redistribution policy. The idea of welfare state, its development and further all-encompassing crisis draw attention to the most important moments of human existence, such as distribution of goods and the right to access to resources both within a state and in the world as a whole.

The states with a high welfare level enjoy widely available educational programs, largely funded by taxes. Thus, in order to ensure equal opportunities and achieve equal results, a coordination of professional training and an existing labor market is needed.

A clear legal system is needed to address distribution challenges and distribution risks, especially in economic legislation and, first of all, in tax, financial and antitrust regulations, which solve distribution problems in practice. Thus, distribution crises must be effectively controlled and resolved by strengthening economic regulation.

Key words: distribution crisis, COVID-19 pandemic, globalization, socio-economic development, education, equality.

Література:

1. John H.5 reasons why income inequality has become a major political issue. URL: <https://www.cnbc.com/2019/06/05/5-reasons-income-inequality-has-become-a-major-political-issue.html>
2. Global Inequality Our world's deepest pockets – «ultra high net worth individuals» – hold an astoundingly disproportionate share of global wealth. URL: <https://inequality.org/facts/global-inequality>
3. Distribution of Household Wealth in the U.S. since 1989. URL: <https://www.federalreserve.gov/releases/z1/dataviz/dfa/distribute/chart/#quarter:0;series:Net%20worth;demographic:networth;population:1,3,5,7;units:levels;range:2005.2,2020.2>
4. ILO Monitor: COVID-19 and the world of work. Seventh edition Updated estimates and analysis. 25 January 2021. URL: https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/@dgreports/@dcomm/documents/briefingnote/wcms_767028.pdf
5. Billionaires Insights 2020. URL: <https://www.pwc.ch/en/publications/2020/UBS-PwC-Billionaires-Report-2020.pdf>
6. Колот А.М. Соціально-трудова реальність – XXI: філософія становлення, можливостей та викликів. *Економіка України*. 2021. № 2. С. 27.
7. Diamond L. J. Three Paradoxes of Democracy. *Journal of Democracy*. 1990. Volume 1. P. 48–60.
8. Benquet M., Durand C., Laguérodie S. Hocquet M. Les crises de la grande distribution athieu Dans *Revue Française de Socio-Économie*. 2016. № 16. P. 4. URL: <https://www.cairn.info/revue-francaise-de-socio-economie-2016-1-page-19.htm>
9. Zhang S. The Crisis of Distribution Theoretical Analysis from Economic Law. London : Routledge, 2020. URL: <https://doi.org/10.4324/9781003132226>

References:

1. John H. (2019) 5 reasons why income inequality has become a major political issue. URL: <https://www.cnbc.com/2019/06/05/5-reasons-income-inequality-has-become-a-major-political-issue.html>
2. Global Inequality Our world's deepest pockets – «ultra high net worth individuals» – hold an astoundingly disproportionate share of global wealth. URL: <https://inequality.org/facts/global-inequality>.
3. Distribution of Household Wealth in the U.S. since 1989. URL: <https://www.federalreserve.gov/releases/z1/dataviz/dfa/distribute/chart/#quarter:0;series:Net%20worth;demographic:networth;population:1,3,5,7;units:levels;range:2005.2,2020.2>
4. ILO Monitor: COVID-19 and the world of work. Seventh edition Updated estimates and analysis. 25 January 2021. URL: https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/@dgreports/@dcomm/documents/briefingnote/wcms_767028.pdf
5. Billionaires Insights 2020. URL: <https://www.pwc.ch/en/publications/2020/UBS-PwC-Billionaires-Report-2020.pdf>
6. Kolot A.M. (2021) Sotsialno-trudova realnist – KhKhI: filosofii stanovlennia, mozhlyvostei ta vyklykiv [Socio-labor reality – XXI: philosophy of formation, opportunities and challenges] Ekonomika Ukrainy. 2021. № 2. S. 27 [in Ukrainian].
7. Diamond L. J. (2020) Three Paradoxes of Democracy // Journal of Democracy 1990, Volume 1, pp. 48–60.
8. Benquet M. et al. (2016). Les crises de la grande distribution athieu Dans Revue Française de Socio-Économie. 2016. № 16. P. 4. URL: <https://www.cairn.info/revue-francaise-de-socio-economie-2016-1-page-19.htm>
9. Zhang S. (2020) The Crisis of Distribution Theoretical Analysis from Economic Law. London : Routledge, 2020. URL: <https://doi.org/10.4324/9781003132226>

Стаття надійшла до редакції 03.09.2021

Стаття рекомендована до друку 24.09.2021

TRANSFORMATION OF THE JUDICIARY IN TURKMENISTAN AFTER 1991. ASPECTS OF DEVELOPMENT OF ADMINISTRATIVE JUDICIARY

Burenko Roman,

Master of Laws,

Doctorate Graduate at the Faculty of Law and Administration

University of Warsaw

ORCID ID: 0000-0002-0033-4567

The article examines the process of formation of the Turkmen judicial system after Turkmenistan declared independence in 1991. The stages of reforming and transformation of the judicial system in the Republic of Turkmenistan in different periods are studied: 1990–2000, 2001–2020. In addition, the structure of the judicial system of Turkmenistan, the system of courts of general jurisdiction (regional courts and local courts), the system of arbitration courts, judicial boards of the Supreme Court of the Republic of Turkmenistan (in civil cases, arbitration cases, administrative cases, criminal cases) is analyzed, and the judicial self-government bodies of the Republic of Turkmenistan are also investigated: the National Conference of Judges, the Qualification Board of Judges, the Council of People's Assessors at district courts.

In addition, the norms of the Civil Procedure Code of the Republic of Turkmenistan, the Arbitration Procedure Code of the Republic of Turkmenistan and the Code of the Republic of Turkmenistan on Administrative Procedures on issues arising from administrative and public legal relations are analyzed.

The article draws attention to the lack of functioning of the constitutional judicial system and the Constitutional Court in the Republic of Turkmenistan, as well as the need to establish constitutional control over normative acts of the legislative and executive branches of the republic in the country.

It is proposed to establish administrative courts in Turkmenistan in all regional centres of the country and the capital of the republic, as well as to adopt the Code of Administrative Procedure of Turkmenistan in the country.

The article draws attention to the fact that the creation or liquidation of arbitration, regional or local courts would be carried out not only on the basis of a Presidential Decree, but also on the basis of a proposal of the Supreme Court of the Republic of Turkmenistan with the consent of the Parliament of the Republic of Turkmenistan.

Key words: Turkmenistan, judiciary reform, judiciary, general courts, arbitration court, colleges of the Supreme Court, analysis of legislation.

---

1. Introduction.

A state in Central Asia. It borders Kazakhstan in the north, Uzbekistan in the north and east, Iran and Afghanistan in the south. In the west it is washed by the Caspian Sea. From 1924 to 1991, Turkmenistan was part of the Union of Soviet Socialist Republics as a Union republic (Turkmen Soviet Socialist Republic). Turkmenistan's independence was proclaimed in October 1991. The capital of Turkmenistan is Ashgabat. The currency of Turkmenistan is the Turkmen manat (TMM) [1].

On August 22, 1990, the Supreme Council of the Turkmen Soviet Socialist Republic (abbreviation – TmSSR) adopted the *Declaration of independence of the Turkmen Soviet Socialist Republic* [2], which was signed by members of the TmSSR supreme council in the capital of the state – Ashgabat. The Declaration laid the foundations for the elaboration of a new Constitution of the TmSSR, the conclusion of a new trade union agreement within the USSR and the improvement of Republican legislation.

On 27 October, 1991, the supreme council (Mejlis – in the Turkmen language) of the Republic of Turkmenistan adopted the *Constitutional Law on the independence and foundations of the state system of Turkmenistan* [3]. It should be noted that Turkmenistan was the last of the Union republics of the USSR to declare its independence.

After the collapse of the USSR in Turkmenistan, a model of the so-called transitional economy was formed, so the primary importance in the country was given to the reform and improvement of civil and economic law. In contrast, other institutions of state and law, including the judicial system remained without significant changes until the end of the 1990s.

In the states of the former Union of Soviet Socialist Republics, many authors paid special attention to the development of the judicial system: S. Alekseew, A. Banewa, W. Bibiło, E. Biketowa, M. Sylczanka (Belarus), R. Petrosayn, E. Tumanyanc (Armenia), F. Mamedow (Azerbaijan), D. Dwornikow, K. Christowa, D. Kowaczowa, A. Sucharev, E. Ustiužaninowa (Georgia), D. Bachrach, S. Ibragimov, K. Mami, R. Podoprigora, A. Sabitova, S. Sarataev, J. Starylow, S. Shamshynurova, L. Nazarkulova, A. Zelencow (Kazakhstan), A. Beknazarow, R. Myrzalimov, K. Osmonow, A. Tiperow (Kyrgyzstan), N. Khodzhaeva, K. Cholikov, S. Dzhuraev, W. Grebennikov, A. Murodzoda, I. Zaitsev (Tajikistan), S. Awakian, M. Kleandrov, J. Krutikov, M. Meszczeryakova, A. Winnicki (Turkmenistan), T. Aripow, E. Anichkin, T. Ryachowska, B. Eszonov, S. Chakimova, A. Kliszas, I. Kudryavtsev, Zh. Sotyboldyev (Uzbekistan) and other.

However, despite numerous scientific studies on the development of the judicial system in the countries of the former Soviet Union after 1991, as well as the problems of the functioning and development of the administrative judiciary in the countries of the former Soviet Union after 1991, they remain insufficiently studied by scientists, and the issues of the development of the procedure for appealing acts of state administrative bodies to the court are also insufficiently studied, including the problem of the lack of administrative courts in some states (Belarus, the Russian Federation, Tajikistan, Turkmenistan) or problems of weak or unspecified competence of the Administrative Court in judicial control over acts of. This problem is the purpose of the work. In addition, the article draws attention to the lack of functioning of the constitutional judiciary and the constitutional court in Turkmenistan, and indeed the administrative judiciary in this country.

The purpose of the article is a comparative analysis of the transformation of the judicial system in Turkmenistan after 1991 in different periods of the formation of the judicial system in this country: 1990–2000, 2001–2020, analysis of the problem of development of administrative judiciary in Turkmenistan, as well as constitutional judiciary and constitutional court in Turkmenistan.

2. Judicial reform in Turkmenistan in the period 1991–1999.

Until 1999, Turkmenistan had a judicial system in accordance with the *Law of the Republic of Turkmenistan of 29 May 1991 on the judiciary and status of the court (kazy*¹) in Turkmenistan* [4] and the *Law of the Republic of Turkmenistan of 12 November 1991 on economic courts* [5]. In accordance with Article 4, the judiciary in Turkmenistan was exercised by civil, arbitration and criminal courts [4].

On the other hand, according to Article 5 “*in administrative matters*” and in cases of executions could be established at the local courts (“*etrap kazy*” – in the Turkmen language). However, from the content of the provision it follows that the Turkmen legislator by the administrative jurisdiction in the country understands administrative and judicial proceedings on offenses [4].

The structure of the judiciary (“*cassijets*” – in the Turkmen language) of Turkmenistan was Article 20 of the *Law of the Republic of Turkmenistan of 29 May 1991 on the judiciary and the status of the court in Turkmenistan* from which it follows that the judiciary in the country are:

- 1) the Supreme Court of the Republic of Turkmenistan,
- 2) the Arbitration Court of the Republic of Turkmenistan,
- 3) the Regional Courts (“*vilayet courts*” – in the Turkmen language) and the Ashgabat City Court,
- 4) the Local Courts (“*etrap courts*” – in the Turkmen language).

It should be noted that “*vilayet*” – this is the unit of the highest division of the territory of Turkmenistan. Currently, 5 regions (“*vilayets*”) have been created: Achalsk, Balkansk, Dashoguzk, Lebapsk, Maryysk. In contrast, local courts (“*etrap courts*”) – this is the unit of the smallest division of the territory. Currently, there are 57 of them in Turkmenistan [6].

Pursuant to Article 21 (1), the court shall be constituted and dissolved by the president of Turkmenistan, with the exception of the Supreme Court of the Republic of Turkmenistan, which shall be constituted and dissolved in accordance with a decision of the parliament of the Republic of Turkmenistan [4].

The Regionals Courts and Ashgabat City Court consisted of the president of the court, the deputy president of the court, the judges, the people’s juries and acted in the composition of the Presidium

---

¹* *Kazy* or *kazyjet* (in Turkmen language) – this is the name of the court, which can be formed in the vilayet (regional) or *etrap* (local) of Turkmenistan.

of the court, the collegium of the court in civil matters and the collegium of the court in criminal matters (Article 29) [4].

The Supreme Court of the Republic of Turkmenistan consisted of the president of the court, the first deputy president and the president's deputies of the court, the judges, the people's juries and acted as a part of the Plenum Supreme Court of the Republic Turkmenistan, the Presidium Supreme Court of the Republic of Turkmenistan, the collegium of the court in civil matters, the collegium of the court in criminal matters and the collegium of the court in arbitration matters (Article 39) [4].

The arbitration court of Turkmenistan, as a court and instance, dealt with disputes arising from economic matters (Article 37-1) [4].

It should be noted that the above legislation on the judicial system was adopted in the country before the introduction of the new Republic of Turkmenistan Constitution of 1992, while the regulation of procedural law and the judicial system in the country remained for a long time without significant changes (until the end of the 1990s). An example of this is the resolution of the Plenum of the Higher Court Arbitration of the Republic of Turkmenistan of 5 May 1994, in which it was pointed out that the courts of Turkmenistan allow violations related to the jurisdiction of economic cases when settling cases, and the cases themselves are rather poorly examined by judges when making their final decisions, as well as deadlines for considering cases (procedural deadlines) are not observed [7].

On 18 May, 1992, the Constitution of the Republic of Turkmenistan was adopted in Turkmenistan [8]. According to Article 4 of the Constitution of the Republic of Turkmenistan, power in the country is divided into legislative, executive and judicial, and judicial power is independent from other branches of government. According to Article 100 of the Constitution of the Republic of Turkmenistan, the judiciary in Turkmenistan is administered by the Supreme Court of the Republic of Turkmenistan and other courts provided for by the legislation of the country. The creation of extraordinary courts and other structures in the subdivided functions of the court are not allowed [8].

At this point, I would like to point out that the above provision of the Constitution of the Republic of Turkmenistan left open the way for the establishment of specialized courts in the country, such as administrative, financial, tax or juvenile cases, and also did not prohibit the establishment of military courts in the country.

It should be pointed out that Turkmenistan is the only country from the territory of the former USSR, where there is no Constitutional Court and constitutional control of legislation.

On December 23, 1989, the USSR adopted the *Law on the Constitutional Supervision Committee of the USSR*. According to Article 2 of the said law, constitutional supervision in the USSR was exercised by the Constitutional Supervision Committee of the USSR, as well as the relevant constitutional supervision bodies in the federal and autonomous republics [9]. In accordance with Article 10 of the above law, the constitutional supervision committee of the USSR or its corresponding body in the federal (autonomous) republic was created to check compliance with the Constitution of the USSR or the constitution of the federal (autonomous) republic of draft laws and other normative acts submitted for consideration by the Supreme Council of the USSR or the federal (autonomous) republic, as well as laws already adopted [9].

On the basis of this standard, on 25 May 1990 the Supreme Council of the Turkmen Soviet Socialist Republic adopted the law on constitutional supervision in the TmSSR [10]. According to Article 1 of the above law, the purpose of constitutional supervision in the Turkmen Soviet Socialist Republic was to ensure compliance of acts of state bodies and social organizations with the norms of the *Constitution of the Turkmen Soviet Socialist Republic of 1978* [11], as well as the protection of constitutional human rights and freedoms, the rights of the TmSSR people and democratic principles. Also in Article 3 paragraph 2 of the above law it was indicated that the Constitutional Supervision Committee of the Turkmen Soviet Socialist Republic is an independent body and is subject only to the norms of the Constitution of the TmSSR and the Constitution of the USSR [11].

On the other hand, on the basis of the rules of functioning of the Constitutional Supervision Committee of the Turkmen Soviet Socialist Republic, the Constitutional Court was not created in Turkmenistan, and the committee itself was recognized as not corresponding to the formed political system of the Republic and was liquidated [12].

The Constitution of the Republic of Turkmenistan (1992) established certain principles for the protection of the rights and freedoms of citizens in the country. In accordance with Article 43 of the Constitution, it is established that the law that aggravates the situation of a citizen cannot work, and Article 44 of the Constitution provides that any restriction on the rights and freedoms of a citizen can be applied only during a state of emergency or martial law in the state [8]. As stated in Article 40 of the Constitution, citizens are guaranteed judicial protection of their dignity, personal and political rights as provided for by the Constitution and legislation of Turkmenistan [8]. However, among scientists there are some doubts about the content of the above provision. Thus, J. Krutikov in his scientific article points out, firstly, that

the social, economic and cultural rights of citizens are not guaranteed by the possibility of their protection by the judiciary in the country, and secondly, such rights are not guaranteed for legal entities [13].

According to Article 66 of the Constitution of the Republic of Turkmenistan [8], the Parliament (Mejlis – in Turkmen language) of Turkmenistan may delegate the right of legislative initiative to the President of the Republic of Turkmenistan, but with the obligatory approval of such legislative acts by the Parliament (Mejlis – in Turkmen language) of the Republic of Turkmenistan. It is important to note that the Parliament may not delegate to other bodies the functions of legislative initiative arising from the criminal or administrative legislation, as well as in the sphere of legislation on the judicial system in the country. The right of legislative initiative belongs to the President of the Republic of Turkmenistan, members of the Parliament of the Republic of Turkmenistan, the Council of Ministers of the Republic of Turkmenistan, as well as the Supreme Court of the Republic of Turkmenistan (Article 68 of the Constitution).

As indicated above, the Constitution of the Republic of Turkmenistan (1992) does not specify which courts (system of courts), apart from the Supreme Court of the Republic of Turkmenistan, can be referred to the country's judicial system. On the other hand, the status of judges has been defined by individual normative acts of the President of Turkmenistan, namely: *Decree of the Presidium of the Republic of Turkmenistan of September 8, 1998 on the procedure for convening and holding conferences of judges of the courts of Turkmenistan* [14], *Decree of the President of the Republic of Turkmenistan of September 8, 1998 on disciplinary liability of judges, response or early dismissal of judges of the courts of Turkmenistan* [15], *Decree of the President of the Republic of Turkmenistan of September 8, 1998 on the qualification colleges of judges of the courts of Turkmenistan* [16], *Decree of the President of the Republic of Turkmenistan of September 8, 1998 on the qualification examination for judges of the courts of Turkmenistan* [17], *Decree of the President of the Republic of Turkmenistan of September 11, 1998 on the oath of judges of the courts of Turkmenistan* [18].

It should be noted that Turkmenistan in the international arena has the status of a neutral state. On 12 December, 1995, the general assembly of the United Nations adopted Resolution No. 50/80, according to which Turkmenistan was granted the status of a neutral state [19]. It can be said that this was a unique document and the first time adopted by the UN. For this document voted 185 member states of the United Nation.

3. The judicial reform after 2000.

On February 14, 2000, the *Law Republic of Turkmenistan No. 15-II on liquidation of the Higher Economic Court of Turkmenistan* [20].

On the other hand, in accordance with *the Law of Republic of Turkmenistan act of 14 February 2000 No. 16-II*, arbitration courts are established in the country, which in their activities are subordinate to the Supreme Court of the Republic of Turkmenistan [21].

On 15 August 2009, a new *Law on the court is adopted in Turkmenistan* [22], followed by a *new version of the Law on the court* on 8 November 2014 [23].

In accordance with Article 1 of the Law of the Republic of Turkmenistan of 8 November 2014 on the court [23], – the judicial authority in the country belongs to the Supreme Court of the Republic of Turkmenistan and other courts provided for by the legislation. The judiciary administers justice through arbitration, civil, administrative and criminal courts.

On the other hand, the local (“etrap” – in Turkmen language) courts handle all civil and criminal cases, as well as administrative and execution cases. Here it should be noted that the Turkmen legislator by “*administrative matters*” understands the proceedings on misdemeanors (criminal-administrative) (Article 18, paragraphs 1 and 2) [23].

The structure of the judicial system in Turkmenistan is (Article 14) [23]:

- 1) Supreme Court,
- 2) Arbitration Court,
- 3) The regional courts – for the regions of Achaal, Balkan, Dashoguz, Lebap, Mari and the capital city court – Ashgabat,
- 4) Local courts.

It should be noted that the Supreme Court of the Republic of Turkmenistan can be liquidated only on the basis of amendments made to the Constitution of the Republic of Turkmenistan, and the Arbitration Court of Turkmenistan, regional courts or local courts can be created and liquidated on the basis of the decree of the president of the Republic of Turkmenistan (Article 15 (1) and (2) [23].

Previously, the powers to create and liquidate the Supreme Court of the Republic of Turkmenistan belonged to the Parliament of Turkmenistan (Article 21 of the law of the Republic of Turkmenistan of 29 May 1991 on the judiciary and the status of the court in Turkmenistan) [4].

In turn, the Arbitration Court of Turkmenistan, regional or local courts, as before, are formed or liquidated on the basis of the decree of the president of Turkmenistan (Article 15 paragraph 2 of the law of the Republic of Turkmenistan of 8 November 2014 on the court [23]).

It should be noted that in the previous version of the law of the Republic of Turkmenistan of August 15, 2009 on the court [22], – courts could not be liquidated by decree of the President Republic of Turkmenistan, if their functions were not transferred to other courts.

As for the structure of the regional courts and the Ashgabat capital city court, they consist of the president of the court, the deputy president of the court, the judges and the people's jury and are composed of: The Presidium of the court, the judicial colleges in civil matters, arbitration (except for the Ashgabat capital city court), administrative and criminal (Article 23 of the Law of the Republic of Turkmenistan of 8 November 2014 on the court) [23], the qualification college (Article 66 (2) [23]. Here it should be noted that the Judicial College in administrative matters of the regional court considers cases of misconduct.

The arbitration court of Turkmenistan deals with disputes arising from economic and administrative matters (Article 32) [23].

As for the structure of the Supreme Court of Turkmenistan, the court consists of the president of the court, the first deputy president of the court, the deputy presidents of the court, the judges and the people's juries and is composed of: the Plenum of the Supreme Court, the Presidium of the Supreme Court, the judicial colleges in civil, arbitration, administrative and criminal matters (Article 37) [23], the qualification college (Article 66 (2) [23].

In summary, Turkmenistan has developed a centralized system of courts, with subordinate lower-level courts-the higher-level courts headed by the Supreme Court Republic of Turkmenistan.

In the establishment of the judicial system in Turkmenistan, two basic criteria of the dispute were applied: the **first criterion** of the dispute is to verify whether the dispute is economic or not, and the **second criterion** of dispute: whether the dispute relates to private or public law, and this criterion has a subsidiary function to differentiate cases [24].

The judicial system of Turkmenistan is of a two-party nature. The court of first instance directly examines the case, and the judgment or decision of the court of first instance may be appealed or protested to the Court of Cassation (second instance). In contrast, the second instance courts (Regional Courts or the Local Court of the capital city of Ashgabat) consider cases for their legality and validity.

As in Soviet times in Turkmenistan there is a so-called supervisory regime to verify the legality and validity of acts issued by the courts of I and II instance. Supervisory proceedings by the regional court and the Supreme Court of Turkmenistan. It should be noted that only the president of the Supreme Court of the Republic of Turkmenistan, the prosecutor general of the Republic of Turkmenistan and their deputies, the president of regional courts, as well as the prosecutor of the regions and their deputies can file a protest in the supervisory mode.

An appeal or appeal against a judgment or decision of the Supreme Court of the Republic of Turkmenistan as a court and instance may be addressed to the Presidium of the Supreme Court of the Republic of Turkmenistan. In contrast, a protest against the decision of the Plenum of the Supreme Court of the Republic of Turkmenistan may be filed through the president of the Supreme Court of the Republic of Turkmenistan or the prosecutor general of the Republic of Turkmenistan [25].

In Turkmenistan, a national conference of judges is convened once a year, as well as a conference of judges of the Supreme Court, the arbitration court and regional courts (Article 65 (1) to (3) [23]. However, the conference of judges cannot be considered as a structure of the judicial self-government in contrast to the qualification College of judges, because the judges-delegates of this conference (are not elected, and participate solely on the basis of their position.

Conferences of judges shall be convened for:

- discussion of questions arising in judicial practice as to the application of the legislation;
- to discuss issues of improving the judicial system in the country;
- consideration of questions relating to the protection of the rights and interests of judges and the adoption of initiatives in search of legal solutions to these questions;
- clarifying the application of legislation in judicial practice.

On the other hand, the qualification colleges of judges are created in order to provide the judicial apparatus with highly qualified personnel and to strengthen the guarantee of judicial independence.

The competencies of the judicial qualification colleges include:

- evaluation of the candidate's preparation for the position of judge by conducting appropriate examinations (attestation);
- issue of an opinion on the possibility of nominating a candidate for a judicial post,
- conduct of qualification examinations for judges,
- issue an opinion dismissing a judge from his post,
- to bring to disciplinary responsibility the judge.

The Department of the qualification College of the Supreme Court of the Republic of Turkmenistan also considers complaints of judges and persons conducting disciplinary proceedings against decisions

of the qualification colleges of regional courts and the Ashgabat local court on dismissal from the post of a judge or disciplinary liability of judges.

It should be noted that the decision of the qualification colleges concerning the opinion on the assessment of the preparation of a candidate for the post of Judge and the assessment of the possibility of nominating a candidate for the post of Judge, as well as on the conduct of qualification examinations for judges – cannot be challenged, but such a decision can be reconsidered by the qualification college in accordance with a reasoned request of the president of the Supreme Court of the Republic of Turkmenistan within 7 days (Article 66) [23]. The scientific literature also indicates that the Council of jurors of local courts, which was established in accordance with Article 23 of the Law of the Republic of Turkmenistan of 8 November 2014 on the court, can be referred to the bodies of the judicial self-government of Turkmenistan [26].

In my opinion, the process of reforming the judicial system in Turkmenistan is not fully completed. In 2019, according to the index of democracy (Economist Intelligence Unit), Turkmenistan ranked 161st out of 166 countries, and the index itself was 1.72 points out of 10. The Democracy Index contains 60 key indicators, among which five main categories are distinguished: the internal state of democracy in the state, the electoral process and pluralism, government activity, political activity, political culture, human rights and freedoms [27].

4. Development of administrative law in Turkmenistan.

On 14 February 1999, the *Law on citizens' applications and the procedure for their consideration was adopted in Turkmenistan* [28]. This was an important step in the development of administrative law in the country. In accordance with Article 2 of the above-mentioned law, citizens were given the right to address their proposals, requests and complaints in written or oral form to state bodies, social associations, organizations and institutions.

According to Article 12 of the above law, the time limit for consideration of a proposal, application or complaint was 15 days, and in complex cases – 30 days, but this time limit could be extended to 45 days with simultaneous notification of the party. Supervision of the implementation of the above law was entrusted to the prosecutor's office of Turkmenistan (article 16) [28].

The next important step in the development of administrative law in Turkmenistan was the adoption of the *Law of the Republic of Turkmenistan of 3 July 2017 on administrative procedures* [29].

The law came into force on 1 January 2018.

At the same time, the law of the Republic of Turkmenistan act of 14 January 1999 on citizens' applications and the procedure for their consideration has lost its force [28] (Article 62 (2) [29]. The competence of the law extends to the activities of state administration bodies (Article 3 (1) [29]. In contrast, the law is not applicable in the elaboration and adoption of normative legal acts, in the consideration of applications of citizens in the framework of criminal, criminal, civil or arbitration proceedings of Turkmenistan, as well as labour law and on the activities of bailiffs (Article 3 (2) [29].

The state administration body should issue a decision or refuse to accept it within 1 month, and if the administrative procedure or administrative procedure is complicated, the state administration body extends this period to 45 days with simultaneous notification of the party (Article 20 (2) [29].

The decision (act) of the body of state administration may be appealed to the parent body within 30 days from the date of issuance of such a decision (act). On the other hand, it is possible to challenge the decision of a state administration body in court only after a preliminary examination of the administrative complaint by the superior state administration body (Article 43 (2, 3) [29].

It is important to point out that if the decision (act) of the state administration body for the first time concerns the interests of a person to whom this decision (act) was not previously addressed, then an administrative complaint against such a decision (act) can be directed within 1 year when the person became aware of the violation of his rights. The parent body of the state administration is obliged to consider such an administrative complaint within 10 days, and if the body does not issue a decision on the case, the complainant has the right to directly apply to the court with such a complaint (Article 48) [29].

5. Development of the administrative judiciary in Turkmenistan.

According to Article 40 paragraph 2 of the Constitution of the Republic of Turkmenistan, the activities of state bodies and social associations, as well as officials who violated the constitutional rights and freedoms of citizens, – can be challenged in court [8].

An important step in the development of the administrative judiciary in Turkmenistan was the adoption on 6 February 1998 of the *Law of the Republic of Turkmenistan on the right to challenge the actions of state bodies, social associations, local government bodies and officials who violated the constitutional rights and freedoms of citizens* [30].

According to Article 3 of the above law [29], a citizen has the right to address a complaint to a superior body of state administration, to a superior official, to a prosecutor or directly to a court. For filing a complaint to the courts are set appropriate deadlines:

1 year from the date on which the citizen became aware of the violation of his rights and freedoms,
3 months from the date of receipt by citizens of the response of the state administration body, official, prosecutor,

3 months from the date when the citizen should have received a response from the state administration body, official, prosecutor.

In the courts of Turkmenistan, cases arising from disputes of an administrative and legal nature are considered in accordance with the Code of Civil Procedure of the Republic of Turkmenistan of August 18, 2015 (abbreviation – C.C.P.) [31], which was adopted in place of the previous Code of Civil Procedure of the Turkmen Soviet Socialist Republic of December 29, 1963 [32], and in the arbitration courts of Turkmenistan – cases of an administrative-public nature are considered in accordance with the Code of Arbitration Procedure of the Republic of Turkmenistan of December 19, 2000 (abbreviation – C.A.P.) [33].

In accordance with Article 272 of the Code of Civil Procedure [31], the court of general jurisdiction of Turkmenistan considers the following categories of cases arising from administrative-public relations, namely:

- 1) cases of violation of electoral rights (Chapter 25, Articles 277–279 C.C.P.),
- 2) cases related to the activities of public administration bodies or officials who violated the rights of citizens (Chapter 26, Articles 280–288 C.C.P.),
- 3) cases in connection with the refusal in the state registration of acts of civil status or the refusal of the civil status authority to make appropriate amendments and additions to the acts of civil status (Chapter 27, Articles 289–291 C.C.P.),
- 4) matters related to the activities of a notary or in the refusal of notarial acts (Chapter 28, Articles 292–294 C.C.P.),
- 5) other matters arising from an administrative-public relationship, provided for by the legislation of Turkmenistan (Article 272, Paragraph 5 C.C.P.) [31].

It is important to note that the above-mentioned category of cases arising from administrative-public relations cannot be considered by the court in absentia (Article 273, Paragraph 2 C.C.P.) [31].

The court accepts complaints in cases related to the issuance of decisions of the election commission and the commission on holding a referendum in connection with the registration or refusal of such registration of a candidate or initiative group only if the complaint was previously addressed to the district election commission and such a complaint was rejected by this commission. Such a complaint shall be considered by the court within 3 days from the date of submission of the complaint to the court, and before the voting day or on the voting day – immediately (Article 278 C.C.P.) [31].

As follows from the content of Article 282 the Code of Civil Procedure of the Republic of Turkmenistan of August 18, 2015 [31] normative acts of state administration bodies cannot be challenged in court. An administrative complaint should be sent to the court within 3 months from the date of receipt by the citizen of a negative response from the parent body of the state administration or within 1 month from the date of the absence of such a response (Article 285, Paragraph 1 C.C.P.) [31]. The administrative complaint is considered by the court within 2 months from the date of receipt of the complaint to the court (Article 175, paragraph 1–2 and Article 286, Paragraph 1 C.C.P.) [31].

It should be noted that the Code of Civil Procedure of the Republic of Turkmenistan of August 18, 2015 contains Part II designated as “*proceedings in cases of uncontested jurisdiction*”, which, among other things, indicated the category of cases of compulsory hospitalization of citizens to specialized medical institutions (Articles 320–328 C.C.P.) [31].

However, the above-mentioned category of cases was not referred to administrative-public cases (Chapters 24–28 C.P.C.) [31], which, in my opinion, is not correct, since when considering applications for compulsory hospitalization of citizens to medical institutions, a dispute arises about the so-called *subjective sign*, consisting in the fact that one of the participants in the dispute is a health organization.

On the other hand, in the arbitration courts of Turkmenistan, the following categories of cases arising from administrative-public relations are split:

- 1) on the recognition as invalid (or partially invalid) non-normative acts of public bodies, bodies of local self-government, which do not comply with the requirements of the normative acts of Turkmenistan and violate the rights and interests of physical persons and legal entities, as well as compensation in connection with the adoption of such acts (Article 22, Paragraph 2, point 8 C.A.P.),
- 2) to challenge the refusal of the public administration bodies in the registration of a legal or physical person as an entrepreneur or silence of state administration bodies in such registration in due time (Article 22, Paragraph 2, point 10 C.A.P.),
- 3) for reimbursement from the budget of the funds collected by the body in an uncontested or unacceptable manner in violation of a normative act of law (Article 22, Paragraph 2, point 11 C.A.P.) [33].

6. Conclusions.

1. On 25 May 1990, the Supreme Council of the Turkmen Soviet Socialist Republic adopted the Law on constitutional supervision in the Turkmen Soviet Socialist Republic. According to Article 1 of the above law, the purpose of constitutional supervision was to ensure compliance of acts of state bodies and social organizations with the norms of the Constitution of the Turkmen Soviet Socialist Republic of 1978, as well as the protection of constitutional human rights and freedoms, the rights of the Turkmen Soviet Socialist Republic people and democratic principles. On the other hand, on the basis of the principles of functioning of the Constitutional Supervision Committee of the Turkmen Soviet Socialist Republic, a constitutional tribunal was never established in Turkmenistan, and the committee itself was recognized as not corresponding to the formed political system of the Republic and was liquidated. It should be noted that Turkmenistan is the only country from the territory of the former Union of Soviet Socialist Republics in which there is no constitutional court. In the Constitution of Turkmenistan 1992 [8] also nothing is indicated about the constitutional court or constitutional review of legislative acts in the country.

In my opinion, in order to develop human rights and freedoms in Turkmenistan, as well as the development of the country as a democratic state, it is worth creating a *Constitutional Court in Turkmenistan*, which will become the body of supreme judicial constitutional control of human rights and freedoms in the state and will control the compliance of the norms of legislation with the norms of the Constitution of Turkmenistan and international agreements. Accordingly, appropriate amendments should be made to the Constitution of the Republic Turkmenistan (1992) [8] concerning the role of the Constitutional Court in the judicial system of Turkmenistan.

2. In accordance with Article 100 of the Constitution of the Republic of Turkmenistan [8], judicial authority in Turkmenistan is exercised by the Supreme Court of the Republic of Turkmenistan and other courts.

At this point, I would like to point out that the above provision of the Constitution of the Republic of Turkmenistan left open the way for the establishment in Turkmenistan of a specialized form of judiciary, such as administrative, financial, tax or juvenile justice, and also article 100 of the Constitution of the Republic of Turkmenistan did not prohibit the establishment of military courts in the country.

In my opinion, it would be worthwhile to make the rule of Article 100 of the Constitution of the Republic of Turkmenistan more concrete by making it possible to set up specialized courts in the country.

3. In accordance with Article 15 paragraph 1 of the Law of the Republic of Turkmenistan of 8 November 2014 on the court [23], the Supreme Court of the Republic of Turkmenistan has been established in accordance with the Constitution of the Republic of Turkmenistan and may be abolished only on the basis of amendments made to the Constitution of the Republic of Turkmenistan.

Previously, the competence to establish and liquidate the Supreme Court of the Republic of Turkmenistan fell within the competence of the parliament of Turkmenistan (Article 21 of the law of the Republic of Turkmenistan of 29 May 1991 on the judiciary and the status of the court in Turkmenistan) [4].

In contrast, the arbitration court of the Republic of Turkmenistan, regional or local courts are created or liquidated on the basis of a decree of the President of Turkmenistan. However, these courts may not be liquidated if their functions have not been transferred to other courts (Article 15 Paragraph 2 of the Law of the Republic of Turkmenistan of 8 November 2014 on the court) [23].

In my opinion, in order to develop an independent judicial system in Turkmenistan, it is necessary to amend the norm of Article 15 Paragraph 2 of the Law of the Republic of Turkmenistan of 8 November 2014 on the court – in such a way that the arbitration court of the Republic of Turkmenistan, regional or local courts can be established or abolished by the President of Turkmenistan in accordance with the proposal of the Supreme Court of Turkmenistan with the consent of the parliament of Turkmenistan.

4. In my opinion, the adoption and introduction of the Code of Civil Procedure of the Republic of Turkmenistan [31] should be a strategic goal for the development of the judicial system in Turkmenistan, which would introduce administrative justice in the country, set out the rules for the consideration of cases arising from administrative-public relations and list the exact category of cases in this character. To this end, all cases arising from administrative-public relations and considered by courts of general jurisdiction of Turkmenistan should be excluded from the scope of the Code of Civil Procedure of the Republic of Turkmenistan of 18 August 2015 [31] and, accordingly, transfer this category of cases to the competence of the newly created *administrative courts* of Turkmenistan or specialized judicial colleges for the *new Code of the Republic of Turkmenistan “on judicial and administrative proceedings in Turkmenistan”* namely:

- 1) cases of violation of electoral rights (Chapter 25, Articles 277–279 C.C.P.);
- 2) cases related to the activities of public administration bodies or officials who violated the rights of citizens (Chapter 26, Articles 280–288 C.C.P.);

3) cases in connection with the refusal in the state registration of acts of civil status or the refusal of the civil status authority to make appropriate amendments and additions to the acts of civil status (Chapter 27, Articles 289–291 C.C.P.);

4) matters related to the activities of a notary or in the refusal of notarial acts (Chapter 28, Articles 292–294 C.C.P.);

5) other matters arising from an administrative-legal relationship, provided for by the legislation of Turkmenistan (Article 272, Paragraph 5 C.C.P.);

6) cases on compulsory hospitalization of citizens in specialized medical institutions (Chapter 34, Articles 320–328 C.C.P.) [31];

7) and also, it was worth adding cases related to the consideration of complaints about the provisions, actions (or inaction) of enforcement bodies.

5. In my opinion, it is also necessary to exclude all economic cases arising from administrative-public relations and considered by the arbitration courts of Turkmenistan from the scope of the Code of Arbitration Procedure of the Republic of Turkmenistan of 19 December 2000 and to transfer this category of cases to the jurisdiction of the newly created *administrative courts of Turkmenistan* or specialized judicial of the scope of the *new Code of the Republic of Turkmenistan “on judicial and administrative proceedings in Turkmenistan”*, namely:

1) on the recognition as invalid (or partially invalid) non-normative acts of public bodies, bodies of local self-government, which do not comply with the requirements of the normative acts of Turkmenistan and violate the rights and interests of physical persons and legal entities, as well as compensation in connection with the adoption of such acts (Article 22, Paragraph 2, point 8 C.A.P.);

2) to challenge the refusal of the public administration bodies in the registration of a legal or physical person as an entrepreneur or silence of state administration bodies in such registration in due time (Article 22, Paragraph 2, point 10 C.A.P.);

3) for reimbursement from the budget of the funds collected by the body in an uncontested or unacceptable manner in violation of a normative act of law (Article 22, Paragraph 2, point 11 C.A.P.) [33].

6. In my opinion, in order to develop the administrative judiciary in Turkmenistan, it would be worthwhile to create specialized collegiums in administrative matters in the regional courts of the regions Akhal, Balkan, Dashoguz, Lebap, Mari, as well as in the Capital City Court – Ashgabat, as well as in the Supreme Court of the Republic of Turkmenistan (Articles 23 and 37 of the Law of the Republic of Turkmenistan of 8 November 2014 on the court) [23] and introduce specialization of judges in local courts in the field of administrative and judicial administrative law, and as a strategic goal to create administrative courts in each of the regions of Turkmenistan and in the capital – Ashgabat.

Буренко Роман. Трансформація судової системи Туркменістану після 1991 року. Аспекти розвитку адміністративної юстиції

У статті розглядається процес формування Туркменської судової системи після проголошення Туркменістаном Незалежності в 1991 році. Досліджуються етапи реформування і трансформації судової системи в Республіці Туркменістан в різні періоди: 1990–2000, 2001–2020. Крім того, аналізується структура судової системи Туркменістану, системи судів загальної юрисдикції (обласні суди і місцеві суди), системи арбітражних судів, судових колегій Верховного Суду Республіки Туркменістан (у цивільних справах, з арбітражних справ, з адміністративних справ, у кримінальних справах), а також досліджуються органи судового самоврядування Республіки Туркменістан: Національна конференція суддів, кваліфікаційна колегія суддів, Рада народних засідателів при районних судах.

Крім того, проводиться аналіз норм Цивільного кодексу Республіки Туркменістан, Арбітражного процесуального кодексу Республіки Туркменістан і Кодексу Республіки Туркменістан про адміністративні процедури з питань, що виникають з адміністративно-публічних правовідносин.

У статті звертається увага на відсутність функціонування конституційної судової системи та Конституційного Суду в Республіці Туркменістан, а також необхідності створення в країні конституційного контролю за нормативними актами законодавчої та виконавчої гілок влади Республіки.

Пропонується створити адміністративні суди в Туркменістані у всіх обласних центрах країни і столиці республіки, а також прийняти в країні Кодекс адміністративного судочинства Туркменістану.

У статті звертається увага, що створення або ліквідація арбітражних, регіональних або ж місцевих судів мали проводитися не тільки на підставі Указу Президента, а й на підставі пропозиції Верховного Суду Республіки Туркменістан за згодою парламенту Республіки Туркменістан.

Ключові слова: Туркменістан, судова реформа, судова влада, суди загальної юрисдикції, арбітражний суд, колегії Верховного Суду, аналіз законодавства.

Bibliography:

1. Валеев Д.Х., Голубцов В.Г. Судебная система и законодательство о гражданском судопроизводстве стран Содружества Независимых Государств, *Научный журнал «Пермский юридический альманах»*. Пермь. 2020, с. 33.
2. Декларация Верховного Совета Туркменской Советской Социалистической Республики «О независимости Туркменской Советской Социалистической Республики» от 22.08.1990 года № 249-XII. *Ведомости Верховного Совета Туркменской Советской Социалистической Республики*. 1990. № 15–16, с. 152. URL: <http://www.turkmenlegaldatabase.info/ru/documents/catId/4.html> (дата обращения: 12.11.2021).
3. Постановление Верховного Совета Республики Туркменистан от 27.10.1991 года «О независимости и основах государственного устройства Туркменистана». *Ведомости Верховного Совета Республики Туркменистан*. 1991. № 15, с. 152.
4. Закон Республики Туркменистан от 29.05.1991 года № 496-XII «О судоустройстве и статусе казы в Туркменистане». *Ведомости Верховного Совета Туркменской Советской Социалистической Республики*. 1991. № 9–10, с. 95. URL: <http://www.turkmenlegaldatabase.info/ru/documents/catId/4.html> (дата обращения: 12.11.2021).
5. Закон Республики Туркменистан от 12.11.1991 года «О хозяйственных судах Туркменистана». *Ведомости Верховного Совета Туркменской Советской Социалистической Республики*. 1991. № 16, с. 167.
6. Закон Республики Туркменистан от 18.04.2009 года № 33-IV «О порядке решения вопросов административно-территориального устройства Туркменистана, присвоения наименований и переименования государственных предприятий, организаций, учреждений и других объектов». *Ведомости Меджлиса Республики Туркменистан*. 2009. № 2(996), часть 4, с. 34.
7. Постановление Пленума Высшего Хозяйственного Суда Туркменистана от 05.05.1994 года № 6 «О практике применения Хозяйственного процессуального кодекса Туркменистана». URL: https://lawrussia.ru/texts/legal_185/doc185a830x192.htm (дата обращения: 12.11.2021).
8. Конституция Республики Туркменистан от 18.05.1992 года № 691-XII. *Ведомости Меджлиса Республики Туркменистан*. 1992. № 5, с. 30. URL: <http://www.turkmenlegaldatabase.info/ru/documents/catId/4.html> (дата обращения: 12.11.2021).
9. Закон Союза Советских Социалистических Республик (СССР) от 23.12.1989 года «О Комитете Конституционного Надзора». *Свод Законов СССР*. 1990, том 1, с. 44-3. *Ведомости Верховного Совета СССР*. 1989, № 29, с. 572.
10. Закон Туркменской Советской Социалистической Республики от 25.05.1990 года № 214-XII «О конституционном надзоре в Туркменской Советской Социалистической Республике». *Ведомости Верховного Совета Туркменской ССР*. 1990. № 10, с. 121. URL: <http://www.turkmenlegaldatabase.info/ru/documents/catId/4.html> (дата обращения: 12.11.2021).
11. Конституция Туркменской Советской Социалистической Республики, утверждена 13.04.1978 года IX Съездом Верховного Совета Туркменской Советской Социалистической Республики : хрестоматия «Советские Конституции в период 1977–1991» / под редакцией Кузнецова Д.В., рецензент Гамерман Е.В. Часть 4, Благовещенск. 2015, с. 439–455.
12. Авакьян С.А. Юбилей Конституционного Суда Российской Федерации: некоторые итоги и размышления. *Научный журнал «Конституционное и муниципальное право»*. Москва. 2011. № 10, с. 3.
13. Крутиков М.Ю. Право на судебную защиту в конституциях современных демократических государств: сравнительно-правовой аспект. *Научный журнал Верховного суда Российской Федерации «Российский судья»*. Москва. 2006. № 4.
14. Указ Президента Республики Туркменистан от 08.09.1998 года «Об утверждении Положения о порядке созыва и проведения конференций судей судов Туркменистана». *Собрание Актов Президента и Правительства Туркменистана*. 1998. № ПП-2606.
15. Указ Президента Республики Туркменистан от 08.09.1998 года «Об утверждении Положения о дисциплинарной ответственности, отзыве и досрочном освобождении судей судов Туркменистана». *Собрание Актов Президента и Правительства Туркменистана*. 1998. № ПП-2607.
16. Указ Президента Республики Туркменистан от 08.09.1998 года «Об утверждении Положения о квалификационных коллегиях судей судов Туркменистана». *Собрание Актов Президента и Правительства Туркменистана*. 1998. № ПП-2611.
17. Постановление Президента Республики Туркменистан от 08.09.1998 года «Об утверждении Положения о квалификационной аттестации судей судов Туркменистана». *Собрание Актов Президента и Правительства Туркменистана*. 1998. № ПП-3875.

18. Указ Президента Республики Туркменистан от 11.09.1998 года «О присяге судей судов Туркменистана». *Собрание Актов Президента и Правительства Туркменистана*. 1998. № ПП-2621.
19. Резолюция Генеральной Ассамблеи Организации Объединённых Наций от 12 декабря 1995 года № 50/80. URL: https://www.un.org/en/ga/search/view_doc.asp?symbol=A/RES/50/80 (дата обращения: 12.11.2021).
20. Закон Республики Туркменистан от 14.02.2000 года № 15-II «Об упразднении Высшего хозяйственного суда Туркменистана». *Ведомости Меджлиса Республики Туркменистан*. 2000. № 2, с. 23.
21. Закон Республики Туркменистан от 14.02.2000 года № 16-II «Об образовании арбитражных судов в Туркменистане». *Ведомости Меджлиса Республики Туркменистан*. 2000. № 2, с. 24.
22. Закон Республики Туркменистан от 15.08.2009 года № 49-IV «О суде». *Ведомости Меджлиса Республики Туркменистан*. 01.07-30.09.2009. № 3 (997) часть 2, с. 50.
23. Закон Республики Туркменистан от 08.11.2014 года № 134-V «О суде». *Ведомости Меджлиса Республики Туркменистан*. 2014. № 4, с. 135. URL: <http://minjust.gov.tm/mcenter-single-ru/158> (дата обращения: 12.11.2021).
24. Винницкий А.В. Административная юстиция и экономические споры: актуальные вопросы в контексте евразийской интеграции. *Научный журнал Верховного Суда Российской Федерации «Российская юстиция»*. Москва. 2013. № 7, с. 36.
25. Мещерякова М.А. Особенности организации и деятельности судебной власти в Туркменистане. Собрание статей и докладов магистрантов, аспирантов и молодых учёных Российского Государственного Университета Правосудия «Конституционное регулирование и правоприменение в современных условиях глобализации права». Москва. 2016, том 1, с. 236–237.
26. Клеандров М.И. Судейское сообщество: структура, организационно-правовое развитие : монография. Москва. 2014. URL: <https://library.bntu.by/kleandrov-m-i-sudeyskoe-soobshchestvo-struktura-organizacionno-pravovoe-razvitiie> (дата обращения: 12.11.2021).
27. The Economist Intelligence Unit (EIU). URL: <https://www.eiu.com/n/campaigns/democracy-index-2019> (дата обращения: 12.11.2021).
28. Закон Республики Туркменистан от 14.01.1999 года № 342-I «Об обращениях граждан и порядке их рассмотрения». *Ведомости Меджлиса Республики Туркменистан*. 1999. № 1, с. 15. URL: <http://www.turkmenlegaldatabase.info/ru/documents/catId/4.html> (дата обращения: 12.11.2021).
29. Закон Республики Туркменистан от 03.06.2017 года «Об административных процедурах». *Ведомости Меджлиса Республики Туркменистан*. 2017. № 566-V. URL: <http://www.turkmenlegaldatabase.info/ru/documents/catId/4.html> (дата обращения: 12.11.2021).
30. Закон Республики Туркменистан от 06.02.1998 года № 270а-I «Об обжаловании в суд действий государственных органов, общественных объединений, органов местного самоуправления и должностных лиц, нарушающих конституционные права и свободы граждан». *Ведомости Меджлиса Республики Туркменистан*. 1998. № 1, с. 2. URL: <http://www.turkmenlegaldatabase.info/ru/documents/catId/4.html> (дата обращения: 12.11.2021).
31. Гражданский процессуальный кодекс Республики Туркменистан от 18.08.2015 года. *Ведомости Меджлиса Республики Туркменистан*. 2015. № 3, с. 94. URL: <http://minjust.gov.tm/mcenter-single-ru/23> (дата обращения: 12.11.2021).
32. Гражданский процессуальный кодекс Туркменской Советской Социалистической Республики от 29.12.1963 года. *Ведомости Верховного Совета Туркменской ССР*. 1963. № 36, с. 95.
33. Арбитражный процессуальный кодекс Республики Туркменистан от 19.12.2000 года. *Ведомости Меджлиса Республики Туркменистан*. 2000. № 3–4, с. 38, URL: <http://minjust.gov.tm/mcenter-single-ru/39> (дата обращения: 12.11.2021).

References:

1. Valeev, D.H., Golubtsov, V.G. (2020). The judicial system and legislation on civil proceedings of the Commonwealth of Independent States. *Scientific journal "Perm Legal Almanac"*. Perm, p. 33 [in Russian].
2. The Declaration of the Supreme Soviet of the Turkmen Soviet Socialist Republic "On the Independence of the Turkmen Soviet Socialist Republic" dated 22.08.1990, No. 249-XII. The Code of Laws of the Supreme Soviet of the Turkmen Soviet Socialist Republic. 1990. No. 15–16, p. 152. Retrieved from: <http://www.turkmenlegaldatabase.info/ru/documents/catId/4.html> (Last accessed: 20.11.2021) [in Russian].
3. The Resolution of the Supreme Council of the Republic of Turkmenistan dated 27.10.1991 of the year "About independence and foundations of the state system of Turkmenistan". The Bulletin of the Supreme Council of the Republic of Turkmenistan. 1991. No. 15, p. 152 [in Russian].

4. The Law of the Republic of Turkmenistan dated 29.05.1991, No. 496-XII "On judicial system and status of participation in Turkmenistan". The Bulletin of the Supreme Council Turkmen Soviet Socialist Republic. 1991. No. 9–10, p. 95. Retrieved from: <http://www.turkmenlegaldatabase.info/ru/documents/catId/4.html> (Last accessed: 12.11.2021) [in Russian].
5. The Law of the Republic of Turkmenistan dated 12.11.1991 "On the economic courts of Turkmenistan". The Bulletin of the Supreme Soviet of the Turkmen Soviet Socialist Republic. 1991. No. 16, p. 167 [in Russian].
6. The Law of the Republic of Turkmenistan dated 18.04.2009, No. 33-IV "On procedure of resolving the issues of the administrative-territorial structure of Turkmenistan, naming and renaming of public enterprises, organizations, institutions and other objects". The Bulletin of the Parliament of the Republic of Turkmenistan. 2009. No. 2 (996), part 4, p. 34 [in Russian].
7. The Resolution of the Plenum of the Supreme Economic Court of Turkmenistan dated 05.05.1994 No. 6, "On the practice of applying the Code of Arbitration Procedural of Turkmenistan". Retrieved from: https://lawrussia.ru/texts/legal_185/doc185a830x192.htm (Last accessed: 12.11.2021) [in Russian].
8. The Constitution of the Republic of Turkmenistan dated 18.05.1992, No. 691-XII. The Bulletin of the Parliament of the Republic of Turkmenistan in 1992. No. 5, p. 30. Retrieved from: <http://www.turkmenlegaldatabase.info/ru/documents/catId/4.html> (Last accessed: 12.11.2021) [in Russian].
9. The Law of the Union of Soviet Socialist Republics (USSR) dated 23.12.1989 "On the Committee of Constitutional Supervision". The Code of Laws of the USSR. 1990. Volume 1, p. 44-3. The Bulletin of the Supreme Soviet of the USSR. 1989. No. 29, p. 572 [in Russian].
10. The Law of the Turkmen Soviet Socialist Republic dated 25.05.1990 No. 214-XII "On constitutional supervision in the Turkmen Soviet Socialist Republic". The Bulletin of the Supreme Soviet of the Turkmen SSR. 1990. No. 10, p. 121. Retrieved from: <http://www.turkmenlegaldatabase.info/ru/documents/catId/4.html>, (Last accessed: 12.11.2021).
11. The Constitution of the Turkmen Soviet Socialist Republic, approved on 13.04.1978 by the IX Congress of the Supreme Soviet of the Turkmen Soviet Socialist Republic, Anthology "Soviet Constitutions in the period 1977–1991" / edited by Kuznetsov D.V., reviewer Gamerman E.V. Part 4, Blagoveshchensk. 2015, pp. 439–455 [in Russian].
12. Avakyan S. (2011). Anniversary of the constitutional Court of the Russian Federation: some results and reflection. *The Scientific journal "The Constitutional and municipal law"*. Moscow. No. 10, p. 3 [in Russian].
13. Krutikov M. (2006). The Right to judicial protection in the constitutions of modern democracies: a comparative legal aspect. *The Scientific journal of the Supreme court of the Russian Federation "Russian Judge"*. Moscow. No. 4 [in Russian].
14. The Decree of the President of the Republic of Turkmenistan dated 08.09.1998 of the year "On approval of the Provision on the procedure for convening and holding of conferences of judges of the courts of Turkmenistan". The Code of Acts of the President and the Government of Turkmenistan. 1998. No. PP-2606 [in Russian].
15. The Decree of the President of the Republic of Turkmenistan dated 08.09.1998 of the year "About approval of the Regulations on disciplinary action, revocation and parole judges of courts of Turkmenistan". The Code of Acts of the President and the Government of Turkmenistan. 1998. No. PP-2607 [in Russian].
16. The Decree of the President of the Republic of Turkmenistan dated 08.09.1998 of the year "On approval of the Regulations on the qualification Collegium of judges of the courts of Turkmenistan". The Code of Acts of the President and the Government of Turkmenistan. 1998. No. PP-2611 [in Russian].
17. The Decree of the President of the Republic of Turkmenistan dated 08.09.1998 of the year "About approval of the Regulations on attestation of judges of the courts of Turkmenistan". The Code of Acts of the President and the Government of Turkmenistan. 1998. No. PP-3875 [in Russian].
18. The Decree of the President of the Republic of Turkmenistan dated 11.09.1998 "On the oath of judges of the courts of Turkmenistan". The Code of Acts of the President and Government of Turkmenistan. 1998. No. PP-2621 [in Russian].
19. The Resolution of the General Assembly of the United Nations on 12 December 1995. No. 50/80. Retrieved from: https://www.un.org/en/ga/search/view_doc.asp?symbol=A/RES/50/80 (Last accessed: 12.11.2021) [in English].
20. The Law of the Republic of Turkmenistan dated 14.02.2000, No. 15-II "On the abolition of the Supreme economic court of Turkmenistan". The Bulletin of the Parliament of the Republic of Turkmenistan. 2000. No. 2, p. 23 [in Russian].

21. The Law of the Republic of Turkmenistan dated 14.02.2000, No. 16-II "On arbitration courts education in Turkmenistan". The Bulletin of the Parliament of the Republic of Turkmenistan. 2000, No. 2, p. 24 [in Russian].
22. The Law of the Republic of Turkmenistan dated 15.08.2009, No. 49-IV "On court". The Bulletin of the Parliament of the Republic of Turkmenistan. 01.07-30.09.2009. No. 3 (997), part 2, p. 50 [in Russian].
23. The Law of the Republic of Turkmenistan dated 08.11.2014, No. 134-V "On the court". The Bulletin of the Parliament of the Republic of Turkmenistan. 2014. No. 4, p. 135. Retrieved from: <http://minjust.gov.tm/mcenter-single-ru/158> (Last accessed: 12.11.2021) [in Russian].
24. Vinnitskiy, A.V. (2013). The administrative justice and economic disputes: topical issues in the context of Eurasian integration. *Scientific Journal of the Supreme Court of the Russian Federation "Russian Justice"*, Moscow. 2013. No. 7, p. 36 [in Russian].
25. Meshcheryakova, M.A. (2016). The features of the organization and activity of the judiciary in Turkmenistan. Collection of articles and reports of undergraduates, postgraduates and young scientists of the Russian State University of Justice "Constitutional regulation and law enforcement in modern conditions of globalization of law", Moscow. Volume 1, pp. 236–237 [in Russian].
26. Kleandrov, M.I. (2014). The judicial community: structure, organizational and legal development: monograph. Moscow. 2014. Retrieved from: <https://library.bntu.by/kleandrov-m-i-sudeyskoe-soobshchestvo-struktura-organizacionno-pravovoe-razvitie> (Last accessed: 12.11.2021) [in Russian].
27. The Economist Intelligence Unit (EIU). Retrieved from: <https://www.eiu.com/n/campaigns/democracy-index-2019> (Last accessed: 12.11.2021) [in English].
28. The Law of the Republic of Turkmenistan dated 14.01.1999 No. 342-I "On citizens' appeals and the procedure for their consideration". The Bulletin of the Parliament of the Republic of Turkmenistan. 1999. No. 1, p. 15. Retrieved from: <http://www.turkmenlegaldatabase.info/ru/documents/catId/4.html> (Last accessed: 12.11.2021) [in Russian].
29. The Law of the Republic of Turkmenistan dated 03.06.2017 "On administrative procedures". The Bulletin of the Parliament of the Republic of Turkmenistan. 2017. No. 566-V. Retrieved from: <http://www.turkmenlegaldatabase.info/ru/documents/catId/4.html> (Last accessed: 12.11.2021) [in Russian].
30. The Law of the Republic of Turkmenistan dated 06.02.1998, No. 270a-I "About the appeal in court the actions of state bodies, public associations, local government bodies and officials that violate constitutional rights and freedoms of citizens". The Bulletin of the Parliament of Turkmenistan. 1998. No. 1, p. 2. Retrieved from: <http://www.turkmenlegaldatabase.info/ru/documents/catId/4.html> (Last accessed: 12.11.2021) [in Russian].
31. The Code of Civil Procedure of the Republic of Turkmenistan dated 18.08.2015. The Bulletin of the Parliament of the Republic of Turkmenistan. 2015. No. 3, p. 94. Retrieved from: <http://minjust.gov.tm/mcenter-single-ru/23> (Last accessed: 12.11.2021) [in Russian].
32. The Code of Civil Procedure of the Turkmen Soviet Socialist Republic dated 29.12.1963. The Bulletin of the Supreme Soviet of the Turkmen SSR. 1963. No. 36, p. 95 [in Russian].
33. The Code of Arbitration Procedural of the Republic of Turkmenistan dated 19.12.2000. The Bulletin of the Parliament of the Republic of Turkmenistan. 2000. No. 3–4, p. 38. Retrieved from: <http://minjust.gov.tm/mcenter-single-ru/39> (Last accessed: 12.11.2021) [in Russian].

Стаття надійшла до редакції 15.11.2021

Стаття рекомендована до друку 22.11.2021

ЧИ ВИЧЕРПАНО МОЖЛИВОСТІ ДОПИТУ ЯК СПОСОБУ ФОРМУВАННЯ ДОКАЗІВ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

Лук'янчиков Є. Д.,

*доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри інформаційного, господарського та адміністративного права
Національного технічного університету України
«Київський політехнічний університет імені Ігоря Сікорського»
ORCID ID: 0000-0001-5763-6972
evgenlyk1947@gmail.com*

Лук'янчиков Б. Є.,

*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри інформаційного, господарського та адміністративного права
Національного технічного університету України
«Київський політехнічний університет імені Ігоря Сікорського»
ORCID ID: 0000-0002-4761-5980
boryn1971@gmail.com*

Стаття присвячена аналізу становлення інституту допиту як слідчої (розшукової) дії, яка є процесуальним способом отримання від допитуваної особи відомостей про обставини кримінального правопорушення. Висвітлюється процес розвитку законодавства, яким врегульовувалися відносини слідчого з допитуваним, залежно від процесуального статусу останнього (свідок, потерпілий, підозрюваний, обвинувачений). Наголошується, що натеper створені надійні правові гарантії захисту прав та інтересів допитуваного, розроблені відповідні наукові рекомендації щодо використання тактичних прийомів допиту для одержання повних та об'єктивних показань як джерела доказів.

Розглянуті проблемні питання щодо співвідношення допиту та процесуального інтерв'ю, якому останнім часом приділяється певна увага науковцями і практиками. Звертається увага на відсутність одностайності у визначенні процесуального інтерв'ю. Наголошується на неприпустимості називати таке інтерв'ювання процесуальною дією, оскільки воно не закріплене у чинному КПК України як процесуальна дія.

Доведено, що структура процесуального інтерв'ю, що пропонується окремими авторами, повністю збігається зі структурою допиту як слідчої дії. Констатується доцільність вивчення зарубіжного досвіду розкриття та розслідування злочинів, його порівняння із сучасною практикою правоохоронних органів України та у разі дійсної доцільності впровадження у діяльність слідчих та оперативних підрозділів правоохоронних органів.

Ключові слова: слідчі (розшукові) дії, слідчий, допит, процесуальне інтерв'ю, тактичний прийом, докази, джерела доказів.

Постановка проблеми. Злочинність була і залишається незмінним супутником розвитку суспільства, користується сучасними досягненнями людства в науці та техніці. Здебільшого такі досягнення злочинці починають використовувати для вчинення та приховування злочинів скоріше ніж правоохоронні органи для викриття їхньої протиправної діяльності. Сучасний стан протидії злочинності (особливо організованій, міжнародній з корупційними зв'язками) не може задовольнити потреби суспільства.

Проголосивши людину, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпеку найвищою соціальною цінністю, держава взяла на себе обов'язок утвердження і забезпечення прав і свобод людини (ст. 3 Конституції України). Виконання цих завдань потребує удосконалення кримінального процесуального законодавства та практики його застосування з урахуванням міжнародних стандартів

прав людини, що відображені в низці міжнародно-правових актів, а саме Загальній декларації прав людини, Міжнародному пакті про громадянські і політичні права, Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, а також практиці Європейського суду з прав людини та інших міжнародних судових інституцій, юрисдикція яких визнана Україною.

Зважаючи на те, що розкриття та розслідування кримінальних правопорушень є різновидом пізнавальної діяльності людини, яка здійснюється у визначеній законом кримінально-процесуальній формі, постійна увага має бути приділена удосконаленню засобів інформаційного забезпечення розслідування. Це стосується подальшого удосконалення процесу нормативного врегулювання таких засобів та розроблення тактичних рекомендацій для їх ефективного застосування в правозастосовній практиці.

Основним інструментарієм пізнавальної діяльності з розслідування були і залишаються процесуальні дії, насамперед та їх частина, що має назву слідчі (розшукові) дії. Залежно від прийомів отримання інформації їх поділяють на вербальні, невербальні та змішані. До вербальних відносять ті, за допомогою яких одержують словесну інформацію (Грошевий, Тацій, Туманянц, 2013). Насамперед йдеться про допит як слідчу (розшукову) дію, що має значну історію становлення та нормативного врегулювання. Останнім часом з'являються публікації про те, що допит вичерпав свої можливості і пропонується замінити його процесуальним інтерв'юванням. Саме це спонукало авторів звернутися до дослідження цього питання, здійснити порівняння допиту та процесуального інтерв'ю та висловити своє бачення щодо його вирішення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Допит як спосіб отримання відомостей про будь-яку обставину, що має юридичне значення, використовується з давніх часів. У межах цієї статті неможливо зазначити всіх науковців та практиків, які досліджували окремі питання нормативного регулювання, тактичні прийоми допиту окремих учасників кримінального провадження залежно від їхнього процесуального статусу. Значний внесок у розроблення проблем допиту зроблено М.І. Порубовим, яким підготовлено три монографії та навчальний посібник (1968 р., 1973 р., 1978 р., 1998 р.). Сучасним процесуальним, організаційним і тактичним проблемам допиту в межах кандидатської дисертації присвячене дослідження В.К. Весельського. Нормативному врегулюванню порядку проведення допиту та застосуванню тактичних прийомів для отримання повних, всебічних та об'єктивних показань від допитуваного присвячено роботи В.П. Бахіна, А.Ф. Волобуєва, В.Г. Гончаренка, Ю.М. Грошевого, А.Я. Дубинського, В.А. Журавля, В.О. Коновалової, В.Г. Лукашевича, М.М. Михеєнка, С.М. Стахівського, Л.Д. Удалової, К.О. Чаплинського, В. Ю. Шепітька та ін. Особливості провадження допиту підозрюваного з метою недопущення тортур та інших порушень прав людини знайшли відображення в роботах В.К. Весельського, В.С. Кузьмічова, В.С. Мацишина та А.В. Старушкевича.

Формулювання мети. Метою цієї статті є поглиблений аналіз думок науковців щодо сутності допиту як слідчої (розшукової) дії та порівняння можливостей його і процесуального інтерв'ювання в аспекті забезпечення прав та законних інтересів допитуваної особи, незалежно від її процесуального статусу, з одного боку, а з іншого – одержання всебічної, повної та достовірної інформації про обставини розслідуваної події від особи, яка нею володіє.

Виклад основного матеріалу. Почнемо з невеличкого екскурсу в історію. Дізнатися про подію (правопорушення), що мала місце в минулому, можна двома способами. Один із них полягає у відшуканні та дослідженні матеріальних об'єктів, на яких відбилися і зберігаються відображення (сліди) цієї події. Другий – знайти людину, яка сприймала цю подію (отримала інформацію від інших), зберегла відомості про неї у пам'яті і може розповісти про це слідчому. Обидва ці способи здавна використовує людство, проте ми маємо зупинитися на аналізі другого, закріпленні його у відповідних нормативних актах та розробленні тактичних прийомів, що забезпечують права та інтереси допитуваного та дозволяють отримати повну інформацію про подію, що розслідують.

Перші згадки про свідка, як носія інформації про правопорушення, містяться в ст. 2 короткої редакції Руської Правди. На жаль, не згадується про спосіб (допит) одержання такої інформації від особи. Про можливість одержання свідчень від особи лише у загальному вигляді йдеться у статтях 14–16 розділу 13 Литовських статутів.

Подальше нормативне врегулювання допиту обвинуваченого спостерігаємо у Статуті кримінального судочинства 1864 року. Цій слідчій дії присвячене друге відділення п'ятої глави (статті 398–414). Цими нормами закріплюються процесуальні гарантії забезпечення прав та інтересів обвинуваченого. Так, допит обвинуваченого має бути проведений негайно, але не пізніше доби після того, як він з'явився або був підданий приводу, а причини відстрочки допиту більше як на 12 годин мають зазначатися в протоколі, копія якого видається обвинуваченому на його вимогу (ст. 398, 399). Визначаються вимоги до запитань, які можуть бути поставлені допитуваному. В імперативному вигляді викладається заборона слідчому домагатися зізнання обвинуваченого обіцянками, хитрощами, погрозами та подібними заходами домагання. У разі відмови обвинуваченого

відповідати на запитання слідчий зазначає це у протоколі та відшукує інші законні засоби до відкриття істини (ст. 404–406).

Наведене дозволяє стверджувати, що більше як 150 років тому на законодавчому рівні приділялася значна увага забезпеченню прав особи, яка обвинувачувалася у скоєнні злочину в процесі отримання від неї показань. У жодній із норм не вказувалося на завдання слідчого отримати від такої особи зізнання у скоєнні злочину або домогтися показань недозволеними методами.

Більшість положень Статуту 1864 року щодо порядку отримання вербальної інформації від допитуваних осіб знайшла відображення у перших кримінальних процесуальних кодексах. Інституту допиту приділена значна увага з боку практиків та науковців. Уже перші підручники з кримінального процесу та криміналістики містили відповідні розділи, в яких висвітлювалися нормативні вимоги щодо проведення допиту і тактичні рекомендації з ефективного проведення цієї слідчої дії. Так, у підручнику з кримінального процесу наголошувалося: ми повинні відмовитися від застосування у судовій роботі не лише насилля та погроз, але і омани, хитрощів для добування доказів. Слідчий не повинен домагатися зізнання обвинуваченого ні обіцянками, ні хитрощами, ні погрозами чи подібними заходами вимагання. До незаконних дій слідчого автор відносить примушування давати показання шляхом погроз та насилля, а також надмірне тримання під вартою (як засіб домогтися показань), застосування оманливих пасток (дискредитують слідчого), затягування справи (Чельцов, 1929). Немає сумнівів у тому, як зазначав М.С. Строгович, що навмисне «формування помилкового уявлення» у будь-кого є обманом цієї особи. Збрехати можна прямо, словами, а можна зробити це складним способом, коли слова і речення самі по собі не є брехливими, але побудовані та подані у такому контексті, що той, кому вони адресовані, брехню прийме за правду, а правду за брехню. А це є брехня, котра від того, що подана в особливо хитрій формі, не стає допустимою, навпаки, набуває особливо нетерпимий, незаконний характер (Строгович, 1974).

Значна увага розробленню та висвітленню тактичних прийомів допиту приділяється і в підручниках з криміналістики, від перших до сьогодення (Вінберг, 1949; Варфоломеева, Гончаренко, 2018; Плясковський, Черноус, Самодін, 2020). Тривалий час криміналістика, яку започаткував Ганс Гросс, була обов'язковою дисципліною в навчальних планах підготовки юристів. Вона формувала у студентів, майбутніх правозастосувачів, знання та навички роботи з різними джерелами інформації, необхідної для прийняття правильних процесуальних рішень. Останнім часом переведена в групу вибіркових дисциплін, що призведе до незнання певною групою юристів прийомів та методів роботи з джерелами інформації.

Звернувшись до аналізу інституту допиту у кримінальному провадженні в черговий раз спонукала поява низки публікацій, що присвячені процесуальному інтерв'юванню з такими назвами: «Допит vs процесуальне інтерв'ю: що ефективніше для розслідування?», «Інтерв'ю замість допиту: як це працює», «Процесуальне інтерв'ю в Україні: перші підсумки», «Процесуальне інтерв'ю у кримінальних справах», «Реальная альтернатива допросу», «Сучасні моделі процесуального інтерв'ю», «Процесуальне інтерв'ю як спосіб гуманізації кримінального процесу України».

Поштовхом до обговорення питань щодо застосування процесуального інтерв'ю стало інтерв'ю суперінтенданта норвезької поліції Асбйорна Раклева на зустрічі 17 січня, організованій Міжнародним фондом «Відродження» («Реальная альтернатива допросу», 2018). Після цього вийшли тези В.В. Луцка та спільна наукова стаття із С.Р. Гавгун, а також повідомлення керівників окремих правоохоронних органів. Ознайомлення з наявними публікаціями показало, що в жодній із них не наводиться визначення та не розкривається сутність процесуального інтерв'ювання. Вказується, що метою інтерв'ю є отримання точної і надійної інформації для встановлення істини щодо подій, стосовно яких проводиться розслідування. Отримана під час інтерв'ю інформація є невід'ємною складовою частиною кримінального процесу і впливає на результати, достовірність і справедливість процесу загалом. Однак опитування, особливо допит підозрюваних, супроводжується невід'ємними ризиками погроз, примусу, або неналежного поводження (Луцк, 2018).

На жаль, автори не показують, чому «опитування, особливо допит підозрюваних, супроводжується невід'ємними ризиками погроз, примусу, або неналежного поводження». Не зовсім зрозуміло, що мають на увазі автори під опитуванням. Кримінальний процесуальний закон чітко визначає випадки, коли особа набуває процесуальний статус підозрюваного. Тільки після цього слідчий може проводити допит такого учасника провадження. Можливо, автори мали на увазі неправомірні дії дільничних, працівників оперативних підрозділів та інших правоохоронців безпосередньо після затримання особи або доставляння її в орган поліції. Такі негативні випадки справді мали місце і набули відповідного розголосу (Врадіївка, Криве озеро, Кагарлик тощо). Проте такі дії не пов'язані з процесуальною діяльністю і не мають відношення до допиту.

Визначення допиту як слідчої дії досить ґрунтовно розроблено в науковій та навчальній літературі. Їх налічується значна кількість, оскільки кожен дослідник намагається відобразити якісь свої

специфічні ознаки цієї слідчої дії, але сутність від цього не змінюється. За своїм змістом, зазначають автори, допит є способом одержання від осіб, котрі наділені в кримінальному провадженні певним процесуальним статусом, відомостей щодо відомих їм обставин у певному кримінальному провадженні. А далі зазначається, що його метою є отримання відомостей, які згідно зі ст. 95 КПК, матимуть статус показань – джерел доказів (Благута, Гуцуляк, Дуфенюк, 2019).

За більше ніж п'ятдесятирічний досвід практичної та наукової роботи одного з авторів не зустрічалося ні нормативного документа, ні рекомендацій, в яких би містилися положення про застосування сили або інших принижуючих особу способів і прийомів одержання показань у кримінальному провадженні. Можемо послатися лише на один відомий нам нормативний документ, який спійманого на місці злочину злодія протягом дня дозволяв катувати тричі, однак таким чином, щоб не покалічити (Розділ 13, Ст. 14 Литовських статутів).

Аналіз чинного КПК України дозволяє зробити висновок, що інститут допиту викладено на належному рівні, а розроблені тактичні прийоми і наукові рекомендації з їх застосування створюють належні гарантії захисту прав та законних інтересів допитуваних осіб. Надзвичайно влучними до цього є слова видатного юриста-правозахисника А.Ф. Коні, який більше століття тому казав: «Как бы хороши ни были правила деятельности, они могут потерять свою силу и значение в неопытных, грубых или недобросовестных руках» (Коні, 2014).

У цьому плані слід підтримати думку Асбйорна Раклева про необхідність зміни способу нашого мислення, опанування професійної методики спілкування, перевірки альтернативних гіпотез (у нас версій) щодо підозри особи у скоєнні злочину. Ми маємо спробувати довести, що особа є невинуватою. Щоб такий спосіб мислення сформувався у норвезькій поліції, знадобилося декілька років, і нині він викладається на всіх рівнях у норвезькому поліцейському коледжі і справді починає приживатися («Реальная альтернатива допросу», 2018).

Виявляється, що проблема в отриманні вербальної інформації від особи, яка нею володіє, полягає не в нормативному закріпленні цього способу, а у способі мислення того, хто його застосовує, бездоганному дотриманні приписів закону та додержанні криміналістичних рекомендацій щодо порядку його застосування, які пройшли тривалий шлях опробування.

Цікавим є те, що більшість авторів не наводять визначення процесуального інтерв'ювання та не показують відмінності його від традиційної слідчої дії допиту. Деякі з них зазначають, що «процесуальне інтерв'ю – це процесуальна дія, що полягає в отриманні точної, надійної та достовірної інформації від потерпілих, свідків або підозрюваних – інтерв'юєнтів, у ході їхнього спілкування з інтерв'юєром для встановлення фактичних обставин кримінального провадження з метою забезпечення швидкого, повного та неупередженого розслідування» (Луцик, 2020) [11].

Віднесення «процесуального інтерв'ю» до процесуальних дій викликає певне здивування. Ознайомлення з кримінальними процесуальними кодексами країн близького та далекого зарубіжжя (Білорусь, Грузія, Естонія, Молдова, Німеччина, Україна, Росія) показало, що жодний із них не містить такої дії для збирання інформації про злочин, як інтерв'ювання. Процесуальні дії ґрунтуються на вимогах кримінального процесуального закону, тому їх називають процесуальними (Грошевий, Тацій, Туманянц, 2013). Що у такому разі стало підставою для віднесення інтерв'ювання до процесуальних дій потребує подальшого опрацювання та обґрунтування.

Якщо процесуальне інтерв'ювання чинним КПК України не визначено засобом одержання вербальної інформації від особи, яка нею володіє, слід поставити під сумнів висловлювання на кшталт «допит чи процесуальне інтерв'ю», «інтерв'ю замість допиту: як це працює», «реальна альтернатива допиту». Допит був і залишається слідчою (розшуковою) дією, перевіреним способом отримання інформації від осіб, які нею володіють. На це звертає увагу і заступник керівника підрозділу детективів НАБУ Тарас Філоненко. Виклики, з якими стикаються детективи у ході топкорупційних розслідувань, зазначає він, потребують нових рішень. Національне бюро, як провайдер антикорупційної реформи, впроваджує інноваційний підхід до проведення допиту – процесуальне інтерв'ю (Національне антикорупційне бюро України, 2021), а Асбйорн Раклев називає це методологією процесуального інтерв'ю, модель якої включає такі етапи, як: а) планування і підготовка; б) ознайомлення і встановлення контакту; в) перший довільний виклад; г) уточнення і розкриття; г) завершення інтерв'ю; д) оцінка інтерв'ю (Експертний центр з прав людини, 2018).

Отже, процесуальне інтерв'ю не процесуальна і не слідча дія, а один із методів, що може застосовуватися під час проведення допиту. Подібна структура проведення допиту викладається в усіх підручниках з криміналістики з давніх часів. Допит як процесуальна діяльність є формою реалізації тактичних, психологічних та інших прийомів і засобів для одержання, дослідження, фіксації і перевірки показань допитуваного. Процес спілкування під час допиту має п'ять етапів (подібне наводиться і у процесуальному інтерв'ю): 1) прогнозування та планування передбаченого спілкування; 2) встановлення психологічного контакту; 3) обмін словесною (та іншою) інформацією (вільна

розповідь, постановка запитань, пред'явлення доказів); 4) закінчення допиту (вихід зі спілкування); 5) аналіз результатів (Спеціалізований курс криміналістики, 1987). Кожен із названих етапів докладно розкривається, наводяться рекомендації щодо застосування тактичних прийомів спілкування в процесі допиту з метою отримання всебічної, повної та об'єктивної інформації.

Висновки. На підставі вищевикладеного можна дійти висновку, що активне пропагування процесуального інтерв'ю замість допиту є дещо перебільшеним та завчасним. Вивчати позитивний досвід інших країн світу у боротьбі зі злочинністю вкрай необхідно, зважаючи на міжнародний характер злочинності. Допит був і залишається головним процесуальним способом одержання інформації про обставини правопорушення від осіб, які нею володіють. Розроблення наукових рекомендацій щодо одержання такої інформації та забезпечення у цьому процесі прав і законних інтересів допитуваних було і залишається у полі зору науковців і практиків.

Lukianchikov E., Lukianchikov B. Whether the possibilities of interrogation as a form of shaping evidence in criminal proceedings have been exhausted?

The article analyzes the formation of the institution of interrogation as an investigative action, which is a procedural way of obtaining information from an interrogated person about the circumstances of a criminal offense. The process of legislative development is highlighted, by which the investigator's relationship with the person being interrogated are controlled. The kind of regulation also depends on latter's procedural status (witness, victim, suspect, accused). It is noted, that now created reliable legal safeguards to protect the rights and interests of the interrogator, appropriate scientific recommendations for the use of tactical interrogation techniques to obtain complete and objective testimony as sources of evidence have been developed.

Recently, problematic issues like relation of interrogation and procedural interview, which scientists and practitioners have been paying a certain amount of attention to, were discussed. Attention is drawn to the lack of unanimity in the definition of the procedural interview. The inadmissibility of calling such an interview a procedural action is emphasized, since it is not enshrined in the current CPL of Ukraine as a procedural action.

It has been proven that the structure of the procedural interview, which is proposed by certain authors, fully coincides with the structure of interrogation as an investigative action. The expediency of the study of foreign experience in detection and investigation of crimes, its comparison with the current practice of law enforcement agencies of Ukraine and, in the board of actual expediency, the introduction into the activities of investigative and operational units of law enforcement agencies is stated.

Key words: investigative actions, investigator, interrogation, procedural interview, tactical technique, evidences, source of evidence.

Література:

1. Кримінальний процес : підручник / Ю.М. Грошевий, В.Я. Тацій, А.Р. Туманянц та ін. ; за ред. В.Я. Тація, Ю.М. Грошевого, О.В. Капліної, О.Г. Шило. Харків : Право, 2013. 824 с.
2. Чельцов-Бебутов М.А. Советский уголовный процесс. Вып. 2. Харьков : Юр. издат. Наркомюста Украины, 1929. 338 с.
3. Строгович М.С. Проблемы судебной этики. Москва : Наука, 1974. 272 с.
4. Винберг А.И., Шавер Б.М. Криміналістика. Москва : Госиздат «Юрид. лит.», 1949. 272 с.
5. Криміналістика. Академічний курс : підручник / Т.В. Варфоломеева, В.Г. Гончаренко, В.І. Бояров та ін. Київ : Юрінком Інтер, 2018. 504 с.
6. Криміналістика : підручник / В.В. Пясковський, Ю.М. Черноус, А.В. Самодін та ін. ; за заг. ред. В.В. Пясковського. 2-ге вид., перероб. і допов. Київ : Філія вид-ва «Право», 2020. 752 с.
7. Реальная альтернатива допросу. 19 января 2018. URL: https://lb.ua/world/2018/01/19/387543_realnaya_alternativa_doprosu.html
8. Луцик В.В. Процесуальне інтерв'ю як спосіб гуманізації кримінального процесу України. *Гуманізація кримінальної відповідальності* : матеріали II Міжнародного науково-практичного симпозиуму (м. Івано-Франківськ, 16–17 листопада 2018 року). Івано-Франківськ : Редакційно-видавничий відділ Університету Короля Данила. 2018. С. 142–144.
9. Кримінальний процес : підручник / Р.І. Благута, Ю.В. Гуцуляк, О.М. Дуфенюк та ін. ; за заг. ред. А.Я. Хитри, Р.М. Шехавцова, В.В. Луцика. Львів : ЛьвДУВС, 2019. Ч. 2. 616 с.

10. Кони А.Ф. О долге судьи и судейской совести. 24 марта 2014. URL: <https://pravo.ru/story/view/103026/>
11. Луцик В.В., Гавгун С.Р. Сучасні моделі процесуального інтерв'ю. *Часопис Київського університету права*. 2020. № 1. С. 316–323. DOI: 10.36695/2219-5521.1.2020.63
12. Національне антикорупційне бюро України. Процесуальне інтерв'ю в Україні: перші підсумки. 2021. URL: <https://nabu.gov.ua/novyny/procesualne-intervyu-v-ukrayini-pershi-pidsumky>
13. Експертний центр з прав людини. Інтерв'ю замість допиту: як це працює. 2018. URL: <https://ecpl.com.ua/news/interv-yu-zamist-dopytu-yak-tse-pratsyuje/>
14. Специализированный курс криминалистики : учебник. Киев : НИиРИО КВШ МВД СССР, 1987. 384 с.

References:

1. Kryminalnyi protses (2013): pidruchnyk [Criminal Procedure: a textbook.] / Yu.M. Hroshevyi, V.Ya. Tatsii, A.R. Tumanians ta in.; za red. V.Ya. Tatsiia, Yu.M. Hroshevoho, O.V. Kaplinoi, O.H. Shylo. Kharkiv: Pravo. 824 s. [in Ukrainian].
2. Chel'cov-Bebutov, M.A. (1929). Sovetskij ugovolnyj process [Soviet criminal procedure.] Vyp. 2. Har'kov: Jur. izdat. Narkomjusta Ukrainy. 338 s. [in Ukrainian].
3. Strogovich M.S. (1974). Problemy sudebnoj jetiki [Problems of judicial ethics.] Moskva: Nauka, 272 s. [in Russian].
4. Vinberg A.I., Shaver B.M. (1949). Kriminalistika [Criminalistics.] Moskva: Gosizdat "Jurid. lit.". 272 s. [in Russian].
5. Kryminalistyka. (2018). Akademichnyi kurs: pidruchnyk [Criminalistics. Academic course: manual] / T.V. Varfolomeieva, V.H. Honcharenko, V.I. Boiarov ta in. Kyiv: Yurinkom Inter. 504 s. [in Ukrainian].
6. Kryminalistyka (2020): pidruchnyk [Criminalistics: textbook] / V.V. Piaskovskyi, Yu.M. Chornous, A.V. Samodin ta in.; za zah. red. V.V. Piaskovskoho. 2-he vyd., pererob. i dopov. Kyiv: Filiia vyd-va "Pravo". 752 s. [in Ukrainian].
7. Real'naja al'ternativa doprosu [A real alternative to interrogation]. Retrieved from: https://lb.ua/world/2018/01/19/387543_realnaya_alternativa_doprosu.html [in Ukrainian].
8. Lutsyk V.V. (2018). Protsesualne interv'iu yak sposob humanizatsii kryminalnoho protsesu Ukrainy [Procedural interview as a way to humanize the criminal process in Ukraine. Humanization of criminal liability:] *Humanizatsiia kryminalnoi vidpovidalnosti: materialy II Mizhnarodnoho naukovopraktychnoho sympoziumu* (m. Ivano-Frankivsk, 16–17 lystopada 2018 roku). Ivano-Frankivsk: Redaktsiino-vydavnychi viddil Universytetu Korolia Danyla. S. 142–144 [in Ukrainian].
9. Kryminalnyi protses (2019): pidruchnyk [Criminal Procedure: a textbook] / R.I. Blahuta, Yu.V. Hutsuliak, O.M. Dufeniuk ta in.; za zah. red. A.Ya. Khytry, R.M. Shekhavtsova, V.V. Lutsyka. Lviv: LvDUVS. Ch. 2. 616 s. [in Ukrainian].
10. Koni A.F. O dolge sud'i i sudejskoj sovesti [On the duty of a judge and judicial conscience.] Retrieved from: <https://pravo.ru/story/view/103026/> (Last accessed: 26.07.2021) [in Russian].
11. Lutsyk V.V., Havhun S.R. (2020). Suchasni modeli protsesualnoho interv'iu [Modern models of procedural interviews.] *Chasopys Kyivskoho universytetu prava*. No. 1. S. 316–323 [in Ukrainian].
12. Protsesualne interv'iu v Ukraini: pershi pidsumky [Procedural interview in Ukraine: first results]. Retrieved from: <https://nabu.gov.ua/novyny/procesualne-intervyu-v-ukrayini-pershi-pidsumky> [in Ukrainian].
13. Interv'iu zamist dopytu: yak tse pratsiuie [Interview instead of interrogation: how it works.] Retrieved from: <https://ecpl.com.ua/news/interv-yu-zamist-dopytu-yak-tse-pratsyuje/> [in Ukrainian].
14. Specializirovannyj kurs kriminalistiki: uchebnyk (1987). [Specialized Course in Forensic Science: textbook]. Kyiv: NIiRIO KVSh MVD SSSR, 384 s. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 14.08.2021

Стаття рекомендована до друку 04.11.2021

ВИЗНАЧЕННЯ МІСЦЯ СУДОВОГО ПРЕЦЕДЕНТУ В СИСТЕМІ ДЖЕРЕЛ УКРАЇНСЬКОГО ПРАВА

Ніколенко Л. М.,

доктор юридичних наук, професор,

завідувач кафедри господарсько-правових дисциплін та економічної безпеки

Донецького державного університету внутрішніх справ

ORCID ID 0000-0002-3437-6968

nl2006@ukr.net

У статті проаналізовано й визначено місце судового прецеденту в системі джерел українського права. Проаналізовано взаємозв'язок судового прецеденту та судової практики. Виявлено, що прецедент надає судовому рішенню по конкретній справі нормативний характер, визначаючи правову позицію судді обов'язковою при розгляді аналогічних справ. Доведено, що саме ця ознака відрізняє прецедент від судової практики, під якою розуміють сукупність судових рішень із конкретних правових питань. Визначено, що принцип єдності судової практики не має абсолютного характеру, оскільки процесуальним законодавством Верховний Суд наділений повноваженнями в установленому порядку відступати від раніше сформованої правової позиції. Установлення будь-яких обмежень негативно відобразиться на розвитку процесуального права та судової практики, виключить можливість прогресивного розвитку права й суспільних правовідносин. Проаналізовано діяльність Верховного Суду як вищого органу судової влади з функціями щодо забезпечення однакового застосування законодавства та забезпечення єдності судової практики, акти якого мають надзвичайне значення. Доведено, що запровадження інститутів «сразкова справа» й «типова справа» – крок до визнання судового прецеденту в Україні та об'єднання в правовій системі нашої держави ознак та особливостей обох правових сімей, англосаксонської та романо-германської. Підтримано позицію вчених, які відносять рішення Конституційного Суду України до «квазіпрецедентів». Зазначено, що судові рішення ЄСПЛ використовуються як прецеденти, які українські суди повинні застосовувати при розгляді власних справ. Зроблено висновок, що, урахувавши позитивний вплив прецеденту на вирішення справ у суді, а також узагалі на регулювання суспільних відносин і подолання прогалів у законодавстві, констатуємо необхідність його впровадження на законодавчому рівні як офіційного джерела права.

Ключові слова: прецедент, судовий прецедент, судова практика, рішення, Верховний Суд.

Постановка проблеми. В українському праві (як у загальній теорії права, так і в галузевих юридичних науках) довгий час панувала точка зору, згідно з якою судовий прецедент не міг бути віднесений до джерел права. Наявна тенденція визнання судового прецеденту джерелом права тільки в країнах англосаксонської правової системи, не заперечувала його існування в країнах романо-германської правової сім'ї, тим паче що з аналізу законодавства європейських країн можна зробити висновок щодо можливої правотворчої ролі судів у цих країнах і, як наслідок, зближення романо-германської та англосаксонської правових систем.

Сучасне континентальне право країн, на які Україна традиційно орієнтується в правовому розвитку, – це не лише й не стільки кодекси та закони, скільки сотні й тисячі рішень судів різноманітних інстанцій, які стали результатом дослідження обставин конкретних справ, аргументів, покладених в основу попередніх рішень, а іноді й досить вільного тлумачення норм кодексів (законів). Будь-яка систематизація законодавства, проведена навіть на найвищому науково-практичному рівні, в умовах ринкової економіки не може забезпечити, по-перше, необхідний рівень деталізації правової регуляції, а по-друге, здатність правової системи динамічно реагувати на розвиток відповідних соціальних та економічних інститутів. Тому тема дослідження судового прецеденту в сучасних умовах реформування судоустрою та законодавства в Україні є дуже актуальною особливо в умовах євроінтеграційних прагнень.

Варто зазначити, що проблематикою судового прецеденту займалися такі вчені, як Л.А. Луць, Н.Н. Вовпенко, Ю.Ю. Попов, А.А. Марченко, Є.І. Бондаренко, С.В. Шевчук та інші. Проте низка актуальних і практично значущих питань у цій сфері, а саме визначення місця судового прецеденту в системі джерел українського права в умовах реформування, потребує подальшої розробки.

Отже, **метою статті** є визначення особливостей судового прецеденту як однієї з умов ефективності правосуддя з урахуванням змін у законодавстві та процесів реформування судоустрою України, що видається важливим як з точки зору теорії права, так і з точки зору судової практики.

Виклад основного матеріалу. На сучасному етапі є всі підстави перейти від заперечення судового прецеденту в сучасному українському праві до визначення його місця в різноманітних сферах правової дійсності. Необхідно відмітити, що досить перспективним є не лише традиційний підхід: «може або не може прецедент бути джерелом українського права», а й такі напрями, як вплив прецеденту на правотворчість, роль прецеденту в правозастосовній діяльності, його значення у формуванні юридичної практики.

Розглядаючи прецедент як можливе джерело українського права, варто виділити два аспекти цієї проблеми: прецедент – безпосереднє джерело права, тобто належним чином оформлене положення, на яке можна посилатися при прийнятті юридично значимих рішень; прецедент, який безпосередньо впливає на процеси правотворчості та правозастосування, а також на формування юридичної практики в цілому [1].

В українському праві у зв'язку з використанням нормативістського підходу до розуміння права, визначення прецеденту як джерела права було неприйнятним. Але водночас нормативістський підхід використовувався й в англосаксонських країнах, де роль прецеденту як джерела права є загально визнаною.

Аналіз національних правових систем показує, що у світі посилюються процеси конвергенції. У країнах англосаксонської правової сім'ї все більшу роль відіграють статути й закони. Треба визнати, що в Англії відбувається інтенсивний розвиток законодавства. З'являється все більше законів, які істотно модифікують старе право. У правовій системі США як джерело права ефективно застосовуються як судові прецеденти, так і нормативні акти [2].

Дзеркальні процеси відзначаються багатьма авторами в країнах романо-германської правової системи. Так, у Франції питання про визнання судової практики як джерела права завжди викликало дискусію. Причому деякі вчені вважають джерелом права тільки рішення Касаційного суду, а інші вказують на те, що французьке право майже непомітно перестає бути писаним правом, стаючи правом загальним [3].

Щодо впливу прецеденту на процеси правотворчості та правозастосування, а також на формування юридичної практики в цілому, то узагальнення судової практики бралось до уваги в процесі правотворчості – при створенні й удосконаленні нормативно правових актів [4]. Прецедент надає судовому рішення по конкретній справі нормативний характер, визначаючи правову позицію судді обов'язковою при розгляді аналогічних справ. Саме ця ознака відрізняє прецедент від судової практики, під якою розуміють сукупність судових рішень із конкретних правових питань.

З аналізу законодавства, а саме ст. 2 Закону України «Про судоустрій та статус суддів», де визначено, що суд, здійснюючи правосуддя на засадах верховенства права, забезпечує кожному право на справедливий суд і повагу до інших прав і свобод, гарантованих Конституцією і законами України, а також міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України [5], можна зробити висновок, що до функцій суду не віднесено правотворчість.

Стаття 13 Закону України «Про судоустрій та статус суддів» містить норму, згідно з якою висновки щодо застосування норм права, викладені в постановках Верховного Суду, є обов'язковими для всіх суб'єктів владних повноважень, які застосовують у діяльності нормативно-правовий акт, що містить відповідну норму права. Висновки щодо застосування норм права, викладені в постановках Верховного Суду, ураховуються іншими судами при застосуванні таких норм права [5]. Тобто Верховний Суд має право робити висновки щодо правозастосування вже чинних норм права і визначати модель їх правозастосування. Така позиція підтверджується ч. 4 ст. 17 Закону України «Про судоустрій та статус суддів», де передбачено, що єдність системи судоустрою забезпечується, зокрема, єдністю судової практики.

Згідно з положеннями ч. 5 ст. 242 Кодексу адміністративного судочинства України, ч. 6 ст. 368 Кримінального процесуального кодексу України, ч. 4 ст. 263 Цивільного процесуального кодексу України, ч. 4 ст. 236 Господарського процесуального кодексу України, при виборі й застосуванні норми права до спірних правовідносин суд ураховує висновки щодо застосування норм права, викладені в постановках Верховного Суду.

Разом із тим, як зазначає Я.В. Берназюк, принцип єдності судової практики не має абсолютного характеру, оскільки процесуальним законодавством Верховний Суд наділений повноваженнями

в установленому порядку відступати від раніше сформованої правової позиції. Таким чином, виникає певна суперечність між принципом правової визначеності й концепцією «живого права» (динамічного тлумачення права) як складниками верховенства права. Вирішенням такої суперечності може бути встановлення певних обмежень щодо можливості суду відступити від уже сформованої правової позиції [6]. Але встановлення таких обмежень негативно відобразиться на розвитку процесуального права та судової практики, виключить можливість прогресивного розвитку права й суспільних правовідносин.

Єдність судової практики сприяє правовій визначеності й передбачуваності стосовно вирішення спору між учасниками судового процесу.

У рішенні у справі «Тудор проти Румунії» («Tudor Tudor v. Romania», заява № 63252/00, п. п. 98–99) Європейський суд з прав людини (далі – ЄСПЛ) дає чітку відповідь: забезпечення єдності судової практики – завдання найвищої судової установи кожної держави [7]. На підставі законодавства забезпечення єдності судової практики в Україні здійснює Верховний Суд.

Необхідно визнати, що з моменту отримання Україною незалежності спочатку постанови Пленуму Верховного Суду України, постанови й роз'яснення вищих судових інстанцій, узагальнення практики, вироблення правових позицій оновленим Верховним Судом відіграють вагомійшу роль у процесі здійснення правосуддя. Причиною цього є велика кількість прогалин у законодавстві, а також наявність у законодавстві формулювань, які дають підстави двояко тлумачити їх зміст. Вони фактично пояснюють і доповнюють зміст нормативно правових документів усіх рівнів – від відомчої інструкції до конституційного закону України, не будучи при цьому офіційно визнаним джерелом права.

На підставі Закону України «Про судоустрій та статус судів» від 07.07.2010 роз'яснення Верховного Суду змінили обов'язковий характер на рекомендаційний. Фактично цим законом видалені всі застереження з приводу обов'язковості для судів усіх інстанцій таких актів, а також зменшені повноваження Верховного Суду. Так, Пленум Верховного Суду більше не мав права надавати роз'яснення щодо правозастосування на підставі узагальнення судової практики [10].

Закон України «Про судоустрій та статус судів» від 02.06.2016 підкреслив, що Верховний Суд – вищий орган судової влади з функціями щодо забезпечення однакового застосування законодавства й забезпечення єдності судової практики. Нині акти Верховного Суду мають надзвичайне значення [11].

Новелою в законодавстві є запровадження інститутів «зразкова справа» й «типова справа», котрі нині перебувають у центрі дискусії щодо появи в правовій системі України реальних ознак прецедентного права. Ці інститути покликані забезпечити ефективність, однаковість і передбачуваність у прийнятті рішень і застосуванні судової практики у визначених правовідносинах [11]. Тобто це крок до визнання судового прецеденту в Україні й об'єднання в правовій системі нашої держави ознак та особливостей обох правових сімей, англосаксонської та романо-германської.

Правові висновки Верховного Суду й Верховного Суду України, а також рішення в зразкових справах повинні враховуватися при розгляді справ судами. У свою чергу, варто визначити, що правові позиції Верховного Суду є обов'язковими для всіх суб'єктів владних повноважень, що застосовують відповідну норму, мають похідний характер від норми закону та повинні враховуватися в судовому правозастосуванні.

Зовсім по-іншому розглядається проблема прецеденту з моменту створення Конституційного Суду України (далі – КС України). Компетенція КС України та правова природа його рішень прямо говорять про те, що рішення КС України не лише роз'яснюють чинне законодавство на предмет конституційності, а й змінюють і доповнюють закон.

За час свого існування КС України створив немало прецедентів, які активно використовуються, наприклад, саме завдяки йому як захисники в кримінальному процесі могли виступати не лише адвокати, а й інші фахівці в галузі права. Фактично цим рішенням змінено положення Кримінального процесуального кодексу України. Будь-який юрист-практик може назвати велику кількість випадків, коли рішення КС України вносили «революційні» зміни в законодавство. Причому на адресу таких рішень досить часто лунали негативні відгуки від безпосереднього законодавця – Верховної Ради України [9].

Є.В. Черняк доходить висновку, що рішення цього органу конституційної юрисдикції можуть бути віднесені до прецедентів тлумачення, оскільки вони володіють ознаками, які характеризують цей вид прецедентів – багаторазовість використання; мають загальнообов'язковий характер; містять положення, яке підтверджує зміст правової норми або роз'яснює її зміст та офіційно публікуються [12].

Г.О. Христова відносить рішення й висновки КС України до додаткових джерел права, оскільки вважає, що вони містять нормативні тлумачення, тому є прецедентами тлумачення

конституційного правосуддя. Варто погодитися з її висловлюванням, що внаслідок системного тлумачення Конституції України та інших нормативно-правових актів КС України формулює правові позиції, які розкривають зміст законодавчої норми, мають офіційний характер і є обов'язковими до виконання. Оскільки правові позиції рішень КС України застосовуються судами загальної юрисдикції, то це аналогічне застосування ними законодавчих актів і дає змогу віднести їх до «квазіпрецедентів» [13].

Аналіз змісту низки підписаних Україною міжнародно-правих документів дає змогу зробити висновок про можливість визнання як джерел права прецедентів, створених ЄСПЛ. Згідно зі ст. 46 Конвенції про захист прав людини і основних свобод (у редакції Протоколу № 11), рішення ЄСПЛ є обов'язковими для держав-учасниць Конвенції. При цьому Україна офіційно визнала юрисдикцію ЄСПЛ з питань тлумачення й застосування Конвенції та протоколів до неї. Отже, українським судам необхідно враховувати в діяльності прецедентну практику ЄСПЛ.

Обов'язок українських судів застосовувати при розгляді справ Конвенцію та рішення ЄСПЛ впливає також зі ст. ст. 17 і 18 Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини». Крім того, Конвенції та рішенням ЄСПЛ має відповідати й адміністративна практика (ст. ст. 13, 19) [80]. Таким чином, на підставі Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод і законодавства України можна стверджувати, що судові рішення ЄСПЛ використовуються як прецеденти, які українські суди повинні застосовувати при розгляді власних справ.

Отже, можна констатувати, що судовий прецедент, звичайно, не може замінити глибокий об'єктивний підхід судді до кожної конкретної справи. Він буде лише керівним початком, а отже, сприятиме більше оперативному реагуванню на ту або іншу ситуацію.

Висновки. На підставі вищевказаного можливо визнати, що право випереджає в розвитку законодавчий процес. Воно гнучкіше, тому більш оперативно враховує правову дійсність, яка постійно змінюється.

Ураховуючи позитивний вплив прецеденту на вирішення справ у суді, а також узагалі на регулювання суспільних відносин і подолання прогалин у законодавстві, є необхідність його впровадження на законодавчому рівні як офіційного джерела права, тим паче що вже зроблений перший крок: у Законі України «Про судоустрій і статус суддів» від 2 червня 2016 року встановлена обов'язковість висновків щодо застосування норм права, які викладені в постановках Верховного Суду для інших судів. Євроінтеграційні процеси в Україні сприяють упровадженню в українське законодавство європейських стандартів і законодавчих норм, у межах яких судовому прецеденту відводиться важлива роль. Проте, чи зможе прецедент органічно влитися в українську правову систему, покаже час.

Nikolenko L. Determination of the judicial precedent in the system of sources of Ukrainian law

The article analyzes and determines the place of judicial precedent in the system of sources of Ukrainian law. The relationship between judicial precedent and case law is analyzed. It was found that the precedent gives the court decision on a particular case of a normative nature, determining the legal position of the judge is mandatory when considering similar cases. It is proved that this feature distinguishes precedent from judicial practice, which is understood as a set of court decisions on specific legal issues. It is determined that the principle of unity of judicial practice is not absolute, as the Supreme Court is endowed with procedural legislation in the prescribed manner to deviate from the previously formed legal position. The establishment of any restrictions will have a negative impact on the development of procedural law and judicial practice, will exclude the possibility of progressive development of law and social relations. The activity of the Supreme Court as the highest body of the judiciary with the functions of ensuring the uniform application of legislation and ensuring the unity of judicial practice, the acts of which are of paramount importance, is analyzed.

It has been proved that the introduction of the “exemplary case” and “typical case” institutes is a step towards the recognition of judicial precedent in Ukraine and the unification in the legal system of our state of features and peculiarities of both legal families, Anglo-Saxon and Romano-Germanic. The position of scholars who refer the decisions of the Constitutional Court of Ukraine to “quasi-precedents” is supported. It is noted that European Court of Human Rights judgments are used as precedents for Ukrainian courts to apply in their own cases. It is concluded that given the positive impact of precedent on court cases, as well as in general on the regulation of public relations and overcoming gaps in the legislation, it is necessary to implement it at the legislative level as an official source of law.

Key words: precedent, judicial precedent, judicial practice, decision, Supreme Court.

Література:

1. Серьогін С. Судовий прецедент як джерело права в Україні. *Legalitas*. URL: <http://legalitas.com.ua/ua/ukr-s-serogin-sudovij-precedent-yak-dzherelo-prava-v-ukra%D1%97ni/>
2. Мідзяновська В. Прецедент як джерело права в англо-саксонській правовій системі. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2005. № 12. С. 78–85.
3. Кирилук Д.В. Чи визнається в Україні судовий прецедент? *Юридичний журнал*. 2006. № 4. С. 78–81.
4. Малишев Б.В. Судовий прецедент у правовій системі Англії (теоретико-правовий аспект) : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. Київ, 2002. 229 с.
5. Про судоустрій та статус суддів : Закон України від 02.06.2016. *Офіційний сайт Верховна Рада України. Законодавство*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19>
6. Берназюк Я. Співвідношення необхідності забезпечення єдності судової практики та відступу від правових позицій Верховного Суду (на прикладі вирішення публічно-правових спорів). *Судебно-юридическая газета*. 2020. 26 серпня. URL: <https://bit.ly/34SW3qa>
7. Луспенник Д. Завдання Верховного Суду як суду касаційної інстанції. *Судебно-юридическая газета*. 18 грудня 2018. URL: <https://sud.ua/ru/news/publication/130875-zavdannya-verkhovnogo-sudu-yak-sudu-kasatsiynoyi-instantsiyi>
8. Непийвода В.П., Непийвода І.В. Діяльність судів найвищого рівня – чинник утвердження прецеденту як джерела права України. *Часопис Київського університету права*. 2020. № 1. С. 365–369.
9. Попов О.В. Теоретико-правовые вопросы судебного правотворчества в РФ : дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Тольятти, 2004. 221 с.
10. Редька А.І. Судові функції Верховного Суду України: дискусійні питання. *Вісник Верховного Суду України*. 2015. № 11. С. 35–43.
11. Жерьобкіна Є.А. Особливості використання норм прецедентного права в системі вітчизняного правосуддя. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2019. № 6. С. 63–69.
12. Черняк Є.В. Прецедент тлумачення правової норми в діяльності Конституційного Суду України. *Науковий вісник Чернівецького університету*. 2003. № 2. С. 36-40.
13. Христова Г.О. Юридична природа актів Конституційного Суду України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого. Харків, 2004. 20 с.

References:

1. Serohin S. (2015) Sudovyi pretsedent yak dzherelo prava v Ukraini. [Judicial precedent as a source of law in Ukraine] *Legalitas*. [URL: <http://legalitas.com.ua/ua/ukr-s-serogin-sudovij-precedent-yak-dzherelo-prava-v-ukra%D1%97ni/>] [in Ukrainian].
2. Midzianovska V. (2005) Pretsedent yak dzherelo prava v anghlo-saksonskii pravovii systemi. [Precedent as a source of law in the Anglo-Saxon legal system] *Biuleten Ministerstva yustytzii Ukrainy*. № 12. С. 78–85.
3. Kyryliuk D.V. (2006) Chy vyznaietsia v Ukraini sudovyi pretsedent? [Is judicial precedent recognized in Ukraine?] *Yurydychnyi zhurnal*. № 4. S. 78–81 [in Ukrainian].
4. Malyshev B.V. (2002) Sudovyi pretsedent u pravovii systemi Anghlii (teoretyko-pravovyi aspekt) [Judicial precedent in the legal system of England (theoretical and legal aspect)] : dys. ... kand. yuryd. nauk : 12.00.01; Kyiv. nats. un-t im. Tarasa Shevchenka. K.,. 229 s. [in Ukrainian].
5. Pro sudoustrii ta status suddiv (2016) [On the judiciary and the status of judges]: Zakon Ukrainy. *Ofitsiyniy sait Verkhovna Rada Ukrainy. Zakonodavstvo*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19> [in Ukrainian].
6. Bernaziuk Ya. (2020) Spivvidnoshennia neobkhdnosti zabezpechennia yednosti sudovoi praktyky ta vidstupu vid pravovykh pozytsii Verkhovnoho Sudu (na prykladi vyrishennia publichno-pravovykh sporiv). [The ratio of the need to ensure the unity of judicial practice and deviation from the legal position of the Supreme Court (on the example of resolving public disputes)] *Sudebno-yurydycheskaia hazeta*. URL: <https://bit.ly/34SW3qa> [in Ukrainian].
7. Luspenyk D. (2018) Zavdannia Verkhovnoho Sudu yak sudu kasatsiinoi instantsii. [Tasks of the Supreme Court as a court of cassation] *Sudebno-yurydycheskaia hazeta*. URL: <https://sud.ua/ru/news/publication/130875-zavdannya-verkhovnogo-sudu-yak-sudu-kasatsiynoyi-instantsiyi> [in Ukrainian].
8. Nepyivoda V.P., Nepyivoda I.V. (2020) Diialnist sudiv naivyshchoho rivnia – chynnyk utverdzhennia pretsedentu yak dzherela prava Ukrainy. [The activity of courts of the highest level is a factor in establishing precedent as a source of Ukrainian law] *Chasopys Kyivskoho universytetu prava*. № 1. S. 365–369 [in Ukrainian].

9. Popov O.V. (2004) Teoretyko-pravovye voprosy sudebnogo pravotvorchestva v RF [Theoretical and legal issues of judicial lawmaking in the Russian Federation]: dys. ... kand. yuryd. nauk : spets. 12.00.01. Toliatty. 221 s. [in Russia].
10. Redka A.I. (2015) Sudovi funktsii Verkhovnoho Sudu Ukrainy: dyskusiini pytannia [Judicial functions of the Supreme Court of Ukraine]. *Visnyk Verkhovnoho Sudu Ukrainy*. № 11. S. 35–43 [in Ukrainian].
11. Zherobkina Ye.A. (2019) Osoblyvosti vykorystannia norm pretsedentnoho prava v systemi vitchyznianoho pravosudiva [Features of the use of case law in the system of domestic justice]. *Aktualni problemy vitchyznianoï yurysprudentsii*. № 6. S. 63–69 [in Ukrainian].
12. Cherniak Ye.V. (2003) Pretsedent tлумachennia pravovoi normy v diïalnosti Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy [A precedent for the interpretation of a legal norm in the activity of the Constitutional Court of Ukraine]. *Naukovyi visnyk Chernivetskoho universytetu*. № 2. S. 36–40 [in Ukrainian].
13. Khrystova H.O. (2004) Yurydychna pryroda aktiv Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy [Legal nature of acts of the Constitutional Court of Ukraine]: avtoref. dys. na zdobuttia nauk. stupenia kand. yuryd. nauk: spets. 12.00.01; Nats. yuryd. akad. Ukrainy im. Yaroslava Mudroho. Kh. 20 s. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 02.07.2021

Стаття рекомендована до друку 22.07.2021

КРИМІНАЛІЗАЦІЯ КЕРУВАННЯ ТРАНСПОРТНИМИ ЗАСОБАМИ В СТАНІ СП'ЯНІННЯ: ПРОБЛЕМИ ЗАКОНОТВОРЧОЇ ПРАКТИКИ

Попов К. Л.,

доцент кафедри публічного права

Національного технічного університету України

«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»

ORCID ID: 0000-0002-2790-3221

k.l.popov1980@gmail.com

У статті висвітлюється український досвід криміналізації керування транспортними засобами в стані сп'яніння як наслідок унесення змін до кримінального й адміністративного законодавства у 2018–2021 роках. Відзначається важливість системності й обґрунтованості при внесенні змін до адміністративно- та кримінально-правових норм. Звертається увага на необхідність ретельного дотримання правил юридичної техніки в законотворчій діяльності, з огляду на те що використання засобів адміністративного і кримінального права пов'язане з найбільш істотними обмеженнями прав і свобод людини. Зазначається про порушення правил юридичної техніки, допущені у відповідних законах у частині положень про криміналізацію й декриміналізацію керування транспортними засобами в стані сп'яніння. Допущені порушення однорідності правового регулювання (Закон № 720-IX урегулював питання, яке не було предметом його регулювання); внутрішньої несуперечливості (Законом № 720-IX про внесення змін «у зв'язку з прийняттям Закону № 2617-VIII» уносилися зміни до самого Закону № 2617-VIII); зовнішньої несуперечливості (положення Закону № 720-IX суперечать положенням ст. 2 КУпАП і ст. 3 КК України); мовні (у п. 117 Закону № 720-IX є морфологічна помилка); процедурні (порушено вимоги ст. ст. 90, 92 Регламенту). Звертається увага на зміст висновків і юридичне значення роз'яснень парламентського комітету з питань правоохоронної діяльності, ухвалених з питань криміналізації керування транспортними засобами в стані сп'яніння. Зазначається про порушення відповідним комітетом регламентних процедур і положень законодавства про парламентські комітети. Висвітлюються наслідки відповідних техніко-юридичних порушень (законодавча невизначеність) і пропонуються шляхи усунення зазначених проблем.

Ключові слова: криміналізація, керування в стані сп'яніння, юридична техніка.

Постановка проблеми. На нинішньому етапі законотворення в умовах наближення української державності до тридцятирічного ювілею необхідно приділяти більше уваги юридичній досконалості законотворчого процесу та законодавчої діяльності. Перебуваючи в умовах перманентних державних і суспільних трансформацій, поряд із цілком позитивними їх наслідками українське законодавство не може не відчувати й впливу невмотивованих, теоретично й практично необґрунтованих, а нерідко й безсистемних змін і доповнень, які часто не враховують реальних потреб життя.

Напевне, нікого вже не дивують швидкі й не продумані зміни в таких складних і заплутаних системах, як податкове, бюджетне та господарське законодавство, проте останнім часом спостерігаються відверто помилкові положення й недоречності також і в адміністративному та кримінальному законодавстві. При цьому не завжди береться до уваги те, що використання засобів цих галузей публічного права пов'язане з найбільш істотними обмеженнями прав і свобод людини.

Певною особливістю недоліків сучасної законотворчої діяльності стають порушення правил юридичної техніки в адміністративному та кримінальному законодавстві. Останнє має привертати увагу не лише законодавців, а й правників, які практикують у відповідних сферах, науковців, широких кіл правничої спільноти й громадянського суспільства в цілому.

Мета статті – виявити й проаналізувати порушення правил юридичної техніки при криміналізації керування транспортними засобами в стані сп'яніння, а також висвітлити наслідки відповідних техніко-юридичних порушень і запропонувати шляхи усунення позначених проблем.

Виклад основного матеріалу. Від системності, стабільності й злагодженості в роботі адміністративно- та кримінально-правових норм залежить захищеність окремих людей, безпека всього суспільства й навіть основи функціонування механізмів державного управління.

Яскравим прикладом небезпечних законотворчих рішень у адміністративному та кримінальному законодавстві є негативний парламентський досвід криміналізації керування транспортними засобами в стані сп'яніння.

22.11.2018 Верховна Рада України прийняла Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення досудового розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень» № 2617-VIII [1] (далі – Закон № 2617-VIII). Якість і доцільність прийняття цього Закону має стати предметом окремого дослідження. Разом із тим підпунктом 171 п. 2 Закону № 2617-VIII Кримінального кодексу (далі – КК) України [2] доповнено ст. 286¹, яка криміналізувала керування автотранспортними засобами в стані сп'яніння. Водночас підпунктом 4 п. 1 цього ж Закону 2617-VIII скасовано адміністративну відповідальність за аналогічні діяння, передбачену раніше ст. 130 Кодексу України про адміністративну відповідальність (далі – КУпАП) [3].

Однак Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у зв'язку з прийняттям Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення досудового розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень» від 17.06.2020 № 720-IX [4] (далі – Закон № 720-IX) із Закону 2617-VIII виключено як підпункт 4 п. 1, так і підпункт 171 п. 2 та пов'язані з ними положення.

Привертає увагу, що розділ «Прогноз соціально-економічних, правових та інших наслідків прийняття законопроекту» пояснювальної записки до проекту Закону № 720-IX [5] зазначає, що «прийняття законопроекту приведе чинне законодавство України «у відповідність до» Закону № 2617-VIII. Згадуючи про необхідність приведення у відповідність до Закону № 2617-VIII інших законодавчих актів, пояснювальна записка, однак, не містить обґрунтування щодо запропонованих п. 117 Проекту Закону № 720-IX змін до самого Закону № 2617-VIII.

Яким чином унесення Законом № 720-IX змін до Закону № 2617-VIII мало б привести у відповідність до самого Закону № 2617-VIII «чинне законодавство України»? Це риторичне питання не спонукало до відповідних роздумів Головне науково-експертне управління Апарату Верховної Ради України, яке не звернуло уваги на зазначені питання в висновку до законопроекту [6]. Як не звернули на це увагу й члени парламентського комітету з питань правоохоронної діяльності (далі – Комітет), які на засіданні Комітету 28 квітня 2020 року (протокол № 30) [7] одностайно рекомендували за результатами розгляду в першому читанні прийняти Проект Закону № 720-IX за основу, хоча Головне юридичне управління Апарату Верховної Ради України в п. 45 висновку щодо проекту Закону № 720-IX [8] зазначало, що запропоновані проектом Закону № 720-IX зміни до КУпАП не є предметом регулювання цього законопроекту.

З урахуванням змін від 03.12.2019 Закон № 2617-VIII набрав чинності з 01.07.2020. Саме із цієї дати в Україні встановлено кримінальну відповідальність за керування автотранспортними засобами в стані сп'яніння (тут і надалі курсив наш – К. П.). Натомість Закон № 720-IX набрав чинності лише 03.07.2020, коли його було опубліковано в парламентській газеті «Голос України».

Хоча в перехідних положеннях Закону № 720-IX зазначено, що він «набирає чинності з дня набрання чинності Законом № 2617-VIII», Закон № 720-IX набрав чинності саме 03.07.2020, оскільки ч. 5 ст. 94 Конституції України [9] чітко визначає, що закон набирає чинності не раніше дня його опублікування. Таким днем для Закону № 720-IX є саме 03.07.2020.

Чи змінив Закон № 720-IX положення КК України чи КУпАП у частині кримінальної чи адміністративної відповідальності за керування транспортними засобами в стані сп'яніння? Ні. Оскільки, відповідно до ч. 6 ст. 3 КК України, ч. 4 ст. 2 КУпАП у редакції, чинній станом на 03.07.2020, зміни до КК України, КУпАП можуть уноситися виключно законами про внесення змін до КК України, КУпАП, інших законів України, що встановлюють адміністративну відповідальність, і/або до кримінального процесуального законодавства України.

Натомість п. 117 Закону № 720-IX уносив зміни не до КК України, КУпАП чи законів України, що встановлюють адміністративну відповідальність, а до Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення досудового розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень» № 2617-VIII. Таким чином, Закон № 720-IX не змінював положення ні ст. 286¹ КК України, ні ст. 130 КУпАП, які й після 03.07.2020 залишилися чинними в редакції, установленій Законом № 2617-VIII.

Варто звернути увагу, що законодавча процедура містить низку «запобіжників», спрямованих на уникнення плутанини при набранні чинності нормативними актами.

Відповідно до ч. 6 ст. 90 Регламенту Верховної Ради України, затвердженого Законом України від 10.02.2010 № 1861-VI [10] (далі – Регламент), законопроект може передбачати внесення змін *лише до тексту первинного законодавчого акта* (закону, кодексу, основ законодавства тощо), а не до закону про внесення змін до цього законодавчого акта. Також, відповідно до ч. 2 ст. 92 Регламенту, у прийнятті на реєстрацію законопроекту має бути відмовлено в разі, якщо він поданий із порушенням вимог ст. 90 Регламенту.

Крім того, згідно з ч. 3 ст. 130 Регламенту, у разі виявлення порушень законодавчої процедури, передбаченої Регламентом, наслідком чого може бути скасування результатів голосування, народний депутат може звернутися із заявою до Голови Верховної Ради України з обґрунтованою пропозицією про внесення уточнень до прийнятого закону. У цьому разі Голова Верховної Ради України *не підписує закон* без розгляду зазначених пропозицій Верховною Радою в порядку, передбаченому ст. 48 Регламенту.

Проект Закону № 720-IX пунктом 117 передбачав *унесення змін до закону про внесення змін до КК України та КУпАП*. Головне юридичне управління Апарату Верховної Ради України в п. 44 висновку щодо Проекту Закону № 720-IX [8] зазначало про порушення ст. ст. 90, 116 Регламенту, допущені при прийнятті Закону № 720-IX. Однак, незважаючи на вищезазначені регламентні заборони, Проект Закону № 720-IX було не лише внесено та зареєстровано в Апараті Верховної Ради України, але й сам Закон № 720-IX прийнято й підписано Головою Верховної Ради України, а потім і Президентом України.

Незважаючи на те що з 03.07.2020 до 16.03.2021 включно ст. 130 КУпАП не передбачала адміністративної відповідальності за керування автотранспортними засобами в стані сп'яніння, Єдиний державний реєстр судових рішень містить десятки тисяч рішень за цей же період щодо притягнення до адміністративної відповідальності за керування автотранспортними засобами в стані сп'яніння. Постанови про притягнення до адміністративної відповідальності приймалися судами на підставі ст. 130 КУпАП, яка, наголосуємо, на той час не передбачала адміністративної відповідальності за керування *автотранспортними засобами* в стані сп'яніння. У значній частині таких випадків судді накладали адміністративне стягнення у вигляді штрафу в розмірі 10200 грн., фактично спричиняючи таким чином майнову шкоду особам, яких вони без належних правових підстав притягували до адміністративної відповідальності.

Ситуація змінилася 16.02.2021, коли Верховна Рада України прийняла Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення відповідальності за окремі правопорушення у сфері безпеки дорожнього руху» від 16.02.2021 № 1231-IX [11] (далі – Закон № 1231-IX), підпунктом 13 п. 1 якого статтю 130 КУпАП викладено в редакції. Закон № 1231-IX знову встановлював адміністративну відповідальність за керування автотранспортними засобами в стані сп'яніння, до того ж суттєво підвищуючи розмір штрафу порівняно зі штрафом, передбаченим за це правопорушення до 01.07.2020.

Разом із тим пп. 12 п. 2 Закону № 1231-IX пропонував «у Кримінальному кодексі України доповнити статтею 286¹...» з відповідними диспозиціями й санкціями чотирьох частин цієї статті.

Буквальне тлумачення пп. 12 п. 2 Закону № 1231-IX дає змогу дійти таких висновків:

1) при формулюванні його положень порушено морфологічні правила української мови, оскільки дієслово «доповнити» вимагає іменника в знахідному відмінку, а не в давальному, у якому вжито в Законі № 1231-IX слова «Кримінальному кодексі України»;

2) статтею з порядковим номером «286¹» доповнено КК України, який станом на 17.03.2021 (дата набрання чинності Законом 1231-IX) уже містив ст. 286¹, якою його, у свою чергу, доповнено Законом № 2617-VIII;

3) з 17.03.2021 в КК України *de jure* існує дві статті з однаковим порядковим номером «286¹», але різних за змістом.

«Стаття 286¹», якою КК України доповнено Законом 1231-IX (далі – Нова стаття), передбачає кримінальну відповідальність за порушення правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особою, яка керує транспортним засобом у стані алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння або під впливом лікарських препаратів, що знижують увагу та швидкість реакції, *що спричинило потерпілому середньої тяжкості тілесне ушкодження*. Тобто Нова стаття *передбачає ознаки кримінального правопорушення з матеріальним складом*.

Натомість «стаття 286¹», якою КК України доповнено Законом № 2617-VIII (далі – Стара стаття), передбачає кримінальну відповідальність за *керування транспортними засобами в стані алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння* або під впливом лікарських препаратів, що знижують увагу та швидкість реакції, а також *передачу керування транспортним засобом особі, яка перебуває в стані такого сп'яніння* чи під впливом таких лікарських препаратів, або *відмову особи, яка керує транспортним засобом, від проходження відповідно до встановленого порядку медичного*

освідування на стан алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння або щодо вживання лікарських препаратів, що знижують увагу та швидкість реакції, а так само вживання водієм транспортного засобу після дорожньо-транспортної пригоди за його участю алкоголю, наркотиків, а також лікарських препаратів, виготовлених на їх основі (крім тих, що входять до офіційно затвердженого складу аптечки або призначені медичним працівником), або після того, як транспортний засіб був зупинений на вимогу поліцейського, до проведення уповноваженою особою медичного освідування з метою встановлення стану алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння або щодо вживання лікарських препаратів, що знижують увагу та швидкість реакції, чи до прийняття рішення про звільнення від проведення такого медичного освідування. Тобто Стара стаття «286¹» передбачає ознаки кримінального правопорушення з формальним складом.

Крім того, диспозиція ч. 1 Старої статті «286¹» практично повністю співпадає з диспозиціями ч. ч. 1, 4 ст. 130 КУпАП у редакції, чинній станом на 17.03.2021.

У тексті КК України, висвітленому на веб-порталі «Законодавство України» після викладення змісту Нової статті «286¹», з'явилася новела – «додатково див. Роз'яснення № 04-27/3-2021/97637 від 18.03.2021», яка пропонує ознайомитися з роз'ясненням комітету з питань правоохоронної діяльності Верховної Ради України (далі – Комітет) щодо окремих положень Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення відповідальності за окремі правопорушення у сфері безпеки дорожнього руху» від 16.02.2021 № 1231-IX [12] (далі – Роз'яснення 1).

У Роз'ясненні 1 Комітет звертає увагу, що, відповідно до ще одного роз'яснення Комітету від 15.07.2020 щодо окремих положень Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у зв'язку з прийняттям Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення досудового розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень» від 17.06.2020 № 720-IX [13] (далі – Роз'яснення 2), «Комітет вважає, що з 3 липня 2020 року стаття 286¹ КК України (Керування транспортними засобами в стані алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння або під впливом лікарських препаратів, що знижують увагу та швидкість реакції) виключена». «Комітет також вважає, що 17 березня 2021 року Кримінальний кодекс України доповнено новою статтею 286¹ (Порушення правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особами, які керують транспортними засобами в стані сп'яніння), яка підлягає застосуванню в редакції Закону № 1231-IX».

Якщо уважно ознайомитися з Роз'ясненням 2, то можна побачити, що в ньому зазначено: «Комітет вважає, що з 3 липня 2020 року ... стаття 286-1 КК України виключена». Тобто йдеться не про статтю 286¹ КК України, а про статтю 286-1 КК України, якої дійсно в КК України немає і ніколи не було.

Однак проблема навіть не в помилковому згадуванні Комітетом нумерації статей у КК України.

Так, дійсно, відповідно до ч. 3 ст. 21 Закону України «Про комітети Верховної Ради України» від 04.04.1995 № 116/95-ВР [14] (далі – Закон № 116/95-ВР), комітети з питань, віднесених до предметів їх відання, мають право надавати роз'яснення щодо застосування положень законів України. При цьому такі роз'яснення не мають статусу офіційного тлумачення.

Однак, стверджуючи, що з 03.07.2020 стаття 286¹ (або, як зазначає Комітет у Роз'ясненні 2, «ст. 286-1») КК України виключена, Комітет надав «роз'яснення» не щодо застосування положень КК України, а щодо змісту положень КК України в частині наявності в КК України відповідної статті. Проте Законом № 116/95-ВР Комітет не уповноважений тлумачити чи, тим більше, установлювати зміст положень кримінального законодавства. Інакше комітети Верховної Ради України підміняли б саму Верховну Раду України як єдиний законодавчий орган в Україні.

Крім того, відповідно до ч. 1 ст. 49 Закону № 116/95-ВР, за результатами розгляду питань на засіданнях комітетів приймаються рішення, висновки чи рекомендації. Тобто про «роз'яснення» як акт, що може прийматися комітетом, ст. 49 Закону № 116/95-ВР не згадує. Тому будь-які роз'яснення, передбачені ч. 3 ст. 21 Закону № 116/95-ВР, мають надаватися Комітетом лише в установленій Законом № 116/95-ВР формі рішень, висновків чи рекомендацій Комітету.

Таким чином, вийшовши за межі передбачених ст. 11 Закону № 116/95-ВР функцій, Комітет надав «роз'яснення», якими намагався змінити положення КК України та які, як наслідок, не матимуть юридичних наслідків, а тим більше не впливатимуть на зміст положень КК України в частині кримінальної відповідальності за керування автотранспортними засобами в стані сп'яніння.

Висновки. Як підсумок, спробуємо виявити причини, оцінити наслідки й запропонувати шляхи вирішення проблеми, пов'язаної з невдалими спробами криміналізації керування транспортними засобами в стані сп'яніння:

1. Прийняття Закону № 720-IX відбулося з численними порушеннями правил юридичної техніки. Порушено правила: однорідності правового регулювання (п. 117 Закону № 720-IX Верховна Рада України намагалася врегулювати питання, яке не було предметом його регулювання, з огляду

на мету Закону № 720-IX, відображену в його назві); внутрішньої несуперечливості (Закон № 720-IX «про внесення змін до деяких законодавчих актів України у зв'язку з прийняттям Закону № 2617-VIII» передбачав унесення змін до самого Закону № 2617-VIII); зовнішньої несуперечливості (положення Закону № 720-IX суперечать положенням ст. 2 КУпАП і ст. 3 КК України); мовні (у положенні п. 117 Закону допущено морфологічну помилку в частині формування словосполучення «у Кримінальному кодексі України доповнити статтею...»); процедурні (порушено вимоги законотворчої процедури, передбачені ст. ст. 90, 92 Регламенту).

2. Наслідком непродуманого втручання в зміст положень КК України стало те, що з 17.03.2021 в КК України існує дві статті з порядковим номером «286¹», які передбачають два різні склади кримінальних правопорушень. При цьому один із зазначених складів кримінальних правопорушень повністю збігається зі складом адміністративного правопорушення, передбаченого ст. 130 КУпАП з 17.03.2021; десятки тисяч громадян із 03.07.2020 до 16.03.2021 були притягнуті до адміністративної відповідальності й оштрафовані без достатніх правових підстав. Розмір шкоди, заподіяної цим громадянам фактично незаконними рішеннями судів щодо притягнення їх до адміністративної відповідальності, можна поррахувати, і, вірогідно, він вимірюватиметься мільйонами гривень.

3. Зазначені недоліки, допущені при прийнятті Закону № 720-IX під час законотворчого процесу, пов'язані з порушеннями порядку реєстрації працівниками Апарату Верховної Ради України Проекту Закону № 720-IX, його розгляду профільним Комітетом і народними депутатами з порушенням Регламенту при голосуванні за ухвалення спочатку Закону № 720-IX, а потім Закону № 1231-IX, що призвело до невиправданих помилок у законодавчій діяльності.

4. Вирішити проблему невдалої криміналізації керування транспортними засобами в стані сп'яніння можна шляхом унесення змін до КК України, спрямованих на виключення ст. 286¹ КК України, унесеної Законом № 2617-VIII.

5. Підсумовуючи викладене, варто відзначити, що розглянутих помилок у законотворчій практиці Верховної Ради України можна було уникнути при неухильному дотриманні законодавцем згаданих вище правил юридичної техніки, належного слідування визначеним регламентним приписам щодо законопроектної діяльності й законодавчої процедури, забезпечення якісного функціонування механізмів узгодження законотворчих рішень як надійних запобіжників законодавчої реалізації необґрунтованих, помилкових і суперечливих кримінально-правових заходів.

Popov K. Criminalization of drunk driving: problems of legislative practice

The article highlights the Ukrainian experience of criminalization of drunk driving as a result of amendments to criminal and administrative legislation in 2018–2021. The importance of systematization and validity in making changes to administrative and criminal law is noted. Attention is drawn to the need for careful observance of the rules of legal technique in legislative activity, given that the use of administrative and criminal law is associated with the most significant restrictions on human rights and freedoms. It is noted that there are violations of the rules of legal technique, allowed in the relevant laws in terms of the provisions on criminalization and decriminalization of drunk driving: violations of the homogeneity of legal regulation (Law № 720-IX regulated an issue that was not the subject of its regulation); internal consistency (Law № 720-IX on amendments “in connection with the adoption of Law № 2617-VIII” amended the Law itself № 2617-VIII); external consistency (provisions of Law № 720-IX contradict the provisions of Article 2 of the Code of Administrative Offenses and Article 3 of the Criminal Code of Ukraine); linguistic (in paragraph 117 of the Law № 720-IX there is a morphological error); procedural (violated the requirements of Articles 90, 92 of the Regulations). Attention is drawn to the content of the conclusions and the legal significance of the explanations of the Parliamentary Committee on Law Enforcement, adopted on the criminalization of drunk driving. It is noted that the relevant committee violated the regulatory procedures and provisions of the legislation on parliamentary committees. The consequences of the relevant technical and legal violations (legislative uncertainty) are highlighted and ways to eliminate these problems are suggested.

Key words: criminalization, drunk driving, legal techniques.

Література:

1. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення досудового розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень : Закон України від 22.11.2018 № 2617-VIII. Дата оновлення: 20.12.2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2617-19?lang=uk#Text> (дата звернення: 12.05.2021).

2. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 № 2341-III. Дата оновлення: 23.04.2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 12.05.2021).
3. Кодекс України про адміністративні правопорушення : Постанова Верховної Ради Української РСР від 07.12.1984 № 8074-10. Дата оновлення: 27.04.2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text> (дата звернення: 12.05.2021).
4. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення досудового розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень : Закон України від 17.06.2020 № 720-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/720-20#Text> (дата звернення: 12.05.2021).
5. Пояснювальна записка до проекту Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у зв'язку з прийняттям Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення досудового розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень». URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?pf3516=3314&skl=10 (дата звернення: 12.05.2021).
6. Висновок Комітету з питань правоохоронної діяльності від 28.04.2020. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?pf3516=3314&skl=10 (дата звернення: 12.05.2021).
7. Висновок Головного науково-експертного управління Апарату Верховної Ради України від 07.05.2020. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?pf3516=3314&skl=10 (дата звернення: 12.05.2021).
8. Висновок Головного юридичного управління Апарату Верховної Ради України від 16.06.2020. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?pf3516=3314&skl=10 (дата звернення: 12.05.2021).
9. Конституція України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. Дата оновлення: 01.01.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 12.05.2021).
10. Про Регламент Верховної Ради України : Закон України від 10.02.2010 № 1861-VI. Дата оновлення: 01.01.2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1861-17#Text> (дата звернення: 12.05.2021).
11. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення відповідальності за окремі правопорушення у сфері безпеки дорожнього руху : Закон України від 16.02.2021 № 1231-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1231-20#Text> (дата звернення: 12.05.2021).
12. Роз'яснення від 18.03.2021 № 04-27/3-2021/97637 Комітету з питань правоохоронної діяльності щодо окремих положень Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення відповідальності за окремі правопорушення у сфері безпеки дорожнього руху» від 16 лютого 2021 року № 1231-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v7637450-21#n30> (дата звернення: 12.05.2021).
13. Роз'яснення від 15.07.2020 Комітету з питань правоохоронної діяльності щодо окремих положень Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у зв'язку з прийняттям Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення досудового розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень» від 17 червня 2020 року № 720-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/n0001450-20#n2> (дата звернення: 12.05.2021).
14. Про комітети Верховної Ради України : Закон України від 04.04.1995 № 116/95-ВР. Дата оновлення: 11.04.2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/116/95-%E2%F0#Text> (дата звернення: 12.05.2021).

References:

1. Pro vnesennia zmin do deiakykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo sproshchennia dosudovoho rozsliduvannia okremykh katehorii kryminalnykh pravoporushen : Zakon Ukrainy vid 22.11.2018 r. № 2617-VIII. Data onovlennia: 20.12.2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2617-19?lang=uk#Text>
2. Kryminalnyi kodeks Ukrainy : Zakon Ukrainy vid 05.04.2001 r. № 2341-III. Data onovlennia: 23.04.2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>
3. Kodeks Ukrainy pro administratyvni pravoporushennia : Postanova Verkhovnoi Rady Ukrainiskoi RSR vid 07.12.1984 r. № 8074-10. Data onovlennia: 27.04.2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text>
4. Pro vnesennia zmin do deiakykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo sproshchennia dosudovoho rozsliduvannia okremykh katehorii kryminalnykh pravoporushen : Zakon Ukrainy vid 17.06.2020 r. № 720-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/720-20#Text>
5. Poiasniuvalna zapyska do proektu Zakonu Ukrainy «Pro vnesennia zmin do deiakykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy u zviazku z pryiniattiam Zakonu Ukrainy «Pro vnesennia zmin do deiakykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo sproshchennia dosudovoho rozsliduvannia okremykh katehorii kryminalnykh pravoporushen». URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?pf3516=3314&skl=10

6. Vysnovok Komitetu z pytan pravookhoronnoi diialnosti vid 28.04.2020 r. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?pf3516=3314&skl=10
7. Vysnovok Holovnoho naukovo-ekspertnoho upravlinnia Aparatu Verkhovnoi Rady Ukrainy vid 07.05.2020 r. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?pf3516=3314&skl=10.
8. Vysnovok Holovnoho yurydychnoho upravlinnia Aparatu Verkhovnoi Rady Ukrainy vid 16.06.2020 r. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?pf3516=3314&skl=10
9. Konstytutsiia Ukrainy vid 28.06.1996 r. № 254k/96-VR. Data onovlennia: 01.01.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>.
10. Pro Rehlament Verkhovnoi Rady Ukrainy : Zakon Ukrainy vid 10.02.2010 r. № 1861-VI. Data onovlennia: 01.01.2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1861-17#Text>
11. Pro vnesennia zmin do deiakykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo posylennia vidpovidalnosti za okremi pravoporushennia u sferi bezpeky dorozhnoho rukhu : Zakon Ukrainy vid 16.02.2021 r. № 1231-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1231-20#Text>
12. Roziasnennia № 04-27/3-2021/97637 vid 18.03.2021 r. Komitetu z pytan pravookhoronnoi diialnosti shchodo okremykh polozhen Zakonu Ukrainy «Pro vnesennia zmin do deiakykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo posylennia vidpovidalnosti za okremi pravoporushennia u sferi bezpeky dorozhnoho rukhu» № 1231-IX vid 16 liutoho 2021 roku URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v7637450-21#n30>
13. Roziasnennia vid 15.07.2020 r. Komitetu z pytan pravookhoronnoi diialnosti shchodo okremykh polozhen Zakonu Ukrainy «Pro vnesennia zmin do deiakykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy u zviazku z pryiniattiam Zakonu Ukrainy «Pro vnesennia zmin do deiakykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo sproshchennia dosudovoho rozsliduvannia okremykh katehorii kriminalnykh pravoporushen» № 720-IX vid 17 chervnia 2020 roku URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/n0001450-20#n2>
14. Pro komitety Verkhovnoi Rady Ukrainy : Zakon Ukrainy vid 04.04.1995 r. № 116/95-VR. Data onovlennia: 11.04.2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/116/95-%E2%F0#Text>

Стаття надійшла до редакції 14.05.2021

Стаття рекомендована до друку 02.07.2021

Збірник наукових праць

**ВІСНИК
НАЦІОНАЛЬНОГО ТЕХНІЧНОГО
УНІВЕРСИТЕТУ УКРАЇНИ
“КИЇВСЬКИЙ ПОЛІТЕХНІЧНИЙ ІНСТИТУТ”**

**ПОЛІТОЛОГІЯ
СОЦІОЛОГІЯ
ПРАВО**

**№ 3 (51)
2021**

Коректура • *В.О. Бабич*

Комп'ютерна верстка • *В.Б. Гайдабрус*

Підписано до друку **01.07.2021 р.** Формат 60×84/8.
Папір офсетний. Гарнітура Times New Roman. Цифровий друк.
Умовно-друк. арк. 8,84. Тираж 150. Замовлення № 1121/448.
Ціна договірна. Віддруковано з готового оригінал-макета.

Видавництво і друкарня – Видавничий дім «Гельветика»
65101, Україна, м. Одеса, вул. Інглєзі, 6/1
Телефони: +38 (048) 709 38 69,
+38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08
E-mail: mailbox@helvetica.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 6424 від 04.10.2018 р.